

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Ιστορία της Τέχνης»
Ειδίκευση: «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**«Η ελληνοαμερικανική συμφωνία για τις
στρατιωτικές βάσεις (1983) ως αντικείμενο δημοσίου
λόγου: η πρόσληψη της από τον ημερήσιο τύπο»**

Μιλτιάδης Τσαμουργκέλης

**Επιβλέπων: Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής
Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας**

Μέλη τριμελούς επιτροπής:

**Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Καθηγητής Ιστορίας του Μεταπολεμικού
κόσμου**

**Δήμητρα Λαμπροπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Νεότερης
Ελληνικής Ιστορίας**

Αθήνα, Ιανουάριος 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	3
1. Εισαγωγή	4-8
2. Ο αμερικανικός παράγοντας στη μετεμφυλιακή και μεταδικτατορική Ελλάδα	9-27
2.1 Η ένταξη της Ελλάδας στο NATO και οι στρατιωτικές βάσεις	10-16
2.2 Το Κυπριακό ζήτημα και οι πρώτες ρωγμές. Η άνοδος του Κωσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία	16-19
2.3 Η Ένωση Κέντρου και η αμερικανική δυσaréσκεια	19-22
2.4 Το στρατιωτικό πραξικόπημα και η θέση των ΗΠΑ	22-23
2.5 Η αποκατάσταση της δημοκρατίας και η απομάκρυνση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO	24-27
3. Ο λόγος και οι ομιλίες του Αντρέα Παπανδρέου, 1974-1981	28-40
3.1 Η έννοια του λαϊκισμού	30-32
3.2 Αντιαμερικανισμός και ελληνική πραγματικότητα	32-34
3.3 Η ρητορική του Αντρέα Παπανδρέου στα πρώτα χρόνια του ΠΑΣΟΚ	34-40
4. Η κείμενο της συμφωνίας	41-46
5. Η απόδοση του γεγονότος στον Ημερήσιο Τύπο	47-73
5.1 Η Καθημερινή	47-57
5.2 Τα Νέα	57-65
5.3 Ο Ριζοσπάστης	65-73
6. Συμπεράσματα	74-80
ΠΗΓΕΣ και Βιβλιογραφία	81-85

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την παρούσα εργασία πέφτουν και οι τίτλοι τέλους του μεταπτυχιακού. Ενός ταξιδιού καλύτερα, που έμελε να με συνεπάρει και να με συντροφεύει για περισσότερο από δύο χρόνια. Χρόνια γεμάτα από εμπειρίες, γνώσεις, ευχάριστες στιγμές και αμέτρητες συζητήσεις. Συζητήσεις γενικές, συζητήσεις επί του θέματος. Οι ευχαριστίες μου έχουν πολλούς αποδέκτες. Το πρώτο και το μεγαλύτερο ευχαριστώ ανήκει στον επιβλέποντα καθηγητή μου, Βαγγέλη Καραμανωλάκη. Με τις συμβουλές του, τις επισημάνσεις του και τις γόνιμες συζητήσεις του ήταν πάντα δίπλα μου και με τροφοδοτούσε διαρκώς με κουράγιο και αμέριστη συμπαράσταση. Ένας γνήσιος δάσκαλος. Ευχαριστώ, επίσης, τα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής μου, για τη διόρθωση της εργασίας μου, τον Ευάνθη Χατζηβασιλείου και τη Δήμητρα Λαμπροπούλου. Σε αυτό το σημείο δεν θα μπορούσα να παραλείψω και την απλόχερη βοήθεια που μου προσέφεραν οι συμφοιτητές μου, και τους οποίους εκτιμώ και ευχαριστώ βαθύτατα. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στους φίλους μου, που με συντρόφευαν με τον δικό τους τρόπο σε αυτό το ταξίδι. Στη διάρκεια του ταξιδιού αυτού, η κοπέλα μου, η Κωνσταντίνα ήταν παρούσα και πρόθυμη να ακούσει τις ατελείωτες σκέψεις μου, η γενναιώδωρη υποστήριξή της στο πρόσωπό μου όλο αυτό το διάστημα ήταν καίρια. Τέλος, χρωστάω το πιο εγκάρδιο ευχαριστώ στον Βαγγέλη και την Ολυμπία, τους γονείς μου και στον αδερφό μου τον Πάνο, που ως μόνιμος αναγνώστης της εργασίας μου και με τις ανησυχίες και τον αναστοχασμό που τον διακρίνουν, ήταν δίπλα μου συνεχώς, προσφέροντάς παρατηρήσεις στο κείμενο και λύσεις στο αδιέξοδο.

1.Εισαγωγή

Η τούρκικη εισβολή στην Κύπρο, τον Ιούλιο του 1974, και η κατάληψη σημαντικού μέρους των εδαφών της απέδειξε την έλλειψη οργάνωσης της δικτατορίας των Συνταγματαρχών και οδήγησε όχι μόνο στην πτώση αλλά γενικότερα στο τέλος της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Η έλευση του Κωνσταντίνου Καραμανλή και η δημιουργία κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας με τον ίδιο ως πρωθυπουργό στόχευε στην επίλυση δύο καίριων ζητημάτων. Αφενός στην εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος και αφετέρου στην αντιμετώπιση του προβλήματος της εθνικής ασφάλειας εξαιτίας των επιθετικών ενεργειών της Τουρκίας.

Η πτώση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών αποτέλεσε τομή για τη μεταπολεμική ιστορία της χώρας. Η τομή αυτή αφορά και την εξωτερική πολιτική που θα εφαρμοστεί στα επόμενα χρόνια. Οι κυβερνήσεις κατά την προδικτατορική περίοδο είχαν ταυτίσει τη Δύση με το αντικομμουνιστικό μπλοκ¹. Η τούρκικη εισβολή στην Κύπρο σε συνδυασμό με την ανοχή που είχαν δείξει οι ΗΠΑ στο δικτατορικό πολίτευμα επέφεραν τη διόγκωση και την παγίωση του αντιαμερικανικού αισθήματος στον ελληνικό λαό. Ένα αίσθημα που πέρασε και επηρέασε, με διαφορετική ένταση, και τα δύο νέα και κυρίαρχα κόμματα της μεταπολίτευσης, τη Νέα Δημοκρατία (Ν.Δ.) και το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΠΑΣΟΚ).

Σε παγκόσμιο επίπεδο, ο Ψυχρός Πόλεμος εισερχόταν σε μία νέα περίοδο διεθνούς έντασης έπειτα από τις κρίσεις του Ιράν και του Αφγανιστάν². Το 1981 ανήλθε στην εξουσία της Αμερικής ο Ρόναλντ Ρέηγκαν, γνωστός για τα αντικομμουνιστικά αισθήματά του και αποφασισμένος να ανορθώσει το γόητρο και την ισχύ της χώρας του διεθνώς. Παρόμοια επιδίωξη είχε και η νέα στρατιωτική κυβέρνηση της Τουρκίας, η οποία αντιλαμβανόμενη τη γεωγραφική θέση της χώρας της και τον σημαντικό ρόλο που μπορούσε να διαδραματίσει στη Μέση Ανατολή ως τοποτηρητής της Αμερικής μετά την Ιρανική επανάσταση, αποφάσισε να αναθερμάνει τις σχέσεις της με τις ΗΠΑ³.

Στην Ελλάδα, η πτώση της Δικτατορίας είχε ως άμεσο αποτέλεσμα και την κατάρρευση της εθνικοφροσύνης, ιδεολογία με την οποία είχε ταυτιστεί σε μεγάλο

¹ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2013, σ. 88.

² Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα, 2015, σ. 62.

³ Γιάννης Βαληνάκης, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα 1974-1987. Η Ελλάδα στο σύστημα Ανατολής-Δύσης*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1987, σ. 322.

βαθμό η συντηρητική παράταξη. Το νέο κόμμα που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής τον Οκτώβριο του 1974, η ΝΔ, αγκάλιασε την συντηρητική παράταξη, γεγονός που αποτυπώνεται και στο στελεχικό δυναμικό της. Η εξωτερική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή, είτε ως πρωθυπουργού Εθνικής Ενότητας είτε ως πρωθυπουργού με τη ΝΔ, χαρακτήριζε με δύο σημαντικές αλλαγές, την απομάκρυνση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ και την πλήρη επανένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Ένωση (ΕΟΚ).

Το 1974 ο Αντρέας Παπανδρέου ίδρυσε το ΠΑΣΟΚ, στο οποίο εντάχθηκαν ορισμένα στελέχη της προδικτατορικής Ένωσης Κέντρου, μέλη από το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ) -αντιδικτατορική οργάνωση του εξωτερικού με ηγέτη τον ίδιο τον Αντρέα Παπανδρέου-, καθώς και τμήματα της εαμογενούς Αριστεράς. Το ΠΑΣΟΚ κέρδισε τις βουλευτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1981 με βασικό σύνθημα την «Αλλαγή», η οποία θα πραγματοποιούνταν μέσα από την εθνική ανεξαρτησία, τη λαϊκή κυριαρχία και την κοινωνική απελευθέρωση.

Το αίτημα για εθνική ανεξαρτησία κατείχε σημαίνουσα θέση στο προεκλογικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ, καθώς συνδεόταν άμεσα με την εθνική υπερηφάνεια, η οποία είχε δεχθεί, σύμφωνα με το ίδιο το κείμενο, καίρια πλήγματα κατά το προηγούμενο διάστημα. Υπεύθυνες για τις εθνικές αποτυχίες θεωρήθηκαν τουλάχιστον από τον Αντρέα Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ οι ΗΠΑ. Ο Αντρέας Παπανδρέου αποτέλεσε τον μοναδικό διαμορφωτή της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής του κόμματος του, ταυτόχρονα στελέχωσε το υπουργείο Εξωτερικών με πρόσωπα που έχαιραν της εμπιστοσύνης του και που δεν διέθεταν ισχυρή επιρροή εντός του κόμματος⁴, όπως ο Γιάννης Χαραλαμπίδης που ορίστηκε υπουργός Εξωτερικών και ήταν πρώην αξιωματικός εν αποστρατεία και ο Γιάννης Καψής που ανέλαβε και τις διαπραγματεύσεις για τη συμφωνία των στρατιωτικών βάσεων. Όσον αφορά το υπουργείο Εθνικής Άμυνας το επωμίστηκε ο ίδιος μέχρι και τον Απρίλιο του 1986. Η συμβολική ανάληψη του υπουργείου από τον ίδιο σε συνδυασμό με τον ορισμό έμπιστων ατόμων για το υπουργείο Εξωτερικών αποδείκνυε πως στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων, τα εξωτερικά ζητήματα βρίσκονταν στην κορυφή.

Ένα από αυτά αποτελούσε και η απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων που είχαν εγκατασταθεί στο ελληνικό έδαφος από το 1953. Οι βάσεις αυτές ήταν

⁴ Σωτήρης Ρούσσο, «Η αυτονομία του ηγέτη: ο Αντρέας Παπανδρέου και η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981-1989», στο Βασίλης Ασημακόπουλος – Χρύσανθος Δ. Τάσσης (επιμ.), ΠΑΣΟΚ 1974-2018. Πολιτική Οργάνωση, Ιδεολογικές Μετατοπίσεις, Κυβερνητικές Πολιτικές, Αθήνα, Gutenberg, 2019, σ. 585.

αμερικανικές, αφού η συμφωνία είχε διμερή χαρακτήρα, μπορούσαν όμως να χρησιμοποιηθούν και σε νατοϊκό πλαίσιο. Η ύπαρξη τους και το καθεστώς λειτουργίας τους «εξυπηρετούσαν» την ρητορική του Αντρέα Παπανδρέου περί εξάρτησης. Πιο συγκεκριμένα, ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ επεσήμαινε τις σχέσεις μητρόπολης-δορυφόρων και πώς η μητρόπολη αναπτύσσεται εις βάρος των υπόλοιπων δορυφορικών κρατών. Για να υφίσταται όμως η παραπάνω σχέση εξάρτησης έπρεπε τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης των δορυφόρων να ταυτίζονται με τα αντίστοιχα της μητρόπολης. Οι στρατιωτικές βάσεις λοιπόν, εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα γιατί προωθούσαν τα αμερικανικά συμφέροντα για αρχή και στη συνέχεια των ελληνικών κυβερνήσεων και του βασιλιά.

Ο Αντρέας Παπανδρέου θέλησε από την πρώτη στιγμή της επιστροφής του το 1974, να υπογραμμίσει ότι είναι αντίθετος με τις προηγούμενες κυβερνήσεις και πως θα κατέβαλε προσπάθειες προώθησης των εθνικών συμφερόντων. Μέσα σε αυτές περιλαμβάνονταν και η απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων. Οι τελευταίες χαρακτηρίζονταν ως εθνικά επικίνδυνες και υπεύθυνες για τις εθνικές τραγωδίες. Η ρητορική του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ, τόνιζε διαρκώς τη σπουδαιότητά του ζητήματος των βάσεων, αφού καταρχάς του είχε προσδώσει αρνητικό περιεχόμενο και συμβολισμό. Οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις συνδέονταν με την απώλεια της εθνικής ανεξαρτησίας, με την τυφλή εξάρτηση στο πλευρό των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ και τέλος, με την αδυναμία χάραξης μιας πολυδιάστατης και φιλειρηνικής εξωτερικής πολιτικής.

Οι συζητήσεις ξεκίνησαν τον Οκτώβριο του 1982. Πολλές φορές έδειχναν να καταλήγουν σε ναυάγιο, λόγω του ότι οι δύο πλευρές δεν υποχωρούσαν από τις θέσεις τους. Μάλιστα, τον Ιούνιο του 1983, και ενώ είχαν στηθεί οι εξέδρες για να δοθεί προγραμματισμένη συνέντευξη στους δημοσιογράφους, παρουσιάστηκε εκ νέου κώλυμα. Η συμφωνία φάνταζε πλέον κάτι μακρινό και για τις δύο χώρες. Ωστόσο, στις 15 Ιουλίου τα δύο μέρη συμφώνησαν και υπέγραψαν το αγγλικό κείμενο. Η είδηση της υπογραφής επικροτήθηκε και επικρίθηκε από τα κόμματα και τον Τύπο.

Θέμα της παρούσας εργασίας αποτελεί η ελληνοαμερικανική συμφωνία για τις στρατιωτικές βάσεις ως αντικείμενο δημοσίου λόγου. Η εξέτασή της θα πραγματοποιηθεί από τον ελληνικό ημερήσιο τύπο και πιο συγκεκριμένα από τις εφημερίδες: *Η Καθημερινή*, *Τα Νέα* και *Ριζοσπάστης*. Η παρούσα μελέτη σκοπεύει να αναδείξει τις διαφορετικές τοποθετήσεις της κάθε εφημερίδας, συνδέοντάς τες με τις

πολιτικές παρατάξεις στις οποίες εγγράφονταν. Εξάλλου, ο Τύπος γενικότερα αντικαθρεπτίζει την κοινωνία και αποτελεί ένα μέσο ενημέρωσης της καθώς μέσα από αυτόν της μεταφέρονται απόψεις και πεπραγμένα.

Η επιλογή των συγκεκριμένων εφημερίδων δεν είναι τυχαία, καθώς η κάθε μία αντιπροσώπευε έναν συγκεκριμένο πολιτικό χώρο και ταυτιζόταν με ένα συγκεκριμένο κόμμα: η *Καθημερινή* και *Τα Νέα*, παραταξιακές εφημερίδες, κινούνταν στον συντηρητικό χώρο και στον ευρύτερο χώρο του Κέντρου και της Κεντροαριστεράς αντίστοιχα, η πρώτη καθρέφτιζε τις απόψεις της ΝΔ και η δεύτερη ήταν κυβερνητικά προσκείμενη. Τέλος, ο *Ριζοσπάστης* συνιστούσε κομματική εφημερίδα, λειτουργώντας ως όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Με αυτόν τον τρόπο, προσπαθώ να καταγράψω απόψεις και θέσεις από όλο το πολιτικό φάσμα.

Για το κυρίαρχο ζήτημα της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας, η παρακολούθηση του ημερήσιου τύπου περιελάμβανε τους μήνες Ιούνιο-Ιούλιο και Σεπτέμβριο-Νοέμβριο του 1983. Στους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο έχουμε τη μονογραφή του αγγλικού κειμένου. Σε γενικές γραμμές, η κριτική που ασκήθηκε σε αυτό το διάστημα μπορεί να θεωρηθεί ήπια, διότι όλοι ανέμεναν την τελική μορφή και τη μετάφραση της συμφωνίας. Το τρίμηνο, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος, το ζήτημα επανήλθε δυναμικότερα, καθώς έχουμε τη συζήτηση στη Βουλή για την κύρωσή της.

Ο ημερήσιος τύπος δεν εξετάστηκε σαν ενιαία οντότητα, αντίθετα κάθε εφημερίδα αντιμετωπίστηκε μεμονωμένα. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε και βιβλιογραφία, η οποία χωρίστηκε σε δύο άξονες. Ο πρώτος σχετιζόταν με την εξωτερική πολιτική, έτσι όπως χαράχθηκε από τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις που ανέλαβαν την ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο και στη συνέχεια στη Βορειοατλαντική συμμαχία καθώς και στην εξωτερική πολιτική που εφάρμοσε ο Αντρέας Παπανδρέου στην πρώτη εκλογική θητεία του. Ο δεύτερος άξονας αφορούσε το ίδιο το ΠΑΣΟΚ και τον αρχηγό του, διερευνώντας ποιες ήταν οι καταβολές του κόμματος και ποια ήταν η ρητορική του αρχηγού του απέναντι στις ΗΠΑ γενικά και στις στρατιωτικές βάσεις ειδικότερα. Η παραπάνω βιβλιογραφία, λειτούργησε βοηθητικά, με σκοπό να μελετηθεί το ζήτημα των στρατιωτικών βάσεων στη χώρα και η στάση που κράτησε ο Αντρέας Παπανδρέου απέναντί τους όσο ήταν στην αντιπολίτευση αλλά και όταν κέρδισε τις εκλογές.

Η πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας είναι αφιερωμένη στην ιστορία του αμερικανικού παράγοντα στη χώρα για την περίοδο 1945-1974, συνδεδεμένη κυρίως με το ζήτημα των βάσεων. Στη συνέχεια, στη δεύτερη ενότητα αναλύεται η ρητορική

του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ, όσο βρισκόταν στην αντιπολίτευση, σχετικά με το ζήτημα των στρατιωτικών βάσεων. Εδώ θα χρησιμοποιηθούν οι έννοιες του λαϊκισμού και του αντιαμερικανισμού που θα μας βοηθήσουν να αντιληφθούμε την παπανδρεϊκή ρητορική και την ανάδειξη της εθνικής ανεξαρτησίας ως απώτερο στόχο. Στην επόμενη ενότητα αναλύεται το κείμενο της συμφωνίας καθώς και τα παραρτήματα και οι επιστολές που αυτο περιελάμβανε. Τέλος, στην τέταρτη ενότητα αποσαφηνίζεται ο τρόπος, σύμφωνα με τον οποίον εξέλαβαν την συμφωνία οι τρεις εξεταζόμενες εφημερίδες: *Η Καθημερινή*, *Τα Νέα* και ο *Ριζοσπάστης*.

2. Ο αμερικανικός παράγοντας στη μετεμφυλιακή και μεταδικτατορική Ελλάδα

Στα χρόνια της Κατοχής γεννήθηκε και αναπτύχθηκε το ΕΑΜ, οργάνωση με ισχυρή την παρουσία του ΚΚΕ. Το ΕΑΜ, που συνδέθηκε άρρηκτα με την Αντίσταση, είχε αποκτήσει ισχυρά κοινωνικά ερείσματα ήδη πριν την απελευθέρωση της χώρας⁵. Η δυναμική αυτή ενοχλούσε το παλαιότερο πολιτικό σύστημα και αφετέρου τους δυτικούς συμμάχους του. Το κράτος που εγκαθιδρύθηκε μετά την απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά διακατεχόταν από έντονα αντιεαμικά αισθήματα και στόχευε στην αναχαίτιση με κάθε τρόπο του ολοένα και διογκόμενου εαμικού κινήματος. Η γεωπολιτική ισορροπία που είχε διαμορφωθεί ήδη πριν από την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της παραπάνω πολιτικής.

Ο φόβος για την εξάπλωση της ισχύος και της επιρροής των Σοβιετικών στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής στα τέλη της δεκαετίας του '40, οδήγησε τις ΗΠΑ στην ενεργότερη ανάμειξη τους στα δρώμενα της Ευρώπης, όπως φαίνεται και μέσα από μία σειρά πράξεών τους. Η αρχή σημειώθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 1947 όταν η Βρετανία ανακοίνωσε στις ΗΠΑ την απεμπλοκή της από την Ελλάδα, καθώς πλέον υπό το βάρος των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε, αδυνατούσε να παρέχει οικονομική και στρατιωτική βοήθεια. Με τον τρόπο αυτό, ουσιαστικά παρέδιδε την σκυτάλη στην Αμερική προκειμένου η τελευταία να διατηρήσει την ισορροπία δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο, εμποδίζοντας τυχόν επεκτατικές βλέψεις της ΕΣΣΔ. Στο πλαίσιο αυτό, ο Πρόεδρος Χάρν Τρούμαν ανήγγειλε στις 12 Μαρτίου 1947 το ομώνυμο «δόγμα Τρούμαν», σύμφωνα με το οποίο όσα κράτη επιθυμούσαν τη διατήρηση της ελευθερίας τους και την αποτελεσματική αντιμετώπιση του κομμουνισμού θα τους παρεχόταν σθεναρή οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση. Σε αυτές τις χώρες συγκαταλέγονταν η Ελλάδα και η Τουρκία, αφού συνόρευαν άμεσα με το «ανατολικό μπλοκ»⁶. Το ποσό της βοήθειας, που χορηγήθηκε στην Ελλάδα, ανήλθε στα 400 εκατομμύρια δολάρια. Λίγους μήνες αργότερα και πιο συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1947, ο αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Τζορτζ Μάρσαλ ανακοίνωνε πρόγραμμα οικονομικής

⁵ Φίλιππος Ηλιού, «Η πορεία προς τον Εμφύλιο: από την ένοπλη εμπλοκή στην ένοπλη ρήξη», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Άλκης Ρήγος – Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2003, σ. 26-27.

⁶ *Η Καθημερινή*, «Το μήνυμα του προέδρου Τρούμαν», 13-3-1947, σ.1.

βοήθειας που αφορούσε όλες τις χώρες της Ευρώπης. Η Ελλάδα ως αποδέκτης μέρους του προγράμματος, αναγκάστηκε να διοχετεύσει το μεγαλύτερο ποσοστό της βοήθειας σε στρατιωτικό εξοπλισμό, έπειτα από έντονες αμερικανικές νουθετήσεις. Τελικώς, ύστερα από την άρνηση της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της, το πρόγραμμα εγκρίθηκε για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αναγορεύοντας έτσι την Αμερική σε άμεσο προστάτη τους εναντίον της κομμουνιστικής απειλής.

Η χάραξη μιας ουδετερόφιλης και αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής θα αποτελούσε έκτοτε ένα «όνειρο θερινής νυκτός», αφού ο βαθμός της αμερικανικής επιρροής θα αυξανόταν τόσο σημαντικά που θα επηρέαζε ενεργά και τις αποφάσεις των Αθηνών. Ο «από βορράς κίνδυνος» συντέλεσε προς την ίδια κατεύθυνση, με αποτέλεσμα οι ελληνικές κυβερνήσεις να αποβλέπουν πλέον στην αναβάθμιση του διεθνούς ρόλου της χώρας, στην εδαφική ακεραιότητα και στη στενότερη φιλία τους με την Αμερική μέσα από διμερείς και από πολυμερείς συμφωνίες. Ο φιλοδυτικός και πιο συγκεκριμένα ο φιλοαμερικάνικος προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής που ακολούθησε η μεταπολεμική Ελλάδα επιβεβαιώθηκε μέσα από τρία γεγονότα-τομές: το δόγμα Τρούμαν το 1947, την είσοδο της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ από την κυβέρνηση Πλαστήρα, τον Φεβρουάριο του 1952 και τη συμφωνία, μεταξύ της κυβέρνησης Παπάγου και της Αμερικής, στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ⁷, που αφορούσε την εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων τον Οκτώβριο του 1953.

2.1 Η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ και οι στρατιωτικές βάσεις

Ο Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (ΝΑΤΟ) ιδρύθηκε στις 4 Απριλίου 1949, στην Ουάσινγκτον. Σύμφωνα με το καταστατικό του, οι χώρες-μέλη της Ευρώπης θα δέχονταν ακόμα και σε περίοδο ειρήνης τη μόνιμη παρουσία αμερικανικού στρατού. Επίσης, προβλεπόταν ότι η επίθεση σε ένα κράτος-μέλος του Συμφώνου θα ισοδυναμούσε με επίθεση εναντίον όλων⁸.

Όταν ακόμα οι χώρες που θα υπέγραφαν την ίδρυση του ΝΑΤΟ, βρίσκονταν σε συζητήσεις, η Τουρκία είχε κάνει ήδη γνωστή την επιθυμία της να μετέχει και αυτή ως μέλος. Βασικό της επιχείρημα αποτελούσε η γεωγραφική της θέση αφού από τον βορρά συνόρευε με την ΕΣΣΔ και από την ανατολή με το Ιράν. Το ίδιο επιχείρημα όμως χρησιμοποίησαν και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη του συμφώνου για να

⁷ Πράξις Υπουργικού Συμβουλίου 1036, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, τεύχος Α', 12 Οκτωβρίου 1953, αρ. 282, σ. 2025-2046.

⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα, 2015, σ. 111.

αντικρούσουν την πρότασή της, καθώς μέχρι εκείνη την στιγμή δεν υπήρχε πρόθεση να επεκταθούν και στην Ανατολική Μεσόγειο στοχεύοντας αποκλειστικά στην προάσπιση της Ευρώπης⁹.

Ο πόλεμος της Κορέας όμως, το 1950 ανέτρεψε την ισχύουσα κατάσταση. Η εισβολή της κομμουνιστικής Βόρειας Κορέας στη Νότια, καλλιέργησε στο δυτικό στρατόπεδο αισθήματα φόβου και καχυποψίας για παρόμοιες εισβολές στο μέλλον σε ευρωπαϊκό έδαφος. Η επικράτηση του Μao Τσε Τουνγκ στην Κίνα σε συνδυασμό με τον συνεχόμενο εξοπλισμό των δορυφόρων της ΕΣΣΔ, επιβεβαίωσαν τις ανησυχίες του δυτικού στρατοπέδου και δημιούργησαν νέα δεδομένα. Πλέον, αδήριτη ανάγκη αποτελούσε η ασφάλεια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Η στάση των ΗΠΑ, καθώς και των υπολοίπων κρατών-μελών του ΝΑΤΟ, απέναντι στην Τουρκία και στην Ελλάδα μεταβλήθηκε άρδην, αφού εξέταζαν σοβαρά το ενδεχόμενο να εντάξουν τα δύο κράτη στη συμμαχία. Από την πλευρά της, η Ελλάδα άφηνε την Τουρκία να αναλάβει όλες τις απαραίτητες πρωτοβουλίες, θεωρώντας πως οποιαδήποτε απόφαση λαμβανόταν θα ίσχυε και για τις δύο χώρες. Παρόμοια θέση είχε υποστηρίξει προηγουμένως και ο ίδιος ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Ντιν Άτσεσον: «η ένταξη της Τουρκίας στο Βορειοατλαντικό σύμφωνο θα...απαιτούσε για πολιτικούς λόγους την ένταξη της Ελλάδας»¹⁰.

Η κυβέρνηση συνασπισμού Πλαστήρα- Βενιζέλου, τον Αύγουστο του 1951 με αίτημα της ζήτησε την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ. Τελικώς, τόσο αυτή όσο και της Τουρκίας πραγματοποιήθηκαν στις 18 Φεβρουαρίου 1952. Οι στρατιωτικές δυνάμεις των δύο χωρών θα βρίσκονταν κάτω από τη διοίκηση των Συμμαχικών Δυνάμεων. Αναλυτικότερα, οι χερσαίες και εναέριας δυνάμεις θα ανήκαν στο στρατηγείο της Νοτίας Πτέρυγας της Ευρώπης με έδρα τη Νάπολη και διοικητή αμερικανό στρατηγό, ενώ το ελληνικό πολεμικό ναυτικό θα διοικούταν από βρετανό διοικητή και θα είχε ως έδρα του τη Μάλτα¹¹.

Η είσοδος της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ δεν επέφερε μόνο την πλήρη στρατιωτική σύνδεση της χώρας με τα αμερικανικά-νατοϊκά συμφέροντα αλλά επηρέασε σημαντικά και τις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις, αναγορεύοντας στο κατεξοχήν κέντρο λήψης αποφάσεων το τρίπτυχο αμερικάνικη πρεσβεία – βασιλιάς - πολιτικό

⁹ Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος: η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα, 1947-1967*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1987, σ. 113.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 120-121.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 135-136.

πρόσωπο που προσπαθώντας να ανελιχθεί στην εξουσία, εξασφάλιζε την εμπιστοσύνη και την συμπαράσταση των άλλων δύο¹².

Έτσι λοιπόν, όταν δύο βουλευτές της κυβέρνησης συνασπισμού Πλαστήρα-Βενιζέλου την εγκατέλειψαν και έγιναν μέλη του κόμματος Ελληνικός Συναγερμός (ΕΣ), η κυβέρνηση βρήκε ψήφο εμπιστοσύνης από δύο βουλευτές της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ)¹³. Η παραπάνω ενέργεια έδωσε την ευκαιρία στον ΕΣ να κατηγορήσει την κυβέρνηση για σύμπραξη με τους Αριστερούς επιμένοντας ταυτόχρονα στην διεξαγωγή εκλογών. Ο Αμερικανός πρεσβευτής Τζον Πιουριφόνι σε μία δήλωση-στήριξη προς τον ΕΣ, παρομοίασε τους Αριστερούς με λεοπαρδάλις: «Κατά την γνώμη μου, ο αριθμός των βουλευτών της ΕΔΑ εις την ελληνικήν Βουλήν παραμένει ο αυτός. Δέκα βουλευταί εξελέγησαν τον παρελθόντα Σεπτέμβριο με κομμουνιστικές ψήφους. Αι ψήφοι των δέκα αυτών βουλευτών θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ανήκουν εις την αντιπολίτευσιν. Εις την Αμερικάνην έχομεν μίαν παροιμίαν, ότι η λεοπάρδαλις δεν αλλάζει ποτέ τα στίγματα του δέρματός της. Νομίζω, ότι η παροιμία αυτή, εφαρμόζεται απολύτως εις την προκειμένην περίπτωσιν»¹⁴. Με την παραπάνω δήλωση, που την ενστερνίστηκε στη συνέχεια και η αμερικανική κυβέρνηση, σκόπευε να εντείνει την κινδυνολογία γύρω από τις δράσεις της Αριστεράς και να ενισχύσει την κατηγορία ότι επιθυμούσε την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, ενώ ταυτόχρονα οι ΗΠΑ παρουσιάζονταν ως προστάτης της εγχώριας ελληνικής σκηνης. Η αμερικανική ανάμειξη όμως δεν σταμάτησε μόνο σε αυτήν τη δήλωση αφού πήρε θέση και στο επόμενο μείζον θέμα που αφορούσε το εκλογικό σύστημα των ερχόμενων εκλογών. Το πλειοψηφικό σύστημα με το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι βουλευτικές εκλογές του 1952, έβρισκε σύμφωνα τα δύο μεγάλα κόμματα, ΕΣ και ΕΠΕΚ, καθώς και την αμερικανική πρεσβεία¹⁵.

Βασικό μέλημα των ΗΠΑ ήταν η δημιουργία κυβέρνησης που θα εναρμονιζόταν πλήρως με τις επιθυμίες της που ήταν οι εξής: η προσήλωση στο δυτικό στρατόπεδο και πιο συγκεκριμένα στο ΝΑΤΟ, η εξουδετέρωση του κομμουνισμού και η οικονομική σταθερότητα. Το αποτέλεσμα των εκλογών, η νίκη δηλαδή του ΕΣ και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον στρατάρχη Παπάγο,

¹² Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας: ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα, Εστία, σ. 18.

¹³ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Πατάκης, 2001, σ. 158.

¹⁴ *Τα Νέα*, «Βεβαία η διάλυσις της Βουλής και η διεξαγωγή εκλογών εντός του Οκτωβρίου μετά την δήλωσιν Πιουριφόνι όπως ο λαός κληθή να εκλέξη την Κυβέρνησιν του», 20-8-1952, σ. 3.

¹⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...*, ό.π., σ. 159.

ικανοποίησε τις ΗΠΑ, καθώς μπορούσαν να του εμπιστευτούν τόσο την πολιτική διαχείριση της χώρας όσο και τον έλεγχο του στρατεύματος. Από την πλευρά του, ο νέος πρωθυπουργός θέλοντας να ενισχύσει τις σχέσεις του με την Αμερική, προχώρησε ακόμη περισσότερο και συμφώνησε στην εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στο ελληνικό έδαφος.

Η παρουσία «μόνιμης» στρατιωτικής δύναμης στο έδαφος μίας μικρότερης και ανίσχυρης χώρας αποτελούσε τακτική με μακρινό παρελθόν που εντάθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν οι ΗΠΑ υιοθέτησαν την στρατηγική της ανάσχεσης της ΕΣΣΔ¹⁶. Το παραπάνω φαινόμενο δεν ήταν ούτε καινοτομία της Αμερικής ούτε υλοποιήθηκε αποκλειστικά από αυτήν. Αντίθετα, στρατιωτικές βάσεις διέθεταν η Αγγλία, η Γαλλία καθώς και η ΕΣΣΔ – η τελευταία τις εγκατέστησε στην Ανατολική Γερμανία, στην Πολωνία και στην Ουγγαρία¹⁷.

Η σημασία των στρατιωτικών βάσεων στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου πρέπει να αναζητηθεί στη γενικότερη στρατηγική των ΗΠΑ στην περιοχή. Αρχικά, ο βασικότερος στόχος υπήρξε η διατήρηση ισχύος στη νότια πτέρυγα του ΝΑΤΟ. Επιπρόσθετα, οι βάσεις λειτουργούσαν βοηθητικά σε φιλικές χώρες που δεν είχαν ενταχθεί στη συμμαχία, όπως το Ισραήλ¹⁸. Τέλος, μέσα από αυτές οι ΗΠΑ προέβαιναν σε επιδείξη δύναμης στις χώρες του ανατολικού συνασπισμού και της Μέσης Ανατολής¹⁹.

Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν τον Αύγουστο του 1953. Για τη διεξαγωγή των συζητήσεων αρμόδιος ήταν ο υπουργός Συντονισμού Σπυρίδων Μαρκεζίνης και ο υπουργός Άμυνας Παναγιώτης Κανελλόπουλος²⁰. Η διμερής συμφωνία υπογράφηκε στις 12 Οκτωβρίου 1953 και άρχισε να ισχύει από την ίδια κιάλας μέρα²¹. Στη δημοσιότητα δόθηκαν μόνο τέσσερα άρθρα. Το πρώτο αναφέρεται στο δικαίωμα των πολιτών των ΗΠΑ να κυκλοφορούν ελεύθερα στην Ελλάδα και ταυτόχρονα να δημιουργήσουν στρατιωτικές βάσεις καθώς και άλλα έργα που θα εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα του ΝΑΤΟ. Το δεύτερο άρθρο πραγματευόταν τις φορολογικές ελαφρύνσεις, ή καλύτερα την απουσία επιβολής φόρων και τελωνιακών

¹⁶ Αντώνης Μπρεδήμας, «Οι αμερικανικές βάσεις στην Ελλάδα», στο Γιάννης Βαληνάκης – Πάρις Κίτσος (επιμ.), *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1986, σ. 41-42.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 42.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 55.

¹⁹ Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σ. 195.

²⁰ Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας...*, ό.π., σ. 40.

²¹ Πράξις Υπουργικού Συμβουλίου 1036, ό.π., άρθρο IV, σ. 2046.

ελέγχων από τις ενέργειες των αμερικανών υπηκόων και των οικογενειών τους. Στην συνέχεια, τονιζόταν ότι το καθεστώς που όριζε το νομοθετικό διάταγμα του 1948 θα παρατεινόταν, ενώ τέλος, οριζόταν ότι η ισχύς της συμφωνίας θα διαρκούσε όσο και η Βορειοατλαντική Συνθήκη²².

Την συμφωνία την πλαισίωναν και δύο απόρρητα παραρτήματα. Το πρώτο σχετιζόταν με ζητήματα κατασκευής και ασφάλειας των βάσεων καθώς και με το καθεστώς ετεροδικίας που θα ίσχυε για το αμερικανικό στρατιωτικό και πολιτικό προσωπικό των βάσεων, το οποίο εξαιρούταν από την ελληνική νομοθεσία για τα παραπτώματα που διέπραττε στο ελληνικό έδαφος²³. Στο δεύτερο παράρτημα οι Αμερικανοί τόνιζαν τους πιθανούς τρόπους εγκατάστασης των βάσεων και το είδος της αποστολής τους²⁴.

Στο δεύτερο παράρτημα της συμφωνίας προβλεπόταν ότι οι ΗΠΑ μπορούσαν να εγκαταστήσουν τις εξής στρατιωτικές βάσεις: στον όρμο της Σούδας για το αμερικανικό ναυτικό, αεροδρόμια στον Άραξο, το Ελληνικό και το Τυμπάκι, σταθμό τηλεπικοινωνιών στο Ηράκλειο καθώς και ένα πλέγμα μικρότερων βάσεων σε διάφορες άλλες περιοχές της χώρας²⁵. Ορισμένες από αυτές δεν δημιουργήθηκαν είτε για οικονομικούς λόγους είτε επειδή η αμερικανική πλευρά αποφάσισε να μεταβάλει τα σχέδια της. Ο αριθμός των στρατιωτικών βάσεων ολοένα και αυξανόταν, με πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα την υπογραφή συμφωνίας για τη δημιουργία κέντρου τηλεπικοινωνιών στη Νέα Μάκρη, από την κυβέρνηση της ΕΡΕ το 1962 και τις ραδιοφωνικές εγκαταστάσεις του σταθμού Φωνή της Αμερικής στη Θεσσαλονική αρχικά και στη συνέχεια στη Λήμνο, την Κέρκυρα, την Ρόδο, την Ξάνθη και την Καβάλα²⁶.

Το παράδοξο της συμφωνίας ήταν ότι δεν πέρασε από την Βουλή και απόντος του βασιλιά κυρώθηκε απευθείας από το Υπουργικό Συμβούλιο. Ο λόγος που οδήγησε σε αυτή την βεβιασμένη ψήφιση ήταν ότι σε περίπτωση ψήφισης από τη Βουλή, η συζήτηση θα έπαιρνε διαστάσεις και η αντίδραση τόσο των κομμάτων όσο και του λαού θα ήταν μεγάλη. Ο φόβος της αντίδρασης ήταν εξάλλου λογικός, αφού

²² Στο ίδιο.

²³ Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι...*, ό.π., σ. 207.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 208.

²⁵ Για μια πιο εμπειριστατωμένη μελέτη για την εγκατάσταση των βάσεων βλ. Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι...*, ό.π., σ. 226-230 και Αντώνης Μπρεδήμας, «Οι αμερικανικές βάσεις στην Ελλάδα», στο Γιάννης Βαληνάκης – Πάρις Κίτσος (επιμ.), *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα...*, ό.π., σ. 50-55.

²⁶ Στο ίδιο.

η συμφωνία καταστρατηγούσε την αρχή της εθνικής κυριαρχίας, με το δικαίωμα που εκχωρούταν στις αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις για ελεύθερη κυκλοφορία στο εσωτερικό της χώρας.

Επιπρόσθετα, ένα ακόμα «αγκάθι» αποτελούσε και η ίδια η φύση της διμερούς συμφωνίας. Αν και ως στόχοι ορίστηκαν η άμυνα της Ελλάδας και γενικότερα η άμυνα του ΝΑΤΟ, εντούτοις οι στρατιωτικές βάσεις που θα εγκαθιστούνταν πλέον στο ελληνικό έδαφος ήταν αμερικανικές και όχι νατοϊκές. Εξυπηρετούσαν δηλαδή πρωτίστως τα αμερικανικά συμφέροντα και σε δεύτερο στάδιο την ελληνική και νατοϊκή άμυνα. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώθηκε και από τον ίδιο τον χώρο που επιλέχτηκε για να τοποθετηθούν οι βάσεις. Πιο συγκεκριμένα, στη βόρεια Ελλάδα, περιοχή κατεξοχήν «επικίνδυνη» καθώς συνόρευε με χώρες του ανατολικού μπλοκ, δεν δημιουργήθηκε καμία στρατιωτική βάση. Η βασική αιτία που προέταξαν οι αμερικανοί ιθύνοντες έγκειτο στην αδυναμία του ελληνικού στρατού να αμυνθεί αποτελεσματικά λόγω ανεπαρκούς εξοπλισμού και εξαιτίας της μεγάλης έκτασης που έπρεπε να υπερασπιστεί. Ουσιαστικά όμως, με το δίκτυο των βάσεων που σκόπευαν να δημιουργήσουν, επεδίωκαν τον έλεγχο και την ασφάλεια της σημαίνουσας για αυτούς περιοχής της ανατολικής Μεσογείου που συνεπαγόταν και την ασφάλεια της Δυτικής Ευρώπης. Παράλληλα, στόχευαν στην στήριξη του Ισραήλ –αν και δεν αποτελούσε μέλος του ΝΑΤΟ- και στον έλεγχο της Μέσης Ανατολής, επιτυγχάνοντας έτσι, την αποτροπή της επιρροής της ΕΣΣΔ.

Αξιοσημείωτη είναι και η στάση που κρατήθηκε από τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Το κόμμα των Φιλελευθέρων, γνωστό για τον φιλοδυτικό του προσανατολισμό, τάχθηκε υπέρ της συμφωνίας. Στο ίδιο μήκος κύματος ήταν και ο Γεώργιος Παπανδρέου που είχε συνεργαστεί στις εκλογές με το κυβερνών κόμμα²⁷. Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ) και το ΔΚΕΛ εξέφρασαν την αντίρρηση τους για την συμφωνία, ενώ η ΕΔΑ, που δεν διέθετε βουλευτική έδρα, όπως και το παράνομο ΚΚΕ από τις ανατολικές χώρες, κατηγόρησαν την κυβέρνηση πως συντελούσε στην πλήρη υποτέλεια της χώρας στους Αμερικανούς²⁸. Οι κυβερνητικές δηλώσεις αποβλέποντας στην αποφυγή αντιδράσεων εστίασαν στην ενίσχυση της άμυνας και στην περαιτέρω ασφάλεια που θα προσφέρονταν με την νέα συμφωνία. Έτσι, καλλιεργήθηκε στο κοινό αίσθημα η πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ με αυτή

²⁷ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...*, ό.π., σ. 161.

²⁸ Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι...*, ό.π., σ. 210-211 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των δύο κόσμων...*, ό.π., σ. 90.

την συμφωνία δεν θα εγκατέλειπαν την Ελλάδα σε περίπτωση πολεμικής σύγκρουσης.

2.2 Το Κυπριακό ζήτημα και οι πρώτες ρωγμές. Η άνοδος του Κωσταντίνου

Καραμανλή στην εξουσία

Η επιδείνωση της ασθένειας του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Παπάγου συνέπεσε με την αρνητική τροπή που έλαβαν οι εξελίξεις στο Κυπριακό. Το 1954 η ελληνική κυβέρνηση θέλησε να συζητήσει το δικαίωμα για αυτοδιάθεση της Κύπρου στον ΟΗΕ. Ωστόσο, ύστερα από βρετανικές και τουρκικές πιέσεις το αίτημα απορρίφθηκε. Η αρνητική στάση των ΗΠΑ, καθώς και των υπολοίπων χωρών του ΝΑΤΟ –εκτός της Ισλανδίας²⁹- στο ελληνικό αίτημα γέννησαν αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας που είχαν ως κύριο αποδέκτη τους τα κράτη-μέλη του Βορειοατλαντικού Συμφώνου και κυρίως την Αμερική.

Το 1955 αποτέλεσε χρονιά ορόσημο για το Κυπριακό ζήτημα για πολλούς λόγους. Αρχικά, ιδρύθηκε η Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) με πρωτεύοντα στόχο την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, η Μεγάλη Βρετανία θέλοντας να επωφεληθεί της νέας κατάστασης, παρείχε τα κατάλληλα ερείσματα ώστε να αναβαθμιστεί ο ρόλος της Τουρκίας και να γίνει περισσότερο δραστήρια στο ζήτημα της Κύπρου. Έτσι, λοιπόν, συγκλήθηκε τριμερής συνδιάσκεψη στο Λονδίνο, από τους υπουργούς εξωτερικών της Βρετανίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Αν και οι συζητήσεις κρίθηκαν ατελέσφορες εντούτοις η Βρετανία κατάφερε να δημιουργήσει μία νέα τάξη πραγμάτων, αφού πλέον η Τουρκία θα μετείχε σε όλες τις διαπραγματεύσεις προβάλλοντας παράλληλα και αξιώσεις. Η λήξη της συνδιάσκεψης σηματοδεύτηκε από το πογκρόμ των Τούρκων εναντίον του ελληνικού πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης.

Η απόρριψη του ελληνικού αιτήματος περί συζήτησης του δικαιώματος της Κύπρου για αυτοδιάθεση, στην ημερήσια διάταξη του ΟΗΕ, η μη τήρηση ίσων αποστάσεων από τις ΗΠΑ μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας και τα επεισόδια που σημειώθηκαν στη γειτονική χώρα, προκάλεσαν την οργή των κομμάτων και της κοινωνίας. Οι φωνές πλέον, επικεντρωνόντουσαν στην ατυχή και άκαρπη πρόσδεση στο δυτικό άρμα, αφού δεν προάγονταν τα ελληνικά συμφέροντα και δεν απασχολούσαν ιδιαίτερα τους δυτικούς συμμάχους καθώς και στην αλλαγή πλευσης

²⁹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των δύο κόσμων...*, ό.π., σ. 134.

της εξωτερικής πολιτικής, ακόμα και από κεντρικούς πολιτικούς, ακολουθώντας έναν ουδέτερο δρόμο, όπως αυτός που χαραχθηκε από τη Γιουγκοσλαβία³⁰.

Ο θάνατος του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Παπάγου, και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή δεν εκτόνωσε τη λαϊκή αντίδραση. Ωστόσο, οι ΗΠΑ στο πρόσωπο του νέου πρωθυπουργού είχαν βρει έναν συνεχιστή του φιλοαμερικάνικου προσανατολισμού, παρόλο που οι εξελίξεις στο Κυπριακό είχαν επικίνδυνη τροχιά, ειδικότερα μετά την εξορία του Μακαρίου στις Σευχέλες, τραυματίζοντας έτσι κατά κύριο λόγο τις ελληνοβρετανικές σχέσεις και στη συνέχεια τις ελληνοαμερικανικές, για τις επόμενες δύο δεκαετίες.

Έπειτα από μία σειρά αποτυχημένων προτάσεων εκ μέρους της Βρετανίας για επίλυση του Κυπριακού ζητήματος –το 1956 πρότεινε σχέδιο διχοτόμησης της Κύπρου και το 1958 πρότεινε την «συνεταιριστική» διαχείρισή της από τη Βρετανία, την Ελλάδα και την Τουρκία- που το μόνο αποτέλεσμα που είχαν ήταν να κλονίσουν ακόμα περισσότερο τις σχέσεις της Ελλάδας με τους δυτικούς συμμάχους και να διογκώσουν τη λαϊκή απαίτηση για χαλάρωση των δεσμών με το νατοϊκό στρατόπεδο, η Ελλάδα και η Τουρκία άρχισαν διαπραγματεύσεις προς επίλυση του ζητήματος. Η μεταβολή της τουρκικής διάθεσης οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ανατροπή του ιρακινού καθεστώτος το 1958. Ως απόρροια, η Τουρκία απώλεσε τον μοναδικό της σύμμαχο στην περιοχή και στην προσπάθειά της να μην απομονωθεί πλήρως αλλά και να μην δυσχεράνει περισσότερο τις σχέσεις της με την Ελλάδα, εμφανίστηκε διαλλακτικότερη, ξεκινώντας νέο κύκλο διαπραγματεύσεων. Η πρώτη επαφή πραγματοποιήθηκε από τους Υπουργούς Εξωτερικών των δύο κρατών, Ευάγγελο Αβέρωφ και Φατίν Ζορλού, στο Παρίσι³¹.

Η επιθυμία εύρεσης λύσης οδήγησε σε διασκέψεις κορυφής που πραγματοποιήθηκαν στη Ζυρίχη και στη συνέχεια στο Λονδίνο στις αρχές Φεβρουαρίου 1959. Το αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων ήταν η δημιουργία ανεξάρτητης Κυπριακής δημοκρατίας με ελληνοκύπριο Πρόεδρο και τουρκοκύπριο Αντιπρόεδρο. Η Μ. Βρετανία, η Ελλάδα και η Τουρκία παρουσιάζονταν ως εγγυήτριες δυνάμεις, που διέθεταν ωστόσο το δικαίωμα επέμβασης με σκοπό τη

³⁰ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα 1947-1989*, Ασίνη, Αθήνα, 2016, σ. 150-181.

³¹ Σωτήρης Ριζάς και Ιωάννης Στεφανίδης, «Το Κυπριακό Ζήτημα. Ο αγώνας για Ένωση, η Ανεξαρτησία, η Τούρκικη εισβολή», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 103.

διατήρηση του νέου καθεστώτος³². Η θετική έκβαση του Κυπριακού ικανοποίησε ιδιαίτερα και τους Αμερικανούς αφού δεν διασαλεύονταν τα συμφέροντα τους στην περιοχή, δεν σημειώθηκε ρήξη εντός της νατοϊκής συμμαχίας και δεν δόθηκε η ευκαιρία στην ΕΣΣΔ να παρέμβει περαιτέρω δημιουργώντας νέα δεδομένα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής όμως, είχε να αντιμετωπίσει ταυτόχρονα και ένα εσωτερικό ζήτημα που ανησυχούσε ιδιαίτερα τις ΗΠΑ. Ήταν οι επερχόμενες εκλογές της 11^{ης} Μαΐου 1958 και οι έδρες που θα καταλάμβανε κάθε κόμμα. Το εκλογικό σύστημα που εφαρμόστηκε είχε διττό στόχο. Αφενός, να δημιουργήσει μία αυτοδύναμη και ισχυρή κυβέρνηση της ΕΡΕ και αφετέρου να περιορίσει την εκλογική δύναμη της ΕΔΑ³³. Ο αρχικός σκοπός επετεύχθη, αφού η ΕΡΕ εξασφάλισε 171 έδρες. Ωστόσο, τα ποσοστά της ΕΔΑ όχι μόνο δεν συρρικνώθηκαν, αλλά αντίθετα αναδείχθηκε στο κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Το εκλογικό αποτέλεσμα αποτέλεσε μία δυσάρεστη έκπληξη για τους αμερικανούς, τους εγχώριους πολιτικούς και το παλάτι. Τη δεδομένη χρονική στιγμή ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και οι Αμερικανοί αντιμετώπιζαν την ΕΔΑ και τα υψηλά ποσοστά της, ως το βασικό τους αντίπαλο που έπρεπε με κάθε τρόπο να περιοριστούν.

Οι δημοτικές εκλογές που διεξήχθησαν τον Απρίλιο του 1959, παρείχαν την κατάλληλη ευκαιρία ώστε να δώσουν «σάρκα και οστά» στα σχέδια τους. Το κλίμα πόλωσης που δημιουργήθηκε σε συνδυασμό με περιστατικά βίας «εξυπηρέτησαν» σε σημαντικό βαθμό τους στόχους των ΗΠΑ και της κυβέρνησης, αφού παρατηρήθηκε εκλογική πτώση της ΕΔΑ³⁴. Το διακύβευμα δεν μεταβλήθηκε ούτε κατά τις βουλευτικές εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961. Βέβαια, οι εξελίξεις που σημειώθηκαν το προηγούμενο διάστημα, διαδραμάτισαν καταλυτικό χαρακτήρα στη διαμόρφωση συμμαχιών. Αρχικά, η υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου μεταφράστηκαν ως πράξεις «προδοσίας», που υπαγορεύτηκαν ύστερα από πιέσεις των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας. Ο σχεδιασμός μιας ουδετερόφιλης πολιτικής είχε αποκτήσει κοινωνικά ερείσματα. Επιπρόσθετα, η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, θεωρήθηκε από πολλούς μία ακόμα ενέργεια «υποδούλωσης» στο δυτικό στρατόπεδο. Τέλος, τα κόμματα και οι πολιτευτές του Κέντρου, ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία ενός κόμματος υπό τη σκεπή του οποίου θα

³² Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας...*, ό.π., σ 66-68 και Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος...*, ό.π., σ. 172-173.

³³ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...*, ό.π., σ. 226-227.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 258.

συμμετείχαν στις βουλευτικές εκλογές³⁵. Στόχοι τους να θέσουν τέλος στη μακροχρόνια κυριαρχία της Δεξιάς και ταυτόχρονα να αποδυναμώσουν την ισχύ της ΕΔΑ.

Η ΕΡΕ αναδείχθηκε κυβερνών κόμμα στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1961, ωστόσο οι καταγγελίες του Γεωργίου Παπανδρέου αρχηγού της Ένωσης Κέντρου περί βίας και νοθείας κατά τη διάρκεια των εκλογών επισκίασαν όχι μόνο το αποτέλεσμα αλλά και τα πολιτικά δρώμενα της χώρας για τα επόμενα χρόνια. Ο Γεώργιος Παπανδρέου κατήγγειλε την κυβέρνηση, αποκαλύπτοντας το «σχέδιο Περικλής», έτσι όπως είχε σχεδιαστεί και εφαρμοστεί στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές, από πρώην και νυν μέλη του ΙΔΕΑ³⁶. Βασικός στόχος του σχεδίου ήταν η εκλογική αποδυνάμωση της ΕΔΑ, αν και στο στόχαστρο βρέθηκαν και κεντρώοι ψηφοφόροι. Η διαρκής αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος ή αλλιώς ο «Ανένδοτος Αγώνας», δεν ήταν απλώς μία νέα πολιτική αντιπαράθεση, αλλά βρήκε ισχυρή κοινωνική ανταπόκριση. Η δολοφονία του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη, τον Μάιο του 1963, επέτεινε την κρίση. Ταυτόχρονα, οι σχέσεις του πρωθυπουργού με το παλάτι επιδεινώθηκαν με αποτέλεσμα την παραίτηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή και την κήρυξη νέων εκλογών.

2.3 Η Ένωση Κέντρου και η αμερικανική δυσαρέσκεια

Ο Γεώργιος Παπανδρέου κέρδισε τις βουλευτικές εκλογές του Νοεμβρίου του 1963, προκηρύσσοντας όμως νέες, επειδή δεν κατάφερε να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση και δεν επιθυμούσε να συνεργαστεί με την ΕΔΑ. Τόσο ο ίδιος όσο και ο γιος του, Αντρέας Παπανδρέου, μερίμνησαν εγκαίρως να ενημερώσουν τις ΗΠΑ για την προσήλωσή τους στο ΝΑΤΟ και εγγυήθηκαν την συνέχιση της φιλοδυτικής πολιτικής³⁷ παρά τις αμφιβολίες που υπήρχαν. Με πρόταγμα τα μέτρα φιλελευθεροποίησης και την εφαρμογή εσωτερικής πολιτικής αντίθετης με τους δεξιούς προκατόχους της, η ΕΚ κέρδισε τις βουλευτικές εκλογές τον Φεβρουάριο του 1964 με αυτοδυναμία. Ο Γεώργιος Παπανδρέου επιθυμώντας να μην συγκρουστεί με το Παλάτι, δεν προχώρησε σε εκτεταμένες αλλαγές στην ηγεσία του στρατεύματος. Ο πρωθυπουργός αρκέστηκε στον διορισμό του Πέτρου Γαρουφαλιά ως υπουργού Άμυνας και του υποστράτηγου Ιωάννη Γεννηματά ως αρχηγό του Γενικού Επιτελείου

³⁵ Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος...*, ό.π., σ. 185.

³⁶ Στο ίδιο, σ. 190.

³⁷ Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας...*, ό.π., σ. 94-95.

Στρατού. Οι δύο παραπάνω θέσεις καλύφθηκαν από αμφιλεγόμενες προσωπικότητες που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα του παλατιού, ως άμεσοι υποστηρικτές του, και εμμέσως των ΗΠΑ³⁸.

Το ίδιο διάστημα η κατάσταση στην Κύπρο οξύνθηκε ακόμα περισσότερο με τη σύγκρουση Ελλάδας-Τουρκίας να είναι πλέον ορατή. Από τη μεριά της η Αμερική και η Μ. Βρετανία, στοχεύοντας αφενός στην ομαλή λειτουργία του ΝΑΤΟ και αφετέρου στην αποτροπή διείσδυσης της ΕΣΣΔ στην περιοχή –ο Μακάριος είχε ζητήσει στρατιωτικό εξοπλισμό από την ΕΣΣΔ- πρότειναν τα κράτη-μέλη του Βορειοατλαντικού συμφώνου να συγκροτήσουν πολυεθνική δύναμη στην Κύπρο με απώτερους στόχους την εσωτερική ασφάλεια και την αποσόβηση του κινδύνου. Παρόλη την άρνηση του αρχιεπίσκοπου Μακαρίου, το Συμβούλιο Ασφάλειας των Ηνωμένων Εθνών ενέκρινε την πρόταση.

Η εξωτερική πολιτική της νέας κυβέρνησης σε ότι αφορούσε το Κυπριακό διέφερε άρδην από την αντίστοιχη των προκατόχων της, γεγονός που σημάδεψε αρνητικά και τις σχέσεις της με τις ΗΠΑ. Αρχικά, ο Γεώργιος Παπανδρέου εξέφρασε την επιθυμία του για αυτοδιάθεση της Κύπρου, φρονώντας ότι ήταν η μοναδική λύση που μπορούσε να εγγυηθεί τα δικαιώματα των πολιτών της³⁹. Η θέση αυτή ερχόταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα των Αμερικανών στην περιοχή, γεγονός που τους δυσαρέστησε ιδιαίτερα, αφού παρατηρούσαν ανησυχητικά την εφαρμογή μιας ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με αδέσμευτο κατεύθυνση, η οποία γινόταν αποδεκτή από μεγάλη μερίδα του λαού. Τον Αύγουστο του 1964, η Αμερική ανέλαβε ξανά πρωτοβουλίες για την οριστική διευθέτηση του ζητήματος, αυτή την φορά μέσω διμερών συνομιλιών Ελλάδας και Τουρκίας. Ως μεσολαβητής ορίστηκε ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Ντιν Άτσεσον.

Τα δύο σχέδια που προκρίθηκαν, είχαν ως βάση τους την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με αντάλλαγμα ορισμένες εκτάσεις του νησιού στην Τουρκία. Το πρώτο πρόβλεπε την εγκατάσταση τούρκικης βάσης κατά κυριαρχία στην χερσόνησο της Καρπασίας, που θα ήταν ίση με το 10-11% της έκτασης του νησιού, παράλληλα στις περιοχές που οι Τουρκοκύπριοι ήταν η πλειοψηφία καθοριζόταν η

³⁸ Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος...*, ό.π., σ. 200-201.

³⁹ Theodore Coulombis, *Greek Political Reaction to American and NATO Influences*, Yale University Press, Λονδίνο, 1966, σ. 180.

παραχώρηση ευρύτατης αυτοδιοίκησης⁴⁰. Το δεύτερο σχέδιο προέβλεπε και αυτό την εγκατάσταση στρατιωτικής βάσης αλλά μικρότερη σε έκταση από ότι στο προηγούμενο και με το καθεστώς της εκμίσθωσης, ενώ όσον αφορά τα δικαιώματα των Τουρκοκυπρίων, αυτά παρουσίαζαν αισθητή μείωση⁴¹. Και τα δύο σχέδια απορρίφθηκαν από τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο και στην συνέχεια από το Γεώργιο Παπανδρέου. Η απόρριψή τους σήμανε και τη μεταβολή πολιτικής εκ μέρους των ΗΠΑ. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την αλλαγή ήταν οι εξής: η εξωτερική πολιτική της ΕΚ που επικεντρωνόταν στην εθνική ανεξαρτησία της χώρας και δεν ταυτιζόταν πλήρως με τις κατευθυντήριες γραμμές των ΗΠΑ, και ο αναβαθμισμένος στρατηγικός ρόλος της Τουρκίας. Το τελευταίο επιβεβαιώθηκε και από την ένταση μεταξύ των δύο αντίπαλων συνασπισμών λόγω της κρίσης στην Κούβα το 1962 και τη μετατόπιση του διεθνούς ανταγωνισμού στη Μέση Ανατολή. Οι ΗΠΑ θεωρούσαν τη Τουρκία στρατηγικής σημασίας σύμμαχο, λόγω της άμεσης γειτνίασης της με την ΕΣΣΔ καθώς και των στρατιωτικών βάσεων που διέθεταν στο έδαφός της, εξυπηρετώντας με αυτόν τον τρόπο τα στρατηγικά τους συμφέροντα στη Μέση Ανατολή.

Η αποκαθήλωση του κυβερνόντος κόμματος δεν άργησε να έρθει. Οι εσωκομματικές έριδες, οι τεταμένες σχέσεις με το Παλάτι, καθώς και η ανάγκη να βρεθεί μία κυβέρνηση περισσότερο πειθήνια στις ΗΠΑ οδηγούσαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Η πρώτη ρήξη του Γεωργίου Παπανδρέου με τον βασιλιά σημειώθηκε στις αρχές Μαρτίου 1965 και επήλθε εξαιτίας της διάθεσης του πρωθυπουργού για εκτεταμένες αλλαγές στο στράτευμα. Οι αλλαγές αυτές θα πραγματοποιούνταν με αφορμή την υπόθεση «Περικλής» που είχε προηγηθεί. Ωστόσο, σε μεταξύ τους συνάντηση, ο βασιλιάς επέβαλε στον πρωθυπουργό να αποστρατεύσει τον αντιστράτηγο Χαράλαμπο Λουκάκη, ο οποίος ήταν αρμόδιος για την σύνταξη του πορίσματος του σχεδίου «Περικλής»⁴².

Στις 29 Απριλίου, ο Γεώργιος Παπανδρέου στο πλαίσιο του ανασχηματισμού της κυβέρνησής του, διόρισε τον γιο του Αντρέα αναπληρωτή υπουργό Συντονισμού. Η κίνηση αυτή προκάλεσε έντονη δυσαρέσκεια τόσο εντός του κόμματος όσο και στην αμερικανική πρεσβεία, αφού θεωρούσαν τον Αντρέα Παπανδρέου άνθρωπο

⁴⁰ Σωτήρης Ριζάς, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964. Πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφάλειας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και Υφεσης*, Αθήνα, Πατάκης, 2001, σ. 172

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 175.

⁴² Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...*, ό.π., σ. 350.

περιορισμένης εμπιστοσύνης, ασταθή και φιλικά προσκείμενο στην ΕΣΣΔ⁴³. Λίγες ημέρες αργότερα, ήρθε στην επιφάνεια η υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ» με τον Αντρέα Παπανδρέου να παρουσιάζεται ως άμεσα εμπλεκόμενος. Επρόκειτο για μυστική στρατιωτική οργάνωση που είχε συσταθεί στην Κύπρο, ύστερα από την επίσκεψη του Αντρέα Παπανδρέου⁴⁴.

Ο ελληνικός στρατός καθόλη τη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου βρισκόταν υπό την επίβλεψη του Παλατιού, γεγονός που έβρισκε σύμφωνες και τις ΗΠΑ. Η άρνηση του βασιλιά στην ανάληψη του υπουργείου Άμυνας από τον ίδιο τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, εξυπηρετούσε καταρχάς τον παραπάνω στόχο και οδήγησε τον τελευταίο σε παραίτηση στις 15 Ιουλίου 1965. Η αντίδραση του στέμματος ήταν ταχύτατη, αφού κατάφερε, ύστερα από τρεις προσπάθειες, να σχηματίσει κυβέρνηση από βουλευτές της ΕΚ, υπό τις ευλογίες της Αμερικής⁴⁵.

2.4 Το στρατιωτικό πραξικόπημα και η θέση των ΗΠΑ

Η πτώση της ΕΚ από την βασιλική παρέμβαση οδήγησε σε οξεία πολιτική κρίση. Οι κυβερνήσεις εναλλάσσονταν η μία την άλλη και η μόνη δημοκρατική λύση ήταν η διεξαγωγή εκλογών, που προκηρύχθηκαν για τις 28 Μαΐου 1967. Δημοσκόπηση της CIA είχε προβλέψει την άνετη εκλογική νίκη της ΕΚ⁴⁶. Σύννεφα επισκίασαν για ακόμα μία φορά τους αμερικανούς ιθύνοντες και το παλάτι καθώς μία νίκη της ΕΚ θα επέφερε την αποδοχή της πολιτικής της και θα εδραίωνε τον Αντρέα Παπανδρέου στο πολιτικό παρασκήνιο, πρόσωπο διόλου επιθυμητό. Οι εκλογές δεν πραγματοποιήθηκαν αφού προηγήθηκε η ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 από ομάδα αξιωματικών του στρατού με αρχηγό τον συνταγματάρχη Γεώργιο Παπαδόπουλο. Ο τελευταίος είχε διατελέσει αρχηγός της αντικατασκοποείας της ΚΥΠ και λειτουργούσε ως εγχώριος σύνδεσμος μεταξύ της ΚΥΠ και της CIA⁴⁷.

Ο βασιλιάς κατά τους πρώτους μήνες της δικτατορίας αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με το νέο καθεστώς. Σύντομα όμως, στις 13 Δεκεμβρίου 1967, με μία ομάδα ανώτατων αξιωματικών προσπάθησε ανεπιτυχώς να ανατρέψει την

⁴³ Αλέξης Παπαχελάς, Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας..., ό.π., σ. 149-150.

⁴⁴ Ηλίας Νικολακόπουλος, Η καχεκτική δημοκρατία..., ό.π., σ. 350-351.

⁴⁵ Αλέξης Παπαχελάς, Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας..., ό.π., σ. 239.

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 253.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 255.

κατάσταση⁴⁸. Έπειτα από την αρνητική έκβαση της παραπάνω ενέργειας ο βασιλιάς διέφυγε στη Ρώμη. Από την άλλη πλευρά, η στρατιωτική ηγεσία εδραίωσε ακόμα περισσότερο τη θέση της, μηδενίζοντας τις πιθανότητες βίαιης ανατροπής του.

Οι Αμερικανοί από την πρώτη στιγμή της κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος εμφανίστηκαν ιδιαίτερα διστακτικοί απέναντί του. Η επίσημη αναγνώρισή του θα επιβεβαίωνε τις φήμες για εγκαθίδρυση ανάλογων καθεστώτων σε χώρες της Κεντρικής Αμερικής και της Μέσης Ανατολής εκείνη την περίοδο⁴⁹. Διακαής πόθος των ΗΠΑ αποτελούσε η διασφάλιση των συμφερόντων τους, η μη διατάραξη της Βορειοατλαντικής συμμαχίας και η απομάκρυνση της ΕΣΣΔ από το ζωτικό χώρο της Μέσης Ανατολής. Όσο το νέο καθεστώς δεν προκαλούσε τέτοιους είδους προβλήματα ή αναταραχές στην ευρύτερη περιοχή τόσο οι ΗΠΑ τηρούσαν ουδέτερη πολιτική, όπως είχε υπογραμμίσει και ο αμερικανός πρόεδρος Τάλμποτ στον Έλληνα πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Κόλλια⁵⁰.

Η συμφωνία ελλιμενισμού του έκτου στόλου επιβεβαίωσε την παραπάνω θέση. Το λιμάνι της Αθήνας προκρίθηκε ως το καταλληλότερο ανάμεσα σε άλλα 15 λιμάνια της Μεσογείου⁵¹. Η συμφωνία επικυρώθηκε στις αρχές Ιανουαρίου 1973, από τον Δημήτρη Ιωαννίδη, που είχε ανατρέψει τον Γεώργιο Παπαδόπουλο και είχε αναλάβει την ηγεσία του στρατιωτικού καθεστώτος.

Η κατάλυση της δημοκρατίας το 1967 συνοδεύτηκε από την έναρξη νέου κύκλου εντάσεων στην Κύπρο. Η παθητική συμπεριφορά των στρατιωτικών όσον αφορά την ασφάλεια του νησιού, λειτούργησε κατά κάποιον τρόπο βοηθητικά στις τούρκικες φιλοδοξίες, αφού ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος μη έχοντας την παραμικρή στρατιωτική βοήθεια από την Ελλάδα αναγκαζόταν να υποχωρεί διαρκώς στις απαιτήσεις της Τουρκίας για παροχή πρόσθετων δικαιωμάτων στους Τουρκοκύπριους⁵². Παρόμοια εικόνα διάλυσης παρουσιάστηκε, όπως ήταν αναμενόμενο και το καλοκαίρι του 1974. Η «ανατροπή» του Μακαρίου από την Εθνική Φρουρά -η ηγεσία της οποίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τον στρατιωτικό Ιωαννίδη- και η ανάληψη της εξουσίας από τον Νίκο Σαμψών, παρείχαν τα απαραίτητα ερείσματα στην Τουρκία για άμεση επέμβαση στο νησί.

⁴⁸ Σωτήρης Ριζάς, «Η δικτατορία, 1967-1974», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 48.

⁴⁹ Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά ρεαλισμού: η Αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα 1963-1976*, Αθήνα, Πόλις, 2010, σ. 17.

⁵⁰ Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος...*, ό.π., σ. 256.

⁵¹ Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά ρεαλισμού...*, ό.π., σ. 17.

⁵² Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος...*, ό.π., σ. 257-258.

2.5 Η αποκατάσταση της δημοκρατίας και η απομάκρυνση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO

Η Τουρκία χρησιμοποιώντας ως πρόταγμα τα συμφέροντά της στην Κύπρο καθώς και την ασφάλεια του τουρκοκυπριακού πληθυσμού, επιχείρησε επιτυχημένη αποβίβαση στο νησί την 20^η Ιουλίου. Η αντίσταση που συνάντησαν οι εισβολείς ήταν μηδαμινή, ενώ η Αμερική και η Βρετανία δεν προθυμοποιήθηκαν ούτε να αποτρέψουν το γεγονός ούτε να τοποθετηθούν εγκαίρως για την στρατιωτική επίθεση. Η εκχειρία που συμφωνήθηκε, παρά τις μετέπειτα εξαγγελίες του υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ, Henry Kissinger, πραγματοποιήθηκε αφού ο τούρκικος στρατός κατάφερε να εδραιώσει τη θέση του σε σημαντικά σημεία του νησιού⁵³. Η τούρκικη εισβολή στην Κύπρο και η κατάληψη σημαντικού μέρους των εδαφών της, απέδειξε την έλλειψη οργάνωσης της δικτατορίας των Συνταγματαρχών και οδήγησε στην άμεση πτώση της. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής κλήθηκε στις 23 Ιουλίου να αναλάβει πρωθυπουργός κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, ωστόσο η έκρυθμη κατάσταση που είχε δημιουργηθεί καθώς και το τετελεσμένο γεγονός της κατάληψης εδαφών δεν άφηνε πολλά περιθώρια ελιγμών καθώς η Τουρκία είχε πλέον την πρωτοβουλία των κινήσεων.

Αμέσως ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας στοχεύοντας αρχικά σε εκχειρία και στη συνέχεια σε οριστική διευθέτηση του Κυπριακού. Παρά την έναρξη των συζητήσεων, ο τούρκικος στρατός συνέχισε την προώθησή του στο εσωτερικό της Κύπρου. Η Αμερική στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα ήταν απύσχα, λόγω του σκανδάλου Watergate που οδήγησε στην παραίτηση του Προέδρου Νίξον διευκολύνοντας έτσι τις τούρκικες ενέργειες. Ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Henry Kissinger, γνωστός για την στήριξη του στην Τουρκία εξαιτίας της στρατηγικής της θέσης και για την αντιπάθεια που εξέτρεφε στο πρόσωπο του Μακαρίου, αντί να στηλιτεύσει τις επιθετικές ενέργειές της⁵⁴, τοποθετήθηκε για ακόμα μία φορά υπέρ της: «δεν υπάρχει κανένας αμερικανικός λόγος να μην έχουν οι Τούρκοι το ένα τρίτο του νησιού»⁵⁵.

Ο Τούρκος πρωθυπουργός Ετσεβίτ είχε αντιληφθεί την στρατιωτική και διπλωματική υπεροχή της χώρας του έναντι της Ελλάδας, καθώς και την απροθυμία της Αμερικής να επέμβει στρατιωτικά, προκαλώντας έτσι ισχυρούς κλυδωνισμούς

⁵³ Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά ρεαλισμού...*, ό.π., σ. 316.

⁵⁴ Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Δικτατορία των Συνταγματαρχών και το Κυπριακό Ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα, Πατάκης 2002, σ. 224-225.

⁵⁵ Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά ρεαλισμού...*, ό.π., σ. 319.

στις μεταξύ τους σχέσεις⁵⁶. Αφού λοιπόν, η Αμερική δεν ήταν διατεθειμένη να εμποδίσει τα τούρκικα επεκτατικά σχέδια, πραγματοποιήθηκε και δεύτερη επίθεση στις 14 Αυγούστου.

Η ελληνική αντίδραση ήταν περισσότερο συμβολική. Εξάλλου, ο στρατός είχε δεχθεί καίριο πλήγμα με την ανικανότητά του να ανταπεξέλθει στην τούρκικη εισβολή καθώς και με την αμαύρωση του κύρους του εξαιτίας του στρατιωτικού καθεστώτος. Στις 14 Αυγούστου 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανακοίνωσε την απομάκρυνση της χώρας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Η παραπάνω απόφαση είχε πολλαπλούς αποδέκτες. Αρχικά, αποτελούσε μία διαμαρτυρία προς τις ΗΠΑ και το NATO για την μεροληπτική τους στάση προς την Τουρκία. Πιο συγκεκριμένα, ο πρωθυπουργός κατηγόρησε την Ατλαντική Συμμαχία για ανικανότητα, αφού δεν ήταν σε θέση να αναχαιτίσει τις επιθετικές δραστηριότητες της Τουρκίας εις βάρος μίας άλλης χώρας-σύμμαχο. Επιπλέον, όσον αφορά το εσωτερικό της χώρας με την ενέργεια αυτή επιθυμούσε να κατευνάσει τον έντονο αντιαμερικανισμό της ελληνικής κοινωνίας, να ικανοποιήσει το πάγιο αίτημα για αποδέσμευση της χώρας από την αγκαλιά των ΗΠΑ και παράλληλα να εξυψώσει το γόητρό του.

Παράλληλα, το Αμερικανικό Κογκρέσσο επέβαλε τριετές εμπάργκο όπλων στην Τουρκία, εξαιτίας των γεγονότων στην Κύπρο, παρά την αντίθετη θέση του Αμερικανού Προέδρου Φορντ και του υπουργού Εξωτερικών Henry Kissinger. Η κίνηση αυτή μεταφράστηκε ως νίκη από την ελληνική πλευρά καθώς θα σταματούσαν οι επιθετικές δραστηριότητες και ταυτόχρονα θα επικρατούσε η λογική. Βέβαια τα γεγονότα στη Μέση Ανατολή, με τις κλιμακούμενες διαδηλώσεις στο Ιράν, οδήγησαν σε αναθεώρηση της ισχύουσας κατάστασης και στην αναζοπύρωση του ενδιαφέροντος των ΗΠΑ για την περιοχή και αναβάθμισης του ρόλου της Τουρκίας. Αναλυτικότερα, από τα τέλη του 1977 το Ιράν κατακλίστηκε από εξεγέρσεις. Ο πολιτικός αντίπαλος του Σάχη, ο Χομεϊνί, που αναδείχθηκε σε «Αγιατολάχ» δηλαδή στον ανώτατο θρησκευτικό ηγέτη της χώρας, από το Παρίσι που βρισκόταν εξόριστος κάλεσε τον λαό να ανατρέψει το καθεστώς και να εφαρμόσει τον μουσουλμανικό νόμο. Ο Αγιατολάχ Χομεϊνί ήταν αποφασισμένος να εγκαθιδρύσει στην χώρα του ένα

⁵⁶ Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Δικτατορία των Συνταγματαρχών...*, ό.π., σ. 237.

θεοκρατικό καθεστώς και να επιβάλει με αυτόν τον τρόπο τον μουσουλμανικό νόμο⁵⁷.

Συνοψίζοντας, η έναρξη της περιόδου της Μεταπολίτευσης ή αλλιώς της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας σηματοδεύτηκε από σωρεία μεταβολών σε θεσμικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Η κατάργηση της μοναρχίας, η πλήρης αποκατάσταση της δημοκρατίας με τη διεξαγωγή εκλογών, η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, η –μερική– απουχουντοποίηση και τέλος οι διαφορετικές προσδοκίες που είχαν γεννηθεί οδήγησαν στο τέλος της μετεμφυλιακής εποχής και σε μεγάλο βαθμό των παθογενειών που είχε αυτή θεμελιώσει. Παθογένειες που είχαν προκληθεί από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες.

Η αρχή εντοπίζεται το 1947 όταν και χρονολογείται η πρώτη αμερικανική ανάμειξη στην χώρα. Η Ελλάδα βρισκόταν ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς, σε δύο διαφορετικούς κόσμους. Η Αμερική επιθυμώντας την προάσπιση των συμφερόντων της, μεταξύ των οποίων ήταν και η σοβιετική ανύσχεση στη Δυτική Ευρώπη και στην Ανατολική Μεσόγειο, αναμείχθηκε στα εσωτερικά δρώμενα των χωρών-προπύργων της, όπως ήταν η Ελλάδα. Οι σχέσεις που δημιούργησαν με τα ανώτερα κλιμάκια του στρατού καθώς και με το παλάτι επηρέασαν τις πολιτικές εξελίξεις σε σημαντικό βαθμό. Κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα κράτος, με την σύμπραξη πάντα συντηρητικών και κεντρώων πολιτικών, που αποσκοπώντας στην διατήρηση της εξουσίας ευθυγραμμίζονταν πλήρως με τις «συμβουλές» των ΗΠΑ, χωρίς να προβάλλουν αντιρρήσεις ή δευτερες σκέψεις. Η τακτική αυτή κρίθηκε αποτελεσματική ειδικότερα κατά τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου που παρατηρήθηκε και έξαρση μεταξύ των δύο ανταγωνισμών. Έτσι, η Ελλάδα εντάχθηκε στην Ατλαντική συμμαχία και στη συνέχεια δέχτηκε τη μόνιμη εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων στο έδαφός της. Οι όροι της συμφωνίας βέβαια μόνο τιμητικοί δεν θεωρούνταν για την Ελλάδα καθώς παρομοιάζονταν με αντίστοιχους όρους αποικιακών κρατών.

Ωστόσο, στη δεκαετία του '60 η κατάσταση μεταβλήθηκε λόγω εξωτερικών αλλά και εσωτερικών γεγονότων. Αρχικά, η κρίση της Κούβας το 1962, ο εντεινόμενος πυρηνικός ανταγωνισμός, η σινοαμερικανική προσέγγιση, οι εσωτερικές αναταραχές εντός της Βορειοατλαντικής συμμαχίας και ο πόλεμος του Βιετνάμ κατέδειξαν ότι αν και οι δύο συνασπισμοί είχαν πραγματοποιήσει σημαντικά βήματα για την επίτευξη της διεθνούς ύφεσης εντούτοις σημειώθηκαν ισχυροί κλυδωνισμοί

⁵⁷ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία...*, ό.π., σ. 277-278.

στο δυτικό στρατόπεδο⁵⁸. Παράλληλα, στην Ελλάδα οι κεντρικές δυνάμεις είχαν αρχίσει να αποκτούν ερείσματα και τα εκλογικά ποσοστά τους συνεχώς αυξάνονταν. Η ραγδαία επιδείνωση του Κυπριακού συντέλεσε προς την ίδια κατεύθυνση.

Για πρώτη φορά, τα συμφέροντα των ΗΠΑ και της Ελλάδας δεν συμπορεύονταν. Βέβαια η Αμερική δεν σκόπευε ούτε να τα θυσιάσει αλλά ούτε να διασαλεύσει την εσωτερική δομή του ΝΑΤΟ. Συνεπώς, οι Έλληνες αντιλαμβάνονταν ολοένα και περισσότερο ότι το ΝΑΤΟ δεν ενδιαφερόταν για τις ελληνικές φιλοδοξίες –το Κυπριακό - αλλά και για την ασφάλεια της χώρας – οι στρατιωτικές βάσεις τοποθετήθηκαν σε περιοχές που εξυπηρετούσαν τα αμερικανικά συμφέροντα και όχι στη βόρεια Ελλάδα-. Οι εσωτερικές εξελίξεις το διάστημα 1965-1967, όδευαν προς ανατροπή του εγχώριου σκηνικού που είχε θεμελιωθεί με το τέλος του εμφυλίου και την εδραίωση της Δεξιάς, η υπεράσπιση του οποίου κρινόταν απαραίτητη. Η εκτροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος την 21^η Απριλίου 1967 δεν έπεσε σαν κεραυνός εν αιθρία, καθώς αποτελούσε την ύστατη λύση υπεράσπισης των κεκτημένων από ένα τμήμα των νικητών του εμφυλίου. Η πολιτική των ΗΠΑ κατά τη δικτατορία μετατράπηκε από την αρχική μη παρεμβατική στάση τους στην πολιτική στήριξη των συνταγματαρχών⁵⁹, αφού οι τελευταίοι δεν δημιούργησαν προβλήματα ούτε στους Αμερικανούς ούτε εντός της συμμαχίας, αντίθετα μάλιστα με φιλική διάθεση, που δεν άρμοζε σε στρατιωτικό καθεστώς όταν καταστρατηγείται η εθνική ανεξαρτησία της χώρας του, προσφέρθηκαν να επιλύσουν το ζήτημα με τον ελλιμενισμό του έκτου στόλου.

Τα γεγονότα της Κύπρου το 1974 και η ανεξέλεκτη επιθετική δραστηριότητα της Τουρκίας επέφεραν την πτώση της δικτατορίας και μαζί της την πτώση των διαιρέσεων της μετεμφυλιακής περιόδου. Στο πολιτικό προσκήνιο αναδύθηκαν νέες ιδέες και νέα υποκείμενα που πλαισίωσαν τα παλιά και που στόχευαν στην παγίωση της δημοκρατίας, στον εκδημοκρατισμό των θεσμών και στην οικονομική σταθερότητα.

⁵⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία...*, ό.π., σ. 63-64.

⁵⁹ Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά ρεαλισμού...*, ό.π., σ. 135.

3.Ο λόγος και οι ομιλίες του Αντρέα Παπανδρέου, 1974-1981

Ύστερα από τον θάνατο του Στάλιν το 1953, η ΕΣΣΔ προέκρινε την πολιτική της ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των δύο συνασπισμών⁶⁰. Αν και ο «από βορράς κίνδυνος» δεν έπαψε να υφίσταται, εντούτοις, από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και πιο συγκεκριμένα από το 1954, η κυβέρνηση Παπάγου ανήγαγε το Κυπριακό ζήτημα ως το κατεξοχήν εθνικό θέμα. Η κωλυσιεργία που παρατηρήθηκε για τη διεθνοποίηση του ζητήματος καθώς και τα εμπόδια που εμφανίζονταν κατά καιρούς ήταν επόμενο να δημιουργήσουν ρήγματα στις σχέσεις Ελλάδας-Αμερικής και να καλλιεργήσουν σε μερίδα της ελληνικής κοινωνίας την πεποίθηση ότι τόσο οι ΗΠΑ όσο και το NATO δεν αποδέχονταν τις εθνικές διεκδικήσεις. Ο χρόνος δεν λειτούργησε ως πανάκεια. Η κυβέρνηση της ΕΡΕ αναλώθηκε σε μεγάλο βαθμό στην επίλυση του ζητήματος, η συνεχόμενη αρνητική τροπή του οποίου διόγκωσε το αντιαμερικάνικο αίσθημα που τελικώς ρίζωσε στον ελληνικό λαό, ενισχύοντας ουδετερόφιλες διαθέσεις και πολιτικές. Η μεταβολή της εξωτερικής πολιτικής αποτελούσε αρχικά κύριο αίτημα της ΕΔΑ⁶¹. Στη συνέχεια, οι παραπάνω θέσεις έγιναν αποδεκτές και από την ΕΚ, όταν ακόμα βρισκόταν στην αξιωματική αντιπολίτευση αλλά και όταν σχημάτισε κυβέρνηση το 1964. Ένθερος υποστηρικτής της μεταβολής της εξωτερικής πολιτικής ήταν ο Αντρέας Παπανδρέου που άσκησε άμεση επιρροή και στον πατέρα του Γεώργιο⁶². Ο Αντρέας Παπανδρέου «ηγήθηκε» μιας ομάδας κεντροαριστερών που προέτασσαν την άσκηση αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής και την αποσύνδεση της χώρας από τους δυτικούς συνασπισμούς, NATO και ΕΟΚ. Τα πυρά του εστιάζονταν στις ΗΠΑ, που τις παρουσίαζε ως βασικούς εχθρούς και ως υπεύθυνες για τα δεινά του τόπου.

Η κρίση των Ιουλιανών το 1965, ο πόλεμος του Βιετνάμ και η αδυναμία εύρεσης λύσης στο Κυπριακό ενίσχυσαν το αντιαμερικανικό ρεύμα. Ωστόσο, η ανατροπή της δημοκρατίας το 1967 και η άποψη που επικράτησε για σύνδεση της Αμερικής με τους στρατιωτικούς πραξικοπηματίες, αποτέλεσε την κορύφωση του αντιαμερικανισμού, ειδικότερα μετά την τούρκικη επίθεση στην Κύπρο και την

⁶⁰ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα, 2015, σ. 63.

⁶¹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Πατάκης, Αθήνα, 2009, σ. 169.

⁶² Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας: ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα, Εστία, σ. 145-147.

κατάληψη εδαφών της. Τα συναισθήματα της ελληνικής κοινωνίας κατακλύζονταν από οργή εξαιτίας της «προδοσίας» της Αμερικής και του ΝΑΤΟ, ενώ ταυτόχρονα ο υπουργός Εξωτερικών Kissinger αποτελούσε «μαύρο πανί».

Ο Αντρέας Παπανδρέου μετά την εκτροπή του πολιτεύματος, κατέφυγε στο εξωτερικό, όπου και ίδρυσε το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα. Ο ίδιος αλλά και το ΠΑΚ υιοθέτησαν ρητορική με έντονο αντιιμπεριαλιστικό περιεχόμενο και αντιδυτικό χαρακτήρα, εξαπολύοντας πυρά στην στάση που κρατούσαν κατά κύριο λόγο οι ΗΠΑ απέναντι στο στρατιωτικό καθεστώς. Αντίστοιχη ρητορική υιοθέτησε και το ΠΑΣΟΚ – στα πρώτα χρόνια δράσης του τουλάχιστον – , όπως φαίνεται και από την ιδρυτική διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου. Η «εθνική απελευθέρωση» αποτελούσε το βασικότερο πρόταγμα καθώς η επίτευξη της συνεπαγόταν την πραγμάτωση της λαϊκής κυριαρχίας και δημοκρατίας και της κοινωνικής απελευθέρωσης⁶³. Για να υλοποιηθεί όμως η «εθνική απελευθέρωση» προβαλλόταν ως επιτακτική ανάγκη η απαγκίστρωση από τους δυτικούς συμμάχους και η αποδέσμευση από την αμερικανική εξάρτηση. Αυτός λοιπόν, ήταν και ο πρωταρχικός στόχος της εξωτερικής του πολιτικής, η απομάκρυνση της χώρας από το στρατόπεδο του ΝΑΤΟ καθώς και η αποπομπή των αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων από το ελληνικό έδαφος.

Το βασικότερο γνώρισμα του ΠΑΣΟΚ ήταν ο προσωποπαγής χαρακτήρας του, σε τέτοιο βαθμό που ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Οι όποιες επικρίσεις στόχευαν το ΠΑΣΟΚ αυτόματα στόχευαν και τον Αντρέα Παπανδρέου και τούμπαλιν. Η πιο γνωστή κατηγορία, που συνόδευσε τόσο το ΠΑΣΟΚ όσο και τον αρχηγό του, ήταν αυτή του λαϊκισμού, που ενσαρκωνόταν στον απώτερο στόχο της εθνική κυριαρχίας. Το ΠΑΣΟΚ αναγορεύτηκε στο κατεξοχήν λαϊκίστικο κόμμα. Σε αυτό συντέλεσε η νέα πραγματικότητα που θεμελιώθηκε με την έλευση της δημοκρατίας. Η μεταδικτατορική Ελλάδα χαρακτηριζόταν από ριζοσπαστικότητα και αυτό οφειλόταν στην ιδεολογική κρίση που είχε γεννηθεί την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας⁶⁴. Ως κόμμα της αντιπολίτευσης το ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να προσεταιριστεί τα περισσότερα από τα λαϊκά αιτήματα, ενώ ο Αντρέας Παπανδρέου παρουσιαζόταν ως Μεσσίας που μπορούσε να τα εκπληρώσει.

⁶³ Ανδρέας Παπανδρέου , *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα, 1976, σ. 16.

⁶⁴ Άγγελος Αλεφαντής – Μάκης Καβουριάρης, «ΠΑΣΟΚ, Σοσιαλισμός ή λαϊκισμός;» στο Π. Παπασαραντόπουλος (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ και εξουσία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, σ. 168-169

3.1 Η έννοια του λαϊκισμού

Σύμφωνα με τον στοχαστή μαρξιστή Ernesto Laclau, ο λαϊκισμός δεν είναι ούτε κόμμα αλλά ούτε ιδεολογία, ο όρος δεν διαθέτει ούτε θετικό ούτε αρνητικό περιεχόμενο⁶⁵. Ο λαϊκισμός συγκροτείται στο πλαίσιο του λόγου, αποτελεί δηλαδή μορφή πολιτικής πρακτικής, που εκφράζεται σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, εργαλειοποιώντας τον «λαό», που τον αναγάγει στην απόλυτη μορφή εξουσίας, αναδεικνύοντας τα αιτήματά του.

Βασικό χαρακτηριστικό του λαϊκισμού είναι η διχοτόμηση του κοινωνικού και πολιτικού χώρου⁶⁶. Η διχοτόμηση λαμβάνει απλοϊκό χαρακτήρα, αφού από τη μία έχουμε ένα μεγάλο και ενιαίο σύνολο - τον «λαό», τους «μη προνομιούχους»- και από την άλλη, ως εχθρός, εμφανίζεται οτιδήποτε μπορεί να σταθεί ενάντια του -η «ελίτ» και οι «προνομιούχοι» αντίστοιχα-. Οι γραμμές είναι λεπτές, γιατί έτσι η κάθε κοινωνική ομάδα μπορεί να θεωρήσει τον εαυτό της ως «μη προνομιούχο», συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην ανάδειξη του λαού ως υποκείμενο. Για να πραγματοποιηθεί αυτό βέβαια πρέπει να πληρούνται δύο κριτήρια. Το πρώτο σχετίζεται με την παρουσία στο πολιτικό προσκήνιο ενός χαρισματικού ηγέτη που θα είναι ικανός να αφουγκραστεί τις λαϊκές επιθυμίες και μέσω ενός προγράμματος να τις δαμάσει. Το δεύτερο έχει να κάνει με την χρονική στιγμή. Η πρακτική του λαϊκισμού ευδοκμεί σε κοινωνίες που βρίσκονται σε τροχιά κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής, ενώ ταυτόχρονα μία νέα κοινωνική δύναμη εμφανίζεται δυναμικά⁶⁷.

Ο λαϊκισμός δεν αντιπαλεύεται κάποιον συγκεκριμένο εχθρό, αλλά διακατέχεται από ποικιλία άλλες φορές μπορεί να εχθρεύεται το ίδιο το κράτος, άλλες την οικονομική ολιγαρχία του τόπου και άλλες μία εξωτερική δύναμη, στην οποία καταλογίζονται όλες οι προηγούμενες εθνικές τραγωδίες. Σύμφωνα λοιπόν, με την τελευταία θεώρηση, και πιο συγκεκριμένα όταν ως εχθρός προβάλλεται μία ξένη δύναμη, άρα η διχοτόμηση λαμβάνει το εξής σχήμα, «εμείς» εναντίον των «ξένων»⁶⁸, τότε ο λαϊκισμός προσλαμβάνει εθνικιστικά χαρακτηριστικά, και αναγνωρίζεται

⁶⁵ Για τη μελέτη του λαϊκισμού βλ. Ernest Laclau, *Politics and Ideology in Marxist theory*, London, Verso, 1977, σ. 155-180.

⁶⁶ Χρήστος Λυριντζής, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», στο Χρήστος Λυριντζής – Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1990, σ. 48.

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 55.

⁶⁸ Αντρέας Πανταζόπουλος, «Για το λαό και το έθνος», *Η στιγμή Αντρέα Παπανδρέου, 1965-1989*, Αθήνα, Πόλις, 2001, σ. 68-70.

πλέον ως εθνικολαϊκισμός. Και σε αυτήν την περίπτωση βέβαια, καίρια θεωρείται η παρέμβαση του χαρισματικού ηγέτη.

Η μεταπολιτευτική Ελλάδα παρείχε όλα τα παραπάνω γνωρίσματα που αναφέρθηκαν προκειμένου να στεριώσουν λαϊκίστικες πρακτικές και ο Αντρέας Παπανδρέου τα εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο, χωρίς να δεχθεί ποτέ αυτός και το κόμμα του ότι τις εφάρμοζαν⁶⁹. Σύμφωνα με τον Αντρέα Πανταζόπουλο: «η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, σε αυτήν την χρονική περίοδο, ανταποκρίνεται στο σχήμα του εθνικο-λαϊκισμού»⁷⁰.

Αρχικά, ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να εμφανιστεί ότι αντιπροσωπεύει όλες τις μορφές αντίστασης της προηγούμενης περιόδου, δηλαδή την Εθνική Αντίσταση και το ΕΑΜ, στη συνέχεια τις δημοκρατικές δυνάμεις που συμμετείχαν στον Ανένδοτο Αγώνα και τέλος αυτές που κατά τη διάρκεια της δικτατορίας αγωνίστηκαν για την έξωσή της⁷¹. Καθώς, οι προδικτατορικοί πολιτικοί σχηματισμοί δεν ευδοκίμησαν στη μεταπολίτευση, το ΠΑΣΟΚ παρουσιάστηκε ως το μοναδικό κόμμα που ανταποκρίθηκε στο αίτημα ίδρυσης ενός μαζικού φορέα όπου θα συστεγάζονταν αρκετές από τις προδικτατορικές πολιτικές δυνάμεις. Παράλληλα, ο Αντρέας Παπανδρέου προχώρησε στη ρητορική του, στη διχοτόμηση της ελληνικής κοινωνίας σε «προνομιούχους» και σε «μη προνομιούχους», διατρανώνοντας πως ήλθε η στιγμή να κυβερνήσουν και οι τελευταίοι, αντικαθιστώντας όλους όσους είχαν καρπωθεί την εξουσία τόσα χρόνια. Η πολιτική ταυτότητα του ΠΑΣΟΚ –παρά τις ποικίλες αναφορές για ένταξή του στο αριστερό πολιτικό φάσμα- ήταν το ίδιο αόριστη όσο και η ομάδα των «μη προνομιούχων». Αντίθετα, στην ομάδα των «προνομιούχων» συμπεριελάμβανε την πολιτική και οικονομική ολιγαρχία του τόπου, δηλαδή τη Δεξιά που συνδεόταν με ισχυρούς δεσμούς εξάρτησης με την Αμερική.

Στη ρητορική του Αντρέα Παπανδρέου η Αμερική διέθετε εξέχουσα θέση. Την παρουσίαζε ως υπαίτιο όλων των δεινών της χώρας και του έθνους. Ως τον ηθικό αυτουργό των βασιλικών παρεμβάσεων, της εδραίωσης της Δεξιάς, των αυταρχικών μεθόδων που αυτή εφήρμοσε, του Κυπριακού ζητήματος και τέλος της δικτατορίας. Η Αμερική λειτουργούσε ως αποδιοπομπαίος τράγος και ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ εμφανιζόταν ως εθνικός σωτήρας, αφού ήταν διατεθειμένος να λύσει τα δεσμά της

⁶⁹ Χρήστος Λυριντζής, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», στο Χρήστος Λυριντζής – Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80*. ό.π., σ. 57.

⁷⁰ Αντρέας Πανταζόπουλος, «Για το λαό και το έθνος», ό.π., σ. 186-187.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 169.

εξάρτησης προς όφελος της εθνικής ανεξαρτησίας και της εθνικής υπερηφάνειας. Σε αυτήν την κατεύθυνση είχε συνεισφέρει και το ολοένα και διογκούμενο αντιαμερικανικό κίνημα, που είχε εμφανιστεί ήδη πριν το στρατιωτικό πραξικόπημα και που είχε εδραιωθεί μεταπολιτευτικά. Από την πλευρά του, ο Αντρέας Παπανδρέου με την αντιιμπεριαλιστική ρητορική του και με τις βολές εναντίον των ΗΠΑ και των δυτικών συνασπισμών του NATO και της ΕΟΚ, θέλησε να περικλείσει τον αντιαμερικανισμό της ελληνικής κοινωνίας στην θαλπωρή του κόμματός του.

3.2 Αντιαμερικανισμός και ελληνική πραγματικότητα

Μελετώντας το φαινόμενο του «αντιαμερικανισμού» συναντάμε την εξής ιδιαιτερότητα: καθολικός ορισμός δεν υπάρχει, καθώς παρατηρείται απόκλιση απόψεων, ενώ ταυτόχρονα περιλαμβάνονται εντός του πολλά ετερόκλητα φαινόμενα. Ωστόσο η αναγνώρισή του είναι ευανάγνωστη⁷². Στο παρόν κεφάλαιο θα εξεταστούν συνοπτικά οι ορισμοί που έχουν παραθέσει οι Rubinstein και Smith και στην συνέχεια οι Katzenstein και Keohane⁷³. Η συγκεκριμένη επιλογή σχετίζεται με την προσέγγιση και των δύο αναφορικά με την πολιτική διάσταση που μπορεί να λάβει.

Οι Rubinstein και Smith ως αντιαμερικανισμό ορίζουν οποιαδήποτε μορφή επίθεσης που έχει ως στόχο την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, την κοινωνία και τις αξίες που αυτές πρεσβεύουν. Έτσι, προβαίνουν στη διάκριση τεσσάρων μοντέλων. Το πρώτο βάλει εναντίον συγκεκριμένων Αμερικανών πολιτικών, το δεύτερο σχετίζεται με κινηματικούς παράγοντες που διέθεταν είτε θρησκευτικό είτε πολιτικό ιδεολογικό περιεχόμενο όπως ο μαρξισμός και ο ισλαμικός φονταμενταλισμός -έτσι όπως εμφανίστηκε κατά την επανάσταση στο Ιράν-, το τρίτο αφορά τις κυβερνήσεις που αποδίδουν ευθύνες στις ΗΠΑ για ό,τι αρνητικό έχει διαδραματιστεί και το τελευταίο αναπτύσσεται από νέες κυβερνήσεις σε σύμμαχα κράτη που στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν ισχυρά λαϊκά ερείσματα τις αναγάγουν στον σημαντικότερο εχθρό⁷⁴.

Από διαφορετική οπτική μελετούν οι Katzenstein και Keohane τον αντιαμερικανισμό, αφού θεωρούν ότι αποτελεί πολύπλευρη πρακτική που απλώς διακατέχεται από αρνητισμό απέναντι στην Αμερική σαν σύνολο. Οι πολιτικοί

⁷² Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο Αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα, 1947-1989*, Ασίνη, Αθήνα, 2016, σ. 16.

⁷³ Για μια μελέτη περισσότερο εμπειριστατωμένη σχετικά με τις προσεγγίσεις του αντιαμερικανισμού βλ. ό.π., σ. 15-40.

⁷⁴ Alvin Rubinstein και Donald Smith, «Anti-Americanism: Anatomy of a Phenomenon», στο Alvin Rubinstein και Donald Smith (επιμ.), *Anti-Americanism in the Third World: Implications for US Foreign Policy*, Praeger, Νέα Υόρκη, 1985, σ. 15-28.

επιστήμονες καταλήγουν σε τριμερή διαχωρισμό, γράφοντας για τον φιλελεύθερο, τον κοινωνικό και τον εθνικιστικό αντιαμερικανισμό. Οι δύο πρώτοι έχουν ως αντικείμενο την αποτυχία των ΗΠΑ να ανταποκριθούν ως υπερδύναμη στις κατά καιρούς εξαγγελίες τους και στην σύγκρουση των κοινωνικών αξιών αντίστοιχα. Το τρίτο είδος, αυτό του εθνικιστικού αντιαμερικανισμού αναφέρεται στις αμερικανικές επεμβάσεις που πραγματοποιούνται σε άλλα κράτη και οι οποίες δεν είναι ούτε καλοδεχούμενες ούτε έχουν αίσιο τέλος⁷⁵.

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, ο αντιαμερικανισμός ήταν γέννημα του Ψυχρού Πολέμου. Εξάλλου, παρόμοια κατάσταση είχε παρατηρηθεί και σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, απομακρύνοντάς μας από την πεποίθηση ότι αποτελούσε ελληνική πρωτοτυπία⁷⁶. Ως αιτίες μπορούν να θεωρηθούν η ανάμειξη της Αμερικής στα εγχώρια πολιτικά δρώμενα, οι παρεμβάσεις της στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής με αποτέλεσμα την καταρράκωση της εθνικής υπερηφάνειας, όπως συνέβη με το Κυπριακό ζήτημα, η απώλεια της εθνικής κυριαρχίας, με την εγκατάσταση των στρατιωτικών βάσεων και τέλος οι αρνητικές επιπτώσεις που είχαν στην οικονομία οι πρακτικές που προώθησε, ειδικά μετά το ξέσπασμα της πετρελαϊκής κρίσης. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι ο αντιαμερικανισμός μπορεί να ευδοκιμήσει σε μία κοινωνία και όταν βρίσκεται σε λανθάνουσα μορφή⁷⁷.

Στη μεταπολεμική Ελλάδα η όξυνση του φαινομένου δεν ήταν γραμμική, αντίθετα ακολούθησε ανοδική πορεία με αιχμή του δόρατος την πραξικοπηματική καθεστωτική μεταβολή. Επιπρόσθετα, έσπασε το παραταξιακό φράγμα, αφού σε περιόδους έντονης εθνικιστικής έξαρσης, όπως ήταν αυτή του Κυπριακού, υιοθετήθηκε και από τα κόμματα της Δεξιάς. Την περίοδο της δικτατορίας το φοιτητικό κίνημα στο εξωτερικό και στο εσωτερικό υιοθέτησε αντιιμπεριαλιστική και αντιαμερικανική πολιτική, αποδίδοντας ευθύνες στις ΗΠΑ για την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Παρά την πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος και τη δημιουργία κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας που απέβλεπε στην ομαλή μετάβαση στη δημοκρατία, τα γεγονότα του 1974 δεν λειτούργησαν πυροσβεστικά. Για ακόμα μία φορά, η Αμερική είχε απογοητεύσει τον ελληνικό λαό με την επιλογή της να μην

⁷⁵ Peter Katzenstein και Robert Keohane, «Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis», στο Peter Katzenstein και Robert Keohane (επιμ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press, Νέα Υόρκη, 2007, σ. 28-38.

⁷⁶ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο Αντιαμερικανισμός...*, ό.π., σ. 51.

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 24.

προστατεύσει την Κύπρο από τις τουρκικές επιθέσεις και να μην υποστηρίξει τις εθνικές επιδιώξεις.

Ο Αντρέας Παπανδρέου με την ίδρυση του ΠΑΣΟΚ στις 3 Σεπτεμβρίου 1974, επιχείρησε να εντάξει στις τάξεις του κόμματός του το μαχητικό φοιτητικό κίνημα που άνθισε την επταετία της στρατιωτικής δικτατορίας. Την ηγετική ομάδα του ΠΑΣΟΚ συνιστούσαν οι Κεντροαριστεροί και Αριστεροί της μετεμφυλιακής περιόδου. Βασικό χαρακτηριστικό του λόγου του Αντρέα Παπανδρέου ήταν το αντιιμπεριαλιστικό περιεχόμενο, που επικέντρωνε τα πυρά του στην Αμερική, ως παντοδύναμο εχθρό και στη Δεξιά, ως υπόλογη και υπεύθυνη για τις κακοδαιμονίες της χώρας. Σταδιακά βέβαια, το παραπάνω γνώρισμα της ρητορικής του έδωσε τη θέση του σε έναν περισσότερο εθνικιστικό λόγο, εστιάζοντας στην σημασία της εθνικής κυριαρχίας και υπερηφάνειας και στον αγώνα για την εδραίωσή τους.

3.3 Η ρητορική του Αντρέα Παπανδρέου στα πρώτα χρόνια του ΠΑΣΟΚ

Στα πρώτα δύο χρόνια ζωής και δράσης του ΠΑΣΟΚ, οι λόγοι του Αντρέα Παπανδρέου διακατέχονταν από μία έντονη κριτική προς τις ΗΠΑ. Τις επέκρινε για την συνολική στάση τους, που ήταν άλλοτε ευνοϊκή προς τις κυβερνήσεις της Δεξιάς και προς τους στρατιωτικούς πραξικοπηματίες και άλλοτε απαθής και αδιάφορη, ιδιαίτερα όσον αφορούσε το Κυπριακό και τις εθνικές επιδιώξεις⁷⁸. Θεωρούσε ότι η δικτατορία του 1967 ήταν έργο των Αμερικανών που εντασσόταν στον γενικότερο σκοπό τους για θεμελίωση της Δεξιάς στη χώρα που θα προωθούσε τα αμερικανικά οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντα⁷⁹. Για αυτούς τους λόγους σύμφωνα με τα λεγόμενα του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είτε ως πρωθυπουργός της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας είτε ως πρωθυπουργός με τη ΝΔ δεν προχώρησε στην παραδειγματική τιμωρία των στρατιωτικών που μετείχαν στη δικτατορία, παρά τον διακαή πόθο της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού⁸⁰.

Επιπρόσθετα, αναφερόταν με ιδιαίτερη καυστικότητα στις στρατιωτικές βάσεις και στον ρόλο τους. Όπως σημείωνε, οι βάσεις αφού βρίσκονταν σε ελληνικό έδαφος όφειλαν πρωτίστως να λειτουργούν με γνώμονα την ασφάλεια της χώρας. Αντιθέτως, την κρίσιμη στιγμή του '74, οι στρατιωτικές βάσεις δεν προάσπισαν την εσωτερική συνοχή και ειρήνη εντός του Βορειοατλαντικού συμφώνου αποτρέποντας

⁷⁸ Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες*, ό.π., σ. 12-13.

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 31-32.

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 12 και 32.

την τούρκικη εισβολή ή ενισχύοντας τις ελληνικές θέσεις. Σε ομιλία του στο Ηράκλειο της Κρήτης, υποστήριξε ότι η παραμονή των βάσεων αποτελούσε εθνικό κίνδυνο, διότι σε περίπτωση παγκόσμιας σύρραξης ο εχθρός θα στοχοποιούσε αδίκως την χώρα, στην προσπάθειά του να πλήξει αμερικανικούς στόχους⁸¹. Η επιλογή του τόπου δεν ήταν τυχαία, καθώς αν και ο Αντρέας Παπανδρέου είχε επισκεφτεί και άλλες παραμεθόριες περιοχές δεν είχε αναφερθεί καθόλου στο ζήτημα των βάσεων. Στην Κρήτη, εδράζεται μέχρι και σήμερα η βάση της Σούδας, μία από τις μεγαλύτερες στη Μεσόγειο, ενώ υπήρχε έντονη φημολογία για δημιουργία περαιτέρω στρατιωτικών μονάδων στο νησί. Οι ακρότητες, στις οποίες προέβαιναν οι αμερικανοί στρατιώτες στις περιουσίες των γηγενών πολιτών αλλά και στους ίδιους⁸² καθώς και το καθεστώς ετεροδικίας⁸³ που τους διείπε είχαν ταλανίσει ιδιαίτερα τους κατοίκους της Κρήτης. Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ επιχειρούσε με αυτόν τον τρόπο να τους αποδείξει ότι συμεριζόταν τις καθημερινές ανησυχίες τους και πως θα αγωνιζόταν να μεταστρέψει την κατάσταση.

Ως αντιστάθμισμα της απομάκρυνσης της Ελλάδας από το NATO και την ΕΟΚ – η αντιμετώπιση των δύο δυτικών συνασπισμών ήταν παρεμφερής αφού πίστευε ότι διαθέτουν κοινή γραμμή που υπαγορευόταν από τις επιδιώξεις των ΗΠΑ⁸⁴-, το ΠΑΣΟΚ προέκρινε όχι την πλήρη ταύτιση με την ΕΣΣΔ, καθώς κάτι τέτοιο ερχόταν σε αντίθεση με την απώτερο σκοπό που ήταν η παγκόσμια ειρήνη, αλλά την εφαρμογή μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής. Επομένως, ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ τόνιζε συνεχώς ότι ο διεθνής ρόλος της χώρας όφειλε να αναβαθμιστεί μέσω από μία σειρά πρωτοβουλιών που θα αναλάμβανε στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων⁸⁵.

Σε ομιλίες του κατά το έτος 1975, συναντάμε συχνά την χρήση ερωτημάτων σχετικά με την αντίφαση που προκύπτει από την παραμονή των στρατιωτικών βάσεων και την απομάκρυνση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO⁸⁶. Μέσα από την ανάλυση αυτών προκύπτουν δύο συμπεράσματα. Από τη μία, ο Αντρέας Παπανδρέου υπενθύμιζε την αιτία της απομάκρυνσης που ήταν η αδιαφορία

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 234.

⁸² Στο ίδιο, σ. 235.

⁸³ Για μία εμπειριστατωμένη ανάλυση για το ζήτημα της ετεροδικίας βλ. Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σ. 217-225.

⁸⁴ Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες*, ό.π., σ. 247, 256-257.

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 30

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 71-72, 450-451.

κατά την τουρκική εισβολή και η «συνέργια» με το στρατιωτικό καθεστώς. Από την άλλη, υπογράμμισε την έλλειψη προγράμματος του Κωνσταντίνου Καραμανλή και την προχειρότητα με την οποία αντιμετώπιζε τα μείζονα εθνικά θέματα. Τέλος, η μονομερής και παραπλανητική αποπομπή από το στρατιωτικό σκέλος ενίσχυε την θέση του σχετικά με την επί δεκαετίες συμπόρευση Αμερικής και Δεξιάς, που ευθύνονταν για όλες τις κακοτοπιές και τα βάσανα που υπέστη ο ελληνικός λαός.

Από το 1976 παρατηρούμε σταδιακή μεταβολή του κατηγορητηρίου στις ομιλίες του Αντρέα Παπανδρέου. Τη θέση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ κατέλαβε η Δεξιά, κύριοι εκπρόσωποι της οποίας παρουσιάζονταν ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο υπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ. Οι κατηγορίες προς τις ΗΠΑ και τους δυτικούς συνασπισμούς δεν απουσίαζαν αυτό το διάστημα αλλά σημειώνονταν σε μικρότερη ένταση. Η απουσία της ονομαστικής αναφοράς στο κόμμα της ΝΔ από τα πυρά του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ ήταν αισθητή και αξιοσημείωτη. Η ΝΔ αποτελούσε κόμμα που «γεννήθηκε» στη Μεταπολίτευση σε αντίθεση με τους δύο προαναφερόμενους πολιτικούς που η πολιτική τους σταδιοδρομία χρονολογούνται ήδη από τη δεκαετία του '50 και είχαν ταυτιστεί πλήρως με το λεγόμενο «κράτος της Δεξιάς» κατά την προδικτατορική περίοδο. Μέσα από την επιλογή αυτή, ο Αντρέας Παπανδρέου ήθελε να κρατήσει αποστάσεις από όσα είχαν συντελεστεί μετεμφυλιακά και να κατακρίνει τη μακρά διακυβέρνηση της Δεξιάς για αδιαφορία σχετικά με τις εθνικές διεκδικήσεις, για ανικανότητα διακυβέρνησης και για πλήρη ταύτιση με την Αμερική. Παράλληλα, επιχειρούσε να διαψεύσει την αντίληψη εκείνη, σύμφωνα με την οποία οι συντηρητικές δυνάμεις της χώρας θεωρούνταν κατάλληλες για την προώθηση των εθνικών συμφερόντων. Ο ίδιος αυτοπαρουσιαζόταν ως ένθερμος πατριώτης, ικανός και έτοιμος να διαχειριστεί την πολύπλοκη εξωτερική πολιτική και να επισπεύσει τις διαδικασίες για την επίτευξη της εθνικής ανεξαρτησίας, μέσω πάντα της σοσιαλιστικής οδού. Ως απόρροια αυτής της συλλογιστικής, κατασκεύασε ένα δίπολο, αυτό της Δεξιάς-Αντιδεξιάς, που αποτέλεσε πυλώνα στις μετέπειτα εκλογικές του νίκες, με τον ίδιο να αυτοπαρουσιάζεται ως κύριος εκφραστής της Αντιδεξιάς.

Σημείωνε ο ίδιος συγκροτώντας το γενεαλογικό δέντρο της Δεξιάς: «Για να εδραιώσει βήμα-βήμα το τριφασικό κράτος της Δεξιάς –κράτος που στηρίζεται στα παλιά στελέχη της ΕΡΕ, τους χουντικούς και τους μοναρχικούς»⁸⁷. Οι λόγοι του

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 474.

βρίθουν από αναφορές σε γεγονότα και καταστάσεις από την περίοδο του Εμφυλίου, περίοδος που οι μνήμες ήταν ακόμα νωπές. Έτσι, σε δηλώσεις του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ σχετικά με τον επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων, κατέκρινε τη Δεξιά και τον πρωθυπουργό ότι διακατέχονταν ακόμα από τον «κίνδυνο του κομμουνισμού»⁸⁸. Πιο συγκεκριμένα, σημείωσε ότι παρόλο που ο Κωνσταντίνος Καραμανλής νομιμοποίησε το ΚΚΕ, εντούτοις αρνούταν κατηγορηματικά να επιλύσει το ζήτημα της παλιννόστησης, πράξη που θα συνιστούσε εθνική συμφιλίωση και θα αιτιολογούσε το «βαπτιστικό» όνομα της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Ο Αντρέας Παπανδρέου στις ομιλίες υπενθύμιζε στον ελληνικό λαό το παρελθόν του Κωνσταντίνου Καραμαλή, ένα παρελθόν που ήταν γεμάτο από αυταρχικές μεθόδους, από διωγμούς προς πολίτες με διαφορετικά πιστεύω, από συνεργασίες με τον βασιλιά αλλά και τις ΗΠΑ, προκειμένου να διατηρεί τα απαραίτητα ερείσματα για να παραμένει στην εξουσία.

Το άνοιγμα που πραγματοποίησε ο πρωθυπουργός με τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, ήταν στα μέτρα του επιτρεπτού και του ανώδυνου, όπως ανέφερε ο Αντρέας Παπανδρέου⁸⁹. Κατά παρόμοιο τρόπο, η απομάκρυνση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ κρίθηκε κενή και προς εσωτερική κατανάλωση για να διασκεδάσει τη λαϊκή οργή ύστερα από τα γεγονότα στην Κύπρο. Οι στρατιωτικές βάσεις συνέχισαν να βρίσκονται στην ελληνική ύπαιθρο και να λειτουργούν χωρίς κανέναν περιορισμό. Επομένως, μπροστά σε αυτήν την εκ του αποτελέσματος κενή ενέργεια, ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ πρότεινε μία άλλη, την οριστική αποπομπή τους, αποσκοπώντας στη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας.

Η έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας κατείχε ηγεμονική θέση στον παπανδρεϊκό και κομματικό λόγο. Αρχικά, η αποδέσμευση της χώρας από οποιαδήποτε μορφή εξάρτησης είχε μεγάλη απήχηση στην ελληνική κοινωνία. Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ αντιλαμβανόμενος το μέγεθος της αποδοχής της πολιτικής του θέσης, πήγε ένα βήμα παραπέρα. Πρόσθεσε και το αντιαμερικανισμό ως στοιχείο της ρητορικής του, δαιμονοποιώντας δηλαδή τις ΗΠΑ και προσάπτοντας τους όλα τα δεινά του τόπου. Το κράμα της εθνικής ανεξαρτησίας και της εθνικής υπερηφάνειας εξελίχθηκε στο πιο ισχυρό σύνθημα του Αντρέα Παπανδρέου, καθώς το ένα μέρος δεν μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς το άλλο και η ηθελημένη αμέληση του ενός σήμαινε αντίστοιχα παραγκωνισμό του άλλου μέρους. Η αναγόρευση της εθνικής

⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 560-562.

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 561.

ανεξαρτησίας ως πρωταρχικού σκοπού εξυπηρετούσε και την εσωκομματική συνοχή. Οι αριστεροί πολιτευτές του ΠΑΣΟΚ «ημερεύονταν» από την αντιιμπεριαλιστική πολιτική του αρχηγού τους ενώ ο τελευταίος προσπαθούσε να έλθει όλο και πιο κοντά στον χώρο του Κέντρου προκειμένου να αποσπάσει περισσότερους ψηφοφόρους.

Σταδιακά, με την άνοδο των ποσοστών του ΠΑΣΟΚ, η ρητορική του αρχηγού του έγινε πιο ήπια έναντι των δυτικών συμμαχιών και των στρατιωτικών βάσεων. Αν και η θέση του περί απομάκρυνσης δεν μεταβλήθηκε, ο τόνος και το ύφος των λόγων του χαμήλωσε. Από την άλλη πλευρά, η ΝΔ και η εξωτερική πολιτική που εφάρμοσε, κινήθηκαν γύρω από το σύνθημα «ανήκομεν εις τη Δύση» του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Το περιεχόμενο του συνθήματος δεν αφορούσε μόνο το οικονομικό μοντέλο που θα εφάρμοζε η κυβέρνηση αλλά και τη γραμμή που θα ακολουθούσε όσον αφορά τις συμμαχίες για την εδραίωση της εθνικής ασφάλειας.

Η απόφαση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, για απομάκρυνση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ κρίθηκε ατελέσφορη από το ΠΑΣΟΚ, αφού δεν σημειώθηκε καμία ουσιαστική μεταβολή και επικίνδυνη και αυτό διότι η Βορειοατλαντική συμμαχία δεν θορυβήθηκε ιδιαίτερα σε αντίθεση με τις ελληνικές προβλέψεις. Η Τουρκία παρά το εμπάργκο που της είχε επιβληθεί, επωφελήθηκε στο μέγιστο βαθμό το κενό που δημιούργησε η απουσία της Ελλάδας και φρόντισε να ενισχυθεί με πολεμικό υλικό και να εδραιώσει τη θέση της στην Ανατολική Μεσόγειο, εξυπηρετώντας τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Μπροστά σε αυτήν την εξέλιξη, ξεκίνησαν το 1975 οι διαπραγματεύσεις για την επανένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, που ολοκληρώθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1980 με το σχέδιο Ρότζερς.

Για ακόμα μία φορά, οι διεθνείς περιστάσεις επέβαλαν στην ελληνική αντιπροσωπεία να διαπραγματευτεί υπό μειονεκτική θέση. Η κλιμάκωση της έντασης στον Περσικό κόλπο και στη νοτιοδυτική Ασία σε συνδυασμό με την καθεστωτική μεταβολή της Τουρκίας, όπου την εξουσία ανέλαβαν στρατιωτικοί πραξικοπηματίες με φιλοαμερικάνικη κατεύθυνση, ένα μήνα πριν την υπογραφή της συμφωνίας για τις στρατιωτικές βάσεις, συντέλεσαν αποτελεσματικά στην αναβάθμιση της θέσης της στα βλέμματα των δυτικών συμμάχων και κυρίως των ΗΠΑ. Από τη μεριά της, η κυβέρνηση της Ν.Δ. απέφυγε να θέσει τη συμφωνία σε ψηφοφορία στη Βουλή θέλοντας να αποφύγει την εκτεταμένη συζήτηση που θα ανατροφοδοτούταν από τον

ημερήσιο τύπο ενώ δεν επιθυμούσε να γνωστοποιηθεί το περιεχόμενο της συμφωνίας πριν την υπογραφή της⁹⁰.

ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ και ΚΚΕ Εσωτερικού καταδίκασαν την συμφωνία και το περιεχόμενό της⁹¹. Στα πρωτοσέλιδα του *Ριζοσπάστη* συναντάμε μια ιδιαίτερα σκληρή γλώσσα που αφορά την απόφαση της κυβέρνησης για επικύρωση της συμφωνίας. Ο Αντρέας Παπανδρέου, ως επερχόμενος πρωθυπουργός, προσέδωσε μία διαφορετική διάσταση στο ζήτημα. Πιστός στην αρχή της εθνικής ανεξαρτησίας⁹² κατηγορήσε την κυβέρνηση Γεωργίου Ράλλη για την ενέργειά της να αποδεχθεί τη συμφωνία και κατ'έκταση τον όρο που περιελάβε αυτή για τη μη κατοχύρωση του ελέγχου του Αιγαίου από την ελληνική αεροπορία⁹³. Το διακύβευμα για τον πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ δεν ήταν η επιστροφή της χώρας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ αλλά η οριστική απομάκρυνση της, υπενθυμίζοντας και την αιτία της εξόδου που ήταν η κατάληψη εδαφών της Κύπρου από την Τουρκία. Βασική θέση του ίδιου αλλά και του κόμματος του ήταν η χάραξη μιας αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής, μακριά από τις δύο ανταγωνιστικές δυνάμεις, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ. Για να επιτευχθεί όμως ο στόχος αυτός, η χώρα έπρεπε να παύσει να είναι μέλος του ΝΑΤΟ απομακρύνοντας παράλληλα τις στρατιωτικές βάσεις που υπήρχαν στο έδαφος της⁹⁴.

Τα συνθήματα «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο» και «Εξω οι βάσεις του θανάτου» ηχούσαν στις ομιλίες του Αντρέα Παπανδρέου εκφράζοντας τόσο τον ίδιο όσο και τους ψηφοφόρους του. Ωστόσο, σταδιακά ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, πριν ακόμα αναρριχηθεί στην εξουσία, άρχισε να αποκλίνει από την αρχική του θέση για οριστική απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων. Η μεταβολή αυτή έγγειται στη δυσκολία του εγχειρήματος, αφού κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την επιθυμία του Αντρέα Παπανδρέου να ισχυροποιήσει τον ρόλο της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο καθώς και στην εξισορρόπηση της στρατιωτικής δύναμης με την Τουρκία.

Επιπρόσθετα, ο Αντρέας Παπανδρέου κατάφερε να προσδώσει αρνητικό συμβολισμό στις αμερικανικές βάσεις, συσπειρώνοντας μεγάλο μέρος του λαού. Έτσι, οι βάσεις ταυτίστηκαν με ό,τι στιγματίσε ανεξίτηλα την ελληνική κοινωνία για

⁹⁰ *Ριζοσπάστης*, 19-10-1980, «Στο «Μαντρί» του ΝΑΤΟ πάλι η Ελλάδα», σ.1.

⁹¹ Στο ίδιο.

⁹² ΠΑΣΟΚ, *Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ. Συμβόλαιο με το λαό*, Αθήνα, 1981, σ. 5.

⁹³ Γιάννης Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1949-1988*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1989, σ. 372-373.

⁹⁴ ΠΑΣΟΚ, *Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ*. ό.π., σ. 15-16.

30 χρόνια τουλάχιστον, από την Απελευθέρωση μέχρι την πτώση της δικτατορίας. Μέσα σε αυτές και μέσα από αυτές καταστρατηγούταν η εθνική κυριαρχία, η λήψη των αποφάσεων επηρεαζόταν από τα «θέλω» και τα «πρέπει» των ΗΠΑ, η οικονομική πολιτική ήταν και αυτή συνυφασμένη με την ξένη εξάρτηση και κάθε είδους πρωτοβουλία για αυτονομία εμποδιζόταν. Η επιθυμία για απότιναξη των δεσμών εξάρτησης που είχαν ποικιλοτρόπως επιβάλει οι ΗΠΑ, κατάφερε να ενώσει την πλειονότητα των Ελλήνων στην αντιμετώπιση του κοινού εχθρού ξεπερνώντας τις παραταξιακές διαφορές. Η ανάγκη όμως για διασφάλιση των θαλάσσιων συνόρων και του Αιγαίου γενικότερα από τις τούρκικες βλέψεις απαιτούσαν σύγχρονο στρατιωτικό εξοπλισμό και ισχυρό πλέγμα συμμαχιών. Ο Αντρέας Παπανδρέου γνώριζε ότι ο παραπάνω συνδυασμός προσφερόταν μόνο με την πρόσδεση, στρατιωτική και πολιτική, στο ΝΑΤΟ. Η λογική της σύγκρουσης με τις ΗΠΑ φαινόταν όχι να αναβάλλεται αλλά να απορρίπτεται, ύστερα από τη νίκη στις βουλευτικές εκλογές του 1981. Εξάλλου σε συνέντευξη που παραχώρησε ο Αντρέας Παπανδρέου ως νεοεκλεγμένος πρωθυπουργός στο ABC υποστήριξε ότι δεν είχε πρόθεση ούτε να προβεί σε εσπευσμένες ενέργειες ούτε να θέσει τις ΗΠΑ προ εκπλήξεων⁹⁵. Μάλιστα, το συμπέρασμα του δημοσιογράφου ήταν ότι: «οι ΗΠΑ δεν πρόκειται να χάσουν τις στρατηγικές τους εγκαταστάσεις στην Ελλάδα, αλλά πιθανόν να αναγκασθούν να μεταφέρουν έξω από την χώρα τον πυρηνικό εξοπλισμό και να χορηγήσουν περισσότερα εφόδια στον ελληνικό στρατό»⁹⁶.

Ο ήπιος και πράος χαρακτήρας των παραπάνω δηλώσεων αποτέλεσε μάλλον εξαίρεση, διότι μέχρι την τελική υπογραφή της συμφωνίας ο Αντρέας Παπανδρέου δεν θέλησε να εγκαταλείψει εντελώς την αντιδυτική και αντιαμερικανική ρητορική που τον είχε καταστήσει προσφιλή και αρεστό. Ο εθνικισμός από τον οποίο διακατέχονταν οι λόγοι του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ τροφοδούταν από την ελληνική βιωμένη ιστορία του όχι και τόσο μακρινού παρελθόντος και για αυτόν τον λόγο έχαιραν σημαντικής απήχησης.

⁹⁵ Η Καθημερινή, «Καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις Παπανδρέου προς τις ΗΠΑ», 21-10-81, σ.1.

⁹⁶ Στο ίδιο.

4. Το Κείμενο της Συμφωνίας

Οι συζητήσεις για τις αμερικανικές βάσεις ξεκίνησαν το 1982. Η ομάδα που είχε αναλάβει τις διαπραγματεύσεις απαρτιζόταν από τον διευθυντή του διπλωματικού γραφείου του πρωθυπουργού Χρήστο Μαχαιρίτσα, τον αντιπτέραρχο και αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας Νικόλαο Κουρή, τον πρέσβη Κωνσταντίνο Ζέππο, τον οικονομικό σύμβουλο του πρωθυπουργού Ιωάννη Παπανικολάου, τον σύμβουλο για θέματα εθνικής ασφάλειας και ειδικό σύμβουλο του πρωθυπουργού Νικόλαο Ανδρίκο, ενώ ο υφυπουργός Εξωτερικών Γιάννης Καψής προήδρευε της επιτροπής⁹⁷. Οι διαπραγματεύσεις κατά καιρούς διακόπτονταν, δημιουργώντας κλίμα αβεβαιότητας όσον αφορά την συνέχεια και την τελική λύση. Η 15^η Ιουλίου 1983 αποτελεί την καταληκτική ημερομηνία των συζητήσεων, αφού μονογραφήθηκε το αγγλικό κείμενο της συμφωνίας, ενώ από τη Βουλή επικυρώθηκε στις 7 Νοεμβρίου του ίδιου έτους.

Η κάθε μία από τις δύο πλευρές είχε τους δικούς της λόγους που θεωρούσε πετυχημένο το πέρας των διαπραγματεύσεων και την κύρωση της συμφωνίας. Το ΠΑΣΟΚ και ο αρχηγός του επέστησαν την προσοχή τους στις διατάξεις που σημείωναν την απαγκίστρωση της χώρας από το ΝΑΤΟ και την συνέπεια της κυβέρνησης στις προεκλογικές της διακηρύξεις. Αρχικά, σύμφωνα με το πρώτο άρθρο κατέστη σαφές ότι επρόκειτο για διμερή συμφωνία που απέβλεπε στην αμοιβαία εξυπηρέτηση συμφερόντων⁹⁸. Επίσης, γινόταν ρητή αναφορά στον χαρακτήρα της συμφωνίας που ήταν αποκλειστικά αμυντικός και οικονομικός⁹⁹. Έτσι, σύμφωνα με τον Αντρέα Παπανδρέου υπογραμμίζόταν πλήρως η διάκριση ανάμεσα σε βάσεις και ΝΑΤΟ καθώς και η αντίληψη που υπήρχε ότι οι πρώτες εξυπηρετούσαν άμεσους στόχους της Βορειοατλαντικής συμμαχίας. Ο διαχωρισμός μεταξύ Αμερικανικών βάσεων και όχι νατοϊκών ενίσχυε τη θέση του ΠΑΣΟΚ και του αρχηγού του για διεθνή ειρήνη και τη συνεισφορά της Ελλάδας σε αυτήν, αφού οι βάσεις δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναντίον άλλων χωρών με τις οποίες η χώρα διατηρούσε φιλικούς δεσμούς, ενώ ταυτόχρονα ο πρωθυπουργός παρουσιαζόταν συνεπής στις προγραμματικές του δηλώσεις και στο «όραμά» του για εθνική ανεξαρτησία. Παρόλα αυτά, καμία επιπλέον διατάξη δεν εμπόδιζε τις ΗΠΑ να

⁹⁷ Τα Νέα, «Πρόθυρα Συμφωνίας», 15-7-83, σ.1.

⁹⁸ Νόμος υπ' αριθ. 1403, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α', αρ. 169, 21 Νοεμβρίου 1983, άρθρο Ι, σ.2525.

⁹⁹ Στο ίδιο.

εντάξουν το δίκτυο των βάσεων στο αμυντικό σύστημα του NATO και έτσι να τις χρησιμοποιούν κατά το δοκούν. Σε αντίθεση με τις αντίστοιχες συμφωνίες των προηγούμενων κυβερνήσεων, η συγκεκριμένη προέβλεπε την περίπτωση έκτακτης ανάγκης, κατά την οποία μπορούσαν να παρθούν έκτακτα μέτρα με απώτερο στόχο τη διασφάλιση των ελληνικών εθνικών συμφερόντων, κατόπιν βέβαια συνεννόησης¹⁰⁰.

Από την πλευρά του, ο Αντρέας Παπανδρέου εξέλαβε την εν λόγω διάταξη, ως δικαίωμα επιβολής περιοριστικών μέτρων κατά το δοκούν¹⁰¹. Η διατύπωση αυτή εξυπηρετούσε τον στόχο της εθνικής ανεξαρτησίας, αφού η λειτουργία των βάσεων δεν θα στρέφονταν εναντίον συμμάχων-κρατών. Παράλληλα, όταν το υπαγόρευε η εθνική ασφάλεια είχε εξασφαλιστεί το δικαίωμα περιστολής της λειτουργίας τους.

Στη συνέχεια, το δεύτερο άρθρο επεσήμανε τη δυνατότητα των ελληνικών αρχών να γνωρίζουν την ταυτότητα του στρατιωτικού εξοπλισμού που θα φυλάσσονταν στις βάσεις¹⁰². Η παραπάνω διάταξη μεταφράστηκε από την κυβέρνηση ως πλήρης έλεγχος επί των δραστηριοτήτων των Αμερικανών καθώς και του εν γένει υλικού και του εξοπλισμού τους¹⁰³. Η επικύρωση της νέας συμφωνίας συνδυαζόταν με την απουσία μυστικών πρωτοκόλλων και με τον σταδιακό τερματισμό όλων των προηγούμενων υπογεγραμμένων συμφωνιών, που ανέρχονταν στις 108. Στον τομέα της ποινικής δικαιοδοσίας η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να εκδικάζει τις υποθέσεις που εκείνη έκρινε ως τις πλέον σημαίνουσες χωρίς να εξετάζονται οι αιτήσεις των ΗΠΑ¹⁰⁴. Έτσι, καταργούταν το καθεστώς της ετεροδικίας που ίσχυε από το 1956¹⁰⁵.

Η διάταξη στην οποία επικεντρώθηκε το ενδιαφέρον της ελληνικής πλευράς σχετιζόταν με την στρατιωτική αναλογία ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Πάγιο αίτημα της ελληνικής πλευράς αποτελούσε η αναλογία 7:10, ειδικότερα εκείνη την χρονική περίοδο, όπου η Τουρκία είχε αναβαθμιστεί στα μάτια της αμερικανικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας εξαιτίας των γεγονότων στον Περσικό Κόλπο αλλά και εξαιτίας της επιθετικής δραστηριότητας που είχε αναπτύξει με αποκορύφωμα την κατάληψη εδαφών της Κύπρου και των συνεχών παραβιάσεων που συνέχιζαν μέχρι εκείνη την στιγμή. Ο Έλληνας πρωθυπουργός αμέσως μετά τη

¹⁰⁰ Στο ίδιο, άρθρο VII, σ.2526.

¹⁰¹ *Η Καθημερινή*, «Ενισχύει την εθνική ασφάλεια η υπογραφή της συμφωνίας», 16-7-83, σ.3.

¹⁰² Νόμος υπ' αριθμόν 1403, ό.π., άρθρο II, σ. 2525.

¹⁰³ *Η Καθημερινή*, «Ενισχύει την εθνική ασφάλεια...», ό.π., σ. 3.

¹⁰⁴ Στο ίδιο.

¹⁰⁵ Νόμος υπ' αριθμόν 1403, ό.π., άρθρο III παραρτήματος, σ 2527-2528.

μονογραφή της συμφωνίας πραγματοποίησε δηλώσεις, στις οποίες σημείωνε την αμέριστη ικανοποίησή του για την επίτευξη του παραπάνω στόχου¹⁰⁶. Οι ΗΠΑ αναγνώρισαν ότι η βοήθεια που θα παρείχαν όφειλε να διατηρούσε την ισορροπία στρατιωτικής ισχύος στην περιοχή¹⁰⁷. Συνεπώς, προβλεπόταν το δικαίωμα στην ελληνική πλευρά να καταγγείλει την συμφωνία σε περίπτωση που παρατηρούταν ή επιχειρούνταν ανατροπή της ισορροπίας. Οι δύο κυβερνήσεις μέσω του υφυπουργού Γιάννη Καψή και του Αμερικανού επιτετραμένου Alan Berlind αντάλλαξαν δύο επιστολές, στις οποίες οι ΗΠΑ αναλάμβαναν να τηρήσουν την αναλογία 7 προς 10, εξασφαλίζοντας το ποσό των 500 εκατομμυρίων δολαρίων για την χρηματοδότηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων.

Το τελευταίο άρθρο της συμφωνίας προέβλεπε τη διάρκειά της, που ορίστηκε στα πέντε χρόνια. Κάθε μέρος όφειλε να ενημερώσει για τις προθέσεις του με γραπτή προειδοποίηση πέντε μήνες πριν την καταληκτική ημερομηνία¹⁰⁸. Η απομάκρυνση των βάσεων και της κινητής τους περιουσίας θα πραγματοποιούταν εντός δώδεκα μηνών ύστερα από τον τερματισμό της συμφωνίας. Ο Αντρέας Παπανδρέου σε δηλώσεις του τόνισε τη μοναδικότητα της συμφωνίας αφού για πρώτη φορά εξασφαλίστηκε η ισοτιμία μεταξύ των δύο χωρών. Προφανώς θέλησε να αντικρούσει το επιχείρημα της αξιωματικής αντιπολίτευσης ότι η συμφωνία του 1977 – το περιεχόμενο της οποίας δεν δημοσιεύτηκε- περιείχε ευνοϊκότερους όρους για τα εθνικά συμφέροντα και να φανεί συνεπής στον προγραμματικό στόχο του για εθνική ανεξαρτησία¹⁰⁹.

Η συμφωνία που κυρώθηκε δεν προέβλεπε μόνο την στρατιωτική συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών αλλά και την οικονομική. Αναλυτικότερα, καθορίστηκε η ενθάρρυνση από πλευράς της Αμερικής για ανάπτυξη ελληνικής αμυντικής βιομηχανίας, στοχεύοντας στην αγορά αμυντικού υλικού¹¹⁰. Η διάταξη βέβαια δεν ήταν δεσμευτική ωστόσο συνέτεινε στη λογική της ισότιμης διμερούς συμφωνίας και στην αποσύνδεσή της από τα συμφέροντα του NATO και ενίσχυε τη ρητορική γύρω από τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ για την εφαρμογή πολιτικής με μοναδικό σκοπό την προάσπιση και την προώθηση των εθνικών συμφερόντων.

¹⁰⁶ *Η Καθημερινή*, «Ενισχύει την εθνική ασφάλεια...», ό.π.,σ. 3.

¹⁰⁷ Νόμος υπ' αριθμόν 1403, ό.π., άρθρο VIII, σ. 2525.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, άρθρο XII, σ. 2526-2527.

¹⁰⁹ *Η Καθημερινή*, «Ενισχύει την εθνική ασφάλεια...», ό.π., σ. 3.

¹¹⁰ Νόμος υπ' αριθμόν 1403, ό.π., άρθρο IX, σ. 2526.

Η αμερικανική πλευρά, αποφεύγοντας να αναφερθεί στο περιεχόμενο της συμφωνίας, εξέφρασε την ικανοποίησή της για την επίτευξη της, υπογραμμίζοντας ότι ήταν προς το συμφέρον των δύο χωρών, των διμερών σχέσεών τους καθώς και της συμμαχίας του NATO ως κράτη-μέλη του¹¹¹. Οι ΗΠΑ δεν είχαν λόγο να ανησυχούν για τη νέα συμφωνία αφού δε διέφερε από τις ανάλογες των υπόλοιπων κρατών του NATO, ενώ με κάθε ευκαιρία τόνιζαν την κοινή τους ιδιότητα ως σύμμαχα κράτη. Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με τον έλεγχο των βάσεων, όπως φαίνεται και από το άρθρο 3, δεν σημειώθηκε διαφοροποίηση από αντίστοιχες συμφωνίες¹¹². Ο Έλληνας αντιπρόσωπος είχε πρόσβαση σε όλους τους χώρους των εγκαταστάσεων εκτός από τους απόρρητους, όπου η ελληνική πρόσβαση απαγορευόταν ή καλύτερα επιτρεπόταν σε όχι τακτά χρονικά διαστήματα και ύστερα από επικοινωνία¹¹³. Ακόμα και το χρονοδιάγραμμα ισχύου που ορίστηκε δεν διέφερε από τα αντίστοιχα των υπόλοιπων συμφωνιών της Αμερικής με άλλα κράτη, όπως η Ισπανία ή οι Φιλιππίνες¹¹⁴.

Τελειώνοντας, όσον αφορά το ζήτημα της στρατιωτικής ενίσχυσης της Τουρκίας και της στρατιωτικής ισορροπίας στην περιοχή, η Αμερική δεν υποχρεωνόταν από την συμφωνία να τηρήσει την αναλογία 7 προς 10, αντίθετα αυτό βρισκόταν στο εσωτερικό των επιστολών των αρμοδίων και όχι στο κείμενο που ψηφίστηκε. Το ποσό που αναφερόταν στην ίδια επιστολή για χρηματοδότηση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων, θα παρεχόταν στην Ελλάδα λόγω των αμυντικών της υποχρεώσεων στο NATO¹¹⁵. Βέβαια αισθητή γίνεται και η απουσία εγγύησης, από την πλευρά των ΗΠΑ, ασφάλειας απέναντι στην Τουρκία, παρά την από κοινού συμμετοχή τους στο NATO. Όπως γίνεται αντιληπτό από την τελευταία παρατήρηση, οι ΗΠΑ δεν ανέλαβαν καμία δέσμευση σχετικά με τη διασφάλιση των ελληνικών συνόρων και με την στρατιωτική αναλογία στην περιοχή, γεγονός που ενίσχυε την άποψη ότι το ζήτημα της απομάκρυνσης των στρατιωτικών βάσεων δεν όδευε σε οριστική λύση, παρά τις εξαγγελίες του Αντρέα Παπανδρέου. Οι βάσεις λοιπόν, είτε στα πλαίσια διμερών συμφωνιών με την Αμερική είτε στα πλαίσια του NATO αποτελούσαν ένα είδος εγγύησης για την εδραίωση της ειρήνης στην περιοχή, αφού λειτουργούσαν ως μηχανισμός πίεσης εκ μέρους της ελληνικής πλευράς. Η απομάκρυνσή τους δηλαδή ή η έξοδος της χώρας από τη Βορειοατλαντική συμμαχία

¹¹¹ *Τα Νέα*, «Την ικανοποίησή του εξέφρασε το Στεφ Ντηπαρτμεντ», 16-7-83, σ.5.

¹¹² Νόμος υπ' αριθμόν 1403, ό.π., άρθρο III, σ. 2525.

¹¹³ Στο ίδιο, άρθρο V, σ. 2526.

¹¹⁴ Γιάννης Βαληνάκης, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα 1974-1987...* ό.π., σ. 347.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 321.

αποτελούσε μία συνηθισμένη πρακτική που ανερχόταν στην επιφάνεια κάθε φορά που υπήρχε μονομερής εκπλήρωση επιθυμιών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αντιδράσεις της Τουρκίας, της ΕΣΣΔ αλλά και των ελληνικών κομμάτων. Αρχικά, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών με δηλώσεις του προς τον Αμερικανό πρέσβη εξέφρασε τη λύπη του αλλά και τη δυσαρέσκεια του¹¹⁶ όχι για την έκβαση των διαπραγματεύσεων αλλά για την αναφορά της Τουρκίας στο τελικό κείμενο και πιο συγκεκριμένα για την τήρηση της στρατιωτικής αναλογίας 7:10¹¹⁷. Παρόμοια αντίδραση είχε και ο τούρκικος Τύπος, που σημείωνε ότι θίγονταν τα συμφέροντα της χώρας τους και σημείωναν με επιθετικό τόνο και σκληρή γλώσσα ότι «η Αμερική θα πληρώσει ακριβά αυτό το λάθος της. Πολλοί Τούρκοι τώρα νιώθουν ντροπή για την πλήρη εξάρτηση της χώρας τους από την Αμερική»¹¹⁸.

Η ΕΣΣΔ μέσω του Πρακτορείου Ταςς εστίασε στη σθεναρή στάση της ελληνικής διπλωματίας που εξασφάλισε αρκετά οφέλη από τους Αμερικανούς¹¹⁹, ενώ δεν σχολίασε καθόλου την συμφωνία, καθώς ήταν σίγουρη για το αποτέλεσμα των συζητήσεων και δεν θεωρούσε εφικτή την απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων από το ελληνικό έδαφος. Η πραότητα της δήλωσης του Πρακτορείου Ταςς δεν συνάδει με την όξυνση του ψυχροπολεμικού κλίματος στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '80. Η ένταση είχε κορυφωθεί ύστερα από την απόφαση των ευρωπαϊκών χωρών-μελών του NATO για εγκατάσταση πυραύλων μέσου βεληνεκούς, προκειμένου να εξασφαλιστεί η οπλική ισορροπία εντός της Ευρώπης, καθώς και με την επανεκλογή της Μάργκαρετ Θάτσερ στην Αγγλία και την εκλογή του Χέλμουτ Κολ στη Δυτική Γερμανία, πολιτικοί που είχαν ταχθεί υπέρ της αποδοχής και εγκατάστασης των αμερικανικών όπλων¹²⁰. Ο ήπιος τόνος των δηλώσεων σχετιζόταν κυρίως με την αφαίρεση και αναθεώρηση πολλών σημείων της παλαιότερης συμφωνίας καθώς και με τις ευνοϊκές διατάξεις που κατάφερε να εξασφαλίσει η ελληνική αντιπροσωπεία.

Τα κόμματα της αντιπολίτευσης υιοθέτησαν διαφορετική στάση απέναντι στην επίτευξη της συμφωνίας. Η ΝΔ μέσω του αρχηγού της Ευάγγελου Αβέρωφ χαιρέτησε το τελικό αποτέλεσμα και τις νέες βελτιωμένες διατάξεις που περιείχε, αν

¹¹⁶ *Η Καθημερινή*, «Η δυσφορία της Τουρκίας επιβεβαιώνει τη σημασία της συμφωνίας», 19-7-83, σ. 1 και *Τα Νέα*, «Η συμφωνία ενοχλεί την Άγκυρα», 19-7-83, σ. 16.

¹¹⁷ *Τα Νέα*, «Η συμφωνία ενοχλεί την Άγκυρα», ό.π., σ. 16.

¹¹⁸ Γιάννης Βαληνάκης, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα 1974-1987...*, ό.π., σ. 322.

¹¹⁹ *Τα Νέα*, «Η συμφωνία ενοχλεί την Άγκυρα», ό.π., σ. 16.

¹²⁰ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, ό.π., σ. 291.

και όπως υποστήριξε οι τελευταίες δεν προήλθαν ύστερα από την σκληρή διαπραγματευτική γραμμή που εφάρμοσε το ΠΑΣΟΚ αλλά λόγω των νέων δεδομένων που είχε επιβάλει ο χρόνος¹²¹. Το ΚΚΕ, εξ αρχής αντίθετο σε οποιοδήποτε αποτέλεσμα πλην την οριστική αποπομπή των βάσεων, εστίασε την κριτική του στις αναληθείς προεκλογικές εξαγγελίες για απομάκρυνσή τους και ζητούσε την πραγματοποίηση δημοψηφίσματος: «Σε περίπτωση που η κυβέρνηση επιμείνει και υπογράψει τελικά μια τέτοια συμφωνία, το εθνικό και δημοκρατικό συμφέρον επιβάλλει, η συμφωνία να τεθεί στην κρίση του ελληνικού λαού με τη μορφή δημοψηφίσματος»¹²². Το ΚΚΕ εσωτερικού ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικό και δεν θέλησε να προβεί σε εκτεταμένες δηλώσεις τουλάχιστον μέχρι να δημοσιευτεί το κείμενο¹²³. Τέλος, ο πρόεδρος της ΕΔΑ, Ηλίας Ηλιού, παρουσιάστηκε θετικός για το τελικό αποτέλεσμα και αποδέχτηκε την συμφωνία καθώς μέσω αυτής κατοχυρωνόταν η στρατιωτική αναλογία στο Αιγαίο¹²⁴.

¹²¹ *Η Καθημερινή*, «Θετικές οι αντιδράσεις όλων των κομμάτων πλην του ΚΚΕ», 16-7-83, σ. 1-2 και *Το Βήμα*, «Ο Αβέρωφ υπέρ των βάσεων», 30-1-1983, σ.1.

¹²² *Ριζοσπάστης*, «Όχι στο χρονοδιάγραμμα παραμονής των βάσεων», 16-7-83, σ. 1.

¹²³ *Η Καθημερινή*, «Θετικές οι αντιδράσεις όλων των κομμάτων...», ό.π., 16-7-83, σ. 2.

¹²⁴ Στο ίδιο.

5. Η απόδοση του γεγονότος στον Ημερήσιο Τύπο

Η σημασία και η αξία του Τύπου για την καταγραφή γεγονότων είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς οι εφημερίδες και τα περιοδικά δεν λειτουργούν απλώς ως μέσα «αντιγραφής» καθημερινών περιστατικών, αντιθέτως συμβάλλουν μέσω της ενημέρωσης στην γέννηση και εξέλιξη συλλογικών νοοτροπιών¹²⁵ και ταυτόχρονα αποτελούν το πρόσφορο έδαφος πάνω στο οποίο πραγματοποιούνται πολιτικές και κοινωνικές ζυμώσεις. Ο τρόπος απεικόνισης των γεγονότων μπορεί να διαφέρει αισθητά καθώς δεν υπάρχει κοινή οπτική θέασης των πεπραγμένων. Ο πλουραλισμός από τον οποίο κυριαρχείται ο Τύπος, ευνοεί το δημόσιο διάλογο γύρω από ζητήματα που απασχολούν την εκάστοτε κοινωνία.

Ωστόσο, η συζήτηση δεν χαρακτηρίζεται πάντα από «αθωότητα», διότι από κάθε εφημερίδα ή περιοδικό προβάλλονται διαφορετικές σκοπιμότητες και εξυπηρετούνται διαφορετικά συμφέροντα. Έτσι, ναι μεν διαμορφώνονται οι όροι για την περαιτέρω δημόσια συζήτηση ενός επίκαιρου ζητήματος, παράλληλα όμως, μέσα από διαδικασίες δημαγωγικής, παραπληροφόρησης και απόκρυψης πληροφοριών τίθενται αυστήρα όρια που στοχεύουν στην οικειοθελή συγκάλυψη πληροφοριών, στην υποβάθμιση των τεκταινομένων και στην άσκηση έντονης κριτικής σε πρόσωπα, κόμματα και καταστάσεις. Συνεπώς, ο Τύπος δεν αποτελεί απλά ένα μέσο που προσβλέπει, άοκνα και επικουρικά, στην καταγραφή των γεγονότων αλλά μέσα από τις ποικίλες και πολύπλευρες συζητήσεις που γεννάει συγκαταλέγεται στους παραγωγούς τους.

5.1 Η Καθημερινή

Η Καθημερινή ιδρύθηκε από τον Γεώργιο Βλάχο και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις 15 Σεπτεμβρίου 1919. Ο Γεώργιος Βλάχος ως υπέρμαχος συντηρητικών απόψεων υπήρξε πολέμιος του Ελευθερίου Βενιζέλου, στηρίζοντας τον βασιλιά και

¹²⁵ Έλλη Δρούλια-Μητράκου, «Ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας», στο Αικατερινή Κουμαριανού, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Αργυρώ Αγγελουπούλου, Γιάννης Γιανουλόπουλος, Έλλη Δρούλια-Μητράκου, Ελευθέριος Καριάτογλου, Νάση Μπάλτα (επιμ.), Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2005, σ. 478.

την αντιβενιζελική παράταξη¹²⁶. Η είσοδος των Γερμανών στη χώρα το 1941 τον όδηγησε στην απόφαση να εγκαταλείψει τη διεύθυνση της εφημερίδας, η οποία συνέχισε να κυκλοφορεί. Ύστερα από τον θάνατό του, το 1951, η κόρη του Ελένη Βλάχου ανέλαβε τη διεύθυνση της *Καθημερινής*. Κατά την μεταπολεμική περίοδο η εφημερίδα στήριξε τον βασιλιά και τα κόμματα της Δεξιάς, τον ΕΣ και την ΕΡΕ, επισημαίνοντας με κάθε τρόπο την αντιμετώπιση του κομμουνισμού¹²⁷. Η Ελένη Βλάχου ανέστειλε την έκδοση της εφημερίδας ως αντίδραση στην εκτροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος το 1967. Παρά τον κατ' οίκον περιορισμό που της είχε επιβληθεί από το στρατιωτικό καθεστώς διέφυγε στο εξωτερικό, όπου και ανέπτυξε έντονη αντιδικτατορική δράση. Η εφημερίδα μετά την πτώση της δικτατορίας επανακυκλοφόρησε στις 15 Οκτωβρίου 1974, χωρίς να μεταβάλει ιδιαίτερα τον χαρακτήρα της. Συνέχισε να κινείται εντός του κεντροδεξιού χώρου, αν και παρατηρήθηκε μία ήπια παραγκώνιση των συντηρητικών θέσεων προς όφελος της πολυφωνίας¹²⁸. Η στήριξη στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου Καραμανλή είτε ως πρωθυπουργού είτε ως Προέδρου της Δημοκρατίας αργότερα, διατηρήθηκε σταθερή, ενώ στεκόταν επικριτικά στον Αντρέα Παπανδρέου λόγω του παρελθόντος του και της ρητορικής που είχε αναπτύξει. Η εφημερίδα έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις διαπραγματεύσεις και την τελική συμφωνία, όπως φαίνεται και από την πληθώρα των άρθρων που φιλοξενούνται στα πρωτοσέλιδά της αλλά και τις υπόλοιπες σελίδες της. Οι βασικότεροι θεματικοί άξονες, πάνω στους οποίους βασίστηκε η αρθρογραφία αφορούσαν την αποδόμηση του προσώπου του Αντρέα Παπανδρέου, τον σημαίνοντα ρόλο του Κωνσταντίνου Καραμανλή ως Προέδρου της Δημοκρατίας και πρώην πρωθυπουργού και τέλος τη διγλωσσία του ΠΑΣΟΚ, όσον αφορά τις διατάξεις της συμφωνίας και την αθέτηση των προεκλογικών του εξαγγελιών, φαινόμενο που παρατηρήθηκε με την άνοδο του κόμματος στην εξουσία. Η σχετική αρθρογραφία είναι καθημερινή και τα κείμενα φιλοξενούνται κατά κύριο λόγο στο πρωτοσέλιδο της καθώς και στη σελίδα που είναι αφιερωμένη για την εξωτερική πολιτική. Οι συντάκτες των άρθρων είναι κυρίως πολιτικοί δημοσιογράφοι της *Καθημερινής*, ενώ συναντάμε και κείμενα από τον ανταποκριτή της εφημερίδας στο Παρίσι καθώς και του βουλευτή της ΝΔ, Γιώργου Δαλακούρα.

¹²⁶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Η Καθημερινή», στο Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, σ. 476-477.

¹²⁷ Στο ίδιο, σ. 477.

¹²⁸ Στο ίδιο.

Από την πρώτη στιγμή, η εφημερίδα κατέβαλε προσπάθειες ώστε να παρουσιάσει τον Αντρέα Παπανδρέου, ως έναν πρωθυπουργό που στην καλύτερη περίπτωση φαινόταν σκεπτικός ενώ στην χειρότερη φοβισμένος. Η εξέλιξη των διαπραγματεύσεων και η μεταβολή του τελικού στόχου, αφού όπως η ίδια υποστήριζε οι συζητήσεις απέβλεπαν στην παραμονή και όχι στην απομάκρυνση των βάσεων αλλά και η κριτική που δεχόταν και θα δεχόταν ακόμα περισσότερο από την αριστερή συνιστώσα του κόμματός του, αποτελούσαν τους βασικούς λόγους της ψυχολογικής μετάπτωσης του πρωθυπουργού¹²⁹.

Ο πρωθυπουργός σε συνέντευξη του σε γαλλική εφημερίδα, τόνιζε ότι η αποπομπή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί σε έναν χρόνο και ότι ήταν επιτακτική ανάγκη να προβλεφθεί η ύπαρξη μεταβατικής περιόδου¹³⁰. Με αφορμή την παραπάνω δήλωση καθώς και τη γενικότερη στάση του, η *Καθημερινή* προσπαθούσε να εμφανίσει στους αναγνώστες της έναν πρωθυπουργό προβληματισμένο και ανήσυχο, εικόνα που διέφερε άρδην από αυτήν ενός περήφανου και θαρραλέου ηγέτη που μαχόταν για την εθνική ανεξαρτησία της χώρας του και για την αποβολή της οποιασδήποτε ξένης εξάρτησης. Προς ενίσχυση της παραπάνω θέσης, η εφημερίδα παρέθεσε ένα ανυπόγραφο άρθρο από τους *Times*, το οποίο σκιαγραφούσε το πορτρέτο του Αντρέα Παπανδρέου από την στιγμή που πολιτεύτηκε με την Ένωση Κέντρου. Οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιήθηκαν, όπως και γενικότερα η γλώσσα του άρθρου ήταν σκληροί. Ως βασικά γνωρίσματα του Αντρέα Παπανδρέου αναδύονταν η αλαζονεία του, η αδυναμία στη γυναίκα του Μάργκαρετ και η αντιφατικότητά του. Αναλυτικότερα, το άρθρο ανέφερε ότι προδικτατορικά, διακαής του πόθος ήταν η ανάληψη του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως και η μεταφορά στο γραφείο του στη Βουλή καβάλα σε άλογο, ενώ στην συνέχεια σημείωνε ότι η γυναίκα του Μάργκαρετ του ασκούσε τόση επιρροή, που έφτανε στο σημείο να επιλέγει η ίδια ποιους θα συναντήσει ο άντρας της και ποιους θα δεχόταν στο γραφείο του¹³¹. Τέλος, για την αλλοπρόσαλλη εξωτερική πολιτική, ευθυνόταν ο ίδιος, καθώς παρά τις εξαγγελίες του για μια πολυδιάστατη και αδέσμευτη εξωτερική πολιτική και για την έξοδο της χώρας από τους δύο δυτικούς συνασπισμούς, ήδη πριν από την εκλογική νίκη του 1981, ο Αντρέας Παπανδρέου είχε αρχίσει την επαναχάραξη των

¹²⁹ *Η Καθημερινή*, «Κριτική της κυβερνήσεων -αλλά όχι αυτοκτριτική- θα κάνει ο κ. Παπανδρέου», 29-7-1983, σ. 1.

¹³⁰ *Η Καθημερινή*, «Βάση του NATO χαρακτήρισε τη Σούδα ο κ. Αν. Παπανδρέου», 1-7-83, σ. 1.

¹³¹ *Η Καθημερινή*, «Συνηθισμένος να ζει μέσα σε αντιθέσεις ο κ. Αν. Παπανδρέου», 3-7-83, σ. 1.

κατευθυντήριων γραμμών που θα εφαρμόζε ως πρωθυπουργός¹³². Η κριτική όμως δεν σταματούσε στα γνωρίσματα του χαρακτήρα του, επεκτεινόταν συνολικά στην αποδόμηση της εικόνας, ως αρεστού πολιτικού με μεγάλη απήχηση στον λαό. Η εκλογική του νίκη δεν προήλθε λόγω της ρηξικέλευθης πολιτικής που ήθελε να εφαρμόσει αλλά λόγω της δυσφορίας μεγάλου μέρους του λαού προς την ΝΔ, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από ορισμένους πιστούς συνεργάτες του όπως σημείωνε το άρθρο¹³³. Το αίσθημα της δυσαρέσκειας δεν αφορούσε μόνο τον ελληνικό λαό αλλά και τους ηγέτες των χωρών της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Γαλλίας και της Ιταλίας, χώρες που είχαν και αυτές σοσιαλιστικές κυβερνήσεις¹³⁴. Εντύπωση δεν προξενεί μόνο το ύφος και το περιεχόμενο του άρθρου αλλά και η στιγμή που αυτό δημοσιεύτηκε, καθώς μόλις είχε ανακοινωθεί ότι η Ελλάδα θα προήδρευε της ΕΟΚ, ενώ ταυτόχρονα οι συζητήσεις για τις στρατιωτικές βάσεις είχαν για ακόμα μία φορά ναυαγήσει. Η *Καθημερινή* προσπαθούσε με αυτόν τον τρόπο να μεταλαμπαδεύσει στους αναγνώστες της μία εντελώς διαφορετική εικόνα του πρωθυπουργού. Ενός πρωθυπουργού που προεκλογικά ασπαζόταν τα συνθήματα «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο» και «έξω οι Βάσεις θανάτου», ενώ από τα πρώτα κίολας χρόνια διακυβέρνησής του είχε ήδη μεσολαβήσει επιτυχώς για να αναλάβει την Προεδρία της ΕΟΚ και διαπραγματευόταν το ζήτημα των βάσεων, με τέτοιο τρόπο που ο μη φιλικός Τύπος τον εκλάμβανε ως παραμονή και όχι ως απομάκρυνση.

Η αρθρογραφία της εφημερίδας όπως διαπιστώθηκε, εστίασε στον ίδιο τον Αντρέα Παπανδρέου και όχι στο ΠΑΣΟΚ, παραθέτοντας μία εικόνα που διέφερε πλήρως από αυτήν που είχαν σχηματίσει οι ψηφοφόροι του. Τον παρουσίαζε ως δεινό δημαγωγό και πολιτικό μειωμένης εμπιστοσύνης που ήταν εθνικά επικίνδυνος αφού δεν αντιμετώπιζε τα εθνικά θέματα με την απαιτούμενη σοβαρότητα. Ένα από αυτά ήταν και το ζήτημα σχετικά με την απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων. Η αντιμπεριαλιστική ρητορική του σε συνδυασμό με την πρόθεσή του για αποπομπή τους είχε κριθεί ευνοϊκά από τον λαό, στον όποιον είχαν καλλιεργηθεί και οι αναμενόμενες ελπίδες. Η τελευταία φάση των συζητήσεων και το τελικό κείμενο της συμφωνίας παρείχαν γόνιμο έδαφος στην εφημερίδα να εξαπολύσει τα πυρά της προς τον πρωθυπουργό.

¹³² Στο ίδιο.

¹³³ Στο ίδιο.

¹³⁴ Στο ίδιο.

Το μακρόχρονο των διαπραγματεύσεων κρίθηκε ως ανικανότητα της ελληνικής αντιπροσωπείας και ως έλλειψη πολιτικής βούλησης από τον Αντρέα Παπανδρέου¹³⁵. Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, σύμφωνα με την *Καθημερινή*, δεν βρισκόταν στο μεταίχμιο μεταξύ δύο αποφάσεων αλλά προσπαθούσε να κερδίσει χρόνο, προκειμένου να παρουσιάσει το αποτέλεσμα ως καρπό πολύχρονης και δυναμικής διαπραγμάτευσης, η έκβαση της οποίας ανέδειξε την Ελλάδα νικήτρια. Ουσιαστικά, περιέπαιζε τον ελληνικό λαό μοιράζοντας του φρούδες ελπίδες. Στους μεν ψηφοφόρους του προσπαθούσε να τους εμφυσήσει την ιδέα ότι η μάχη που έδινε ήταν άνιση, καθώς ο εχθρός ήταν ισχυρότερος, ενώ ο ίδιος ήταν συνεπής απέναντι τους. Στον υπόλοιπο ελληνικό λαό, επιχειρούσε να αναδείξει έναν πρωθυπουργό και μία κυβέρνηση που τολμούσε ένα δύσκολο εγχείρημα, το οποίο δεν ήταν απλώς ένα πρωθυπουργικό «καπρίτσιο» αλλά ένας απώτερος στόχος με σίγουρα και θετικά αποτελέσματα.

Η *Καθημερινή* αν και υποδέχτηκε με μεγάλη θερμότητα την υπογραφή της συμφωνίας γιατί όπως τόνιζε, αποτελούσε την πρώτη σημαντική πράξη της κυβέρνησης¹³⁶, παράλληλα προσπαθούσε να αποδομήσει το κυβερνητικό αφήγημα για μια συμφωνία-νίκη που όμοια της δεν υπήρχε στις χώρες της Βορειοατλαντικής συμμαχίας. Η διασφάλιση της άμυνας της χώρας, η οικονομική ανάκαμψη και η άμβλυνση του συναλλαγματικού προβλήματος¹³⁷ αποτελούσαν τις κύριες αιτίες επικρότησης της συμφωνίας, καθώς συντελούσαν στην αναβάθμιση του διεθνούς κύρους της χώρας. Από την άλλη πλευρά, τα αρνητικά σχόλια της εφημερίδας εστιάστηκαν στον χρόνο που σπαταλήθηκε μέχρι την τελική υπογραφή, στην ταυτότητα των στρατιωτικών βάσεων, αν δηλαδή ήταν αμερικανικές ή νατοϊκές, στην προσπάθεια που κατέβαλε ο Αντρέας Παπανδρέου να πείσει την αριστερά του κόμματος του αλλά και την Αριστερά γενικότερα, ότι επρόκειτο για ισότιμη συμφωνία που προάσπιζε την εθνική κυριαρχία¹³⁸.

Αρχικά, η *Καθημερινή* υπογράμμισε ότι σπαταλήθηκε πολύς χρόνος και ότι η συμφωνία έπρεπε να επικυρωθεί από τον πρώτο χρόνο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, καθώς η καθυστέρηση είχε ως αποτέλεσμα η Τουρκία να επωφεληθεί από την χρονοβόρα διαδικασία κερδίζοντας έδαφος και ταυτόχρονα να θεωρηθεί από τους

¹³⁵ *Η Καθημερινή*, «Οι Αμερικανοί παγώνουν τώρα το θέμα των βάσεων», 10-7-83, σ. 1.

¹³⁶ *Η Καθημερινή*, «Ενισχύει την εθνική ασφάλεια η υπογραφή της συμφωνίας», 16-7-83, σ. 1.

¹³⁷ *Η Καθημερινή*, «Με αφετηρία τη συμφωνία δρομολογούνται εξελίξεις», 17-7-1983, σ. 1.

¹³⁸ *Η Καθημερινή*, «Ενισχύει την εθνική ασφάλεια η υπογραφή της συμφωνίας», 16-7-83, σ. 1. και «Δυνητικός και όχι δεσμευτικός είναι ο όρος της καταγγελίας», 19-7-83, σ. 1.

αρμόδιους Αμερικανούς πιο αξιόπιστος και σταθερός σύμμαχος στην Ανατολική Μεσόγειο¹³⁹. Σχετικά, με το πενταετές χρονοδιάγραμμα που καθορίστηκε, η εφημερίδα υιοθέτησε την ρητορική της ΝΔ, που υποστήριζε ότι πρόκειται για συμφωνία παραμονής και όχι απομάκρυνσης. Η επιχειρηματολογία της βασίστηκε στην απουσία διάταξης που να αναφέρει το καθεστώς που θα ίσχυε μετά την πενταετία καθώς και στην ευθυνοφοβία που διακατείχε το ΠΑΣΟΚ και τον αρχηγό του, να αναλάβει δηλαδή το κόστος μίας τόσο σημαντικής ενέργειας που θα δέσμευε σε σημαντικό βαθμό και τις επόμενες κυβερνήσεις. Ο τελευταίος προσπαθούσε να διατηρηθεί αλώβητος και να μην κατακριθεί για υποχωρητική στάση ούτε για μεταβολή των αρχικών του επιδιώξεων. Αλλά ακόμα και αυτό το πενταετές πλάνο, λειτουργούσε ανασταλτικά, ειδικά στον οικονομικό τομέα. Η εικόνα που είχε σχηματιστεί στο εξωτερικό δεν μπορούσε να αναιρεθεί με την επίτευξη της συμφωνίας, πόσο μάλλον όταν αυτή είχε ημερομηνία λήξης. Το χρονοδιάγραμμα ωστόσο, δεν ήταν η βασική αιτία της απομάκρυνσης των επενδυτών. Όπως σημειώνει και ο ανταποκριτής της εφημερίδας στο Παρίσι, Ριχάρδος Σωμερίτης, πηγή του προβλήματος δεν θεωρούνταν ο σοσιαλιστικός δρόμος που επιθυμούσε να ακολουθήσει το ΠΑΣΟΚ αλλά η έλλειψη προγράμματος, που πλέον ήταν έκδηλη τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό¹⁴⁰.

Ο φόβος για τυχόν διαρροές ψηφοφόρων και πολιτευτών, προς την Αριστερά, ήταν διάχυτος και η εφημερίδα δεν έχανε ευκαιρία να τον παρουσιάσει αλλά και να κάνει σύνδεση της κυβέρνησης με την Αριστερά γενικότερα. Χαρακτηριστικό είναι ότι τις ημέρες που διεξαγόταν συζήτηση στη Βουλή για την ψήφιση της συμφωνίας, οι δρόμοι της Αθήνας καθώς και άλλων μεγαλουπόλεων είχαν κατακλυστεί από συλλαλητήρια ειρήνης, καθώς είχε αναζωπυρωθεί το ζήτημα για την εγκατάσταση πυραύλων Πέρσινγκ-Κρουζ στη Δυτική Ευρώπη. Έντονα ήταν και τα συνθήματα ενάντια στην παραμονή των στρατιωτικών βάσεων και στη γενικότερη στάση που κράτησε το ΠΑΣΟΚ κατά τις διαπραγματεύσεις, φανερώνοντας με αυτόν τον τρόπο τη δυσαρέσκεια και την απογοήτευση μερίδας της κοινωνίας και κυρίως της νεολαίας. Σε διαδήλωση που πραγματοποιήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, υπήρχαν κοινά πανό που απαιτούσαν την άμεση απομάκρυνση των βάσεων. Τα πανό ανήκαν στην Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη (ΕΕΔΥΕ) και στην Κίνηση για

¹³⁹ *Η Καθημερινή*, «Νέα στρατιωτική βάση του ΝΑΤΟ στην Τουρκία», 27-10-1983, σ. 10.

¹⁴⁰ *Η Καθημερινή*, «Ιδιαίτερα θετικό βήμα θεωρείται στο διεθνή χώρο η συμφωνία με ΗΠΑ», 24-7-1983, σ. 1.

την Ειρήνη τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Εθνική Ανεξαρτησία (ΚΕΑΔΕΑ), οργανώσεις υπέρ της ειρήνης και αντιτιθέμενες στον πόλεμο και τα πυρηνικά. Η πρώτη συνδεόταν με το ΚΚΕ και η δεύτερη με το ΠΑΣΟΚ¹⁴¹. Το άρθρο απέβλεπε στην υπογράμμιση της σχέσης ανάμεσα σε ΠΑΣΟΚ και Αριστερά καθώς στην κοινή οπτική που είχαν πάνω σε ορισμένα ζητήματα που απασχολούσαν την εξωτερική πολιτική. Με τον τρόπο αυτόν, επιβεβαιώνονταν οι κατηγορίες της εφημερίδας για την εξωτερική πολιτική που εφάρμοζε το ΠΑΣΟΚ και η οποία ήταν φιλικά προσκεείμενη προς την ΕΣΣΔ. Έτσι, οι προεκλογικές δηλώσεις για μία πολυδιάστατη και αδέσμευτη εξωτερική πολιτική θεωρούνταν αβάσιμες, αφού ο Αντρέας Παπανδρέου δεν επιθυμούσε την τήρηση ίσων αποστάσεων ανάμεσα στην ΕΣΣΔ, στις ΗΠΑ και στο ΝΑΤΟ, αλλά την σύμπλευση με την πρώτη.

Από τη μονογραφή του τελικού κειμένου, στα μέσα Ιουλίου, εντοπίζεται η ανησυχία του Αντρέα Παπανδρέου για διαρροές. Στο τέλος του μήνα ήταν προγραμματισμένη και η σύνοδος της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ. Πεδίο σύγκρουσης αποτελούσε το ζήτημα των βάσεων. Οι φήμες για άσκηση κριτικής στον πρωθυπουργό υπήρξαν έντονες, λόγω της στάσης που κράτησε κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων έναντι των ΗΠΑ¹⁴². Η κριτική θα προερχόταν από τα αριστερά αφού το αποτέλεσμα απέδειξε ότι υπήρξε ταύτιση με τις θέσεις της ΝΔ στο συγκεκριμένο θέμα.

Ιδιαίτερη βαρύτητα απέδωσε η *Καθημερινή* και στον ρόλο του Κωσταντίνου Καραμανλή ως Προέδρου της Δημοκρατίας. Στις 3 Ιουλίου δημοσιεύτηκε άρθρο του διδάκτορα Ηλία Νικολούδη που καταλάμβανε ολόκληρη σελίδα και το οποίο αναφερόταν στις αρμοδιότητες του «Ανώτατου Άρχοντα», όπως σημείωνε¹⁴³, σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1975. Αναλυτικότερα, οι εξουσίες του Έλληνα Πρόεδρου της Δημοκρατίας ήταν ουσιαστικές σε αντίθεση με τους αντίστοιχους Ευρωπαίους ομόλογους του και βασιλιάδες που οι εξουσίες τους ήταν περισσότερο «διακοσμητικές». Ως εξουσίες ορίζονταν η διαφύλαξη του πολιτεύματος, η εθνική άμυνα και η εξωτερική πολιτική. Είχε το δικαίωμα και τη δυνατότητα να διορίζει πρωθυπουργό εκτός της Βουλής αλλά και να παύει κυβέρνηση με δεδηλωμένη, ενώ παράλληλα θεωρούνταν και υπερασπιστής του Έθνους¹⁴⁴. Έμφαση δόθηκε στα

¹⁴¹ *Η Καθημερινή*, «Αντικρουόμενα συνθήματα στη συγκέντρωση ειρήνης», 4-11-1983, σ. 1.

¹⁴² *Η Καθημερινή*, «Κριτική της κυβερνήσεων -αλλά όχι αυτοκτριτική- θα κάνει ο κ. Παπανδρέου», 29-7-1983, σ. 1.

¹⁴³ *Η Καθημερινή*, «Η ενεργοποίηση του θεσμού του Προέδρου», 3-7-1983, σ. 5.

¹⁴⁴ Στο ίδιο.

ζητήματα της εθνικής επιβίωσης, της ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας, στα οποία ο κύριος υπεύθυνος σύμφωνα με τον αρθρογράφο ήταν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Η δημοσίευση και μόνο ενός τέτοιου άρθρου γεννά απορίες, καθώς οι υπαιτιγμοί είναι πολλοί. Ωστόσο, ο επίλογος του άρθρου είναι ακόμα πιο μυστήριος. Ο αρθρογράφος έκανε λόγο για «εξωτερική ελληνική κρίση»¹⁴⁵, η οποία επιβάλλει την ενεργοποίηση του Προέδρου της Δημοκρατίας λόγω της απήχησης του τελευταίου στο εσωτερικό της χώρας αλλά και του διεθνούς κύρους που έχαιρε.

Η ημερομηνία δημοσίευσης είναι κομβική. Στην Αθήνα ανέμεναν τον Αμερικανό αντιπρόσωπο που θα παρέδιδε τις τελικές θέσεις των ΗΠΑ για τις στρατιωτικές βάσεις. Ο κύκλος συζητήσεων θα ήταν και ο τελευταίος καθώς όλοι οι υπόλοιποι δεν είχαν τελεσφορήσει. Η μυστικότητα που κάλυπτε τις διαπραγματεύσεις, αποτελούσε πεδίο αντιπαράθεσης από όλα τα κόμματα, καθώς κατέκριναν τον Αντρέα Παπανδρέου ότι δεν ενημέρωνε τον λαό για ένα τόσο ευαίσθητο θέμα. Σκοπός του άρθρου δεν ήταν η πληροφόρηση των αναγνωστών για τις Προεδρικές εξουσίες αλλά από τη μία πλευρά η «απειλή» και από την άλλη ο καθησυχασμός. «Απειλή» προς αυτούς που ονειρεύονταν απομάκρυνση των βάσεων και γενικότερη μεταβολή της εξωτερικής πολιτικής, και καθησυχασμός σε όσους ήλπιζαν στην παραμονή εντός του Δυτικού στρατοπέδου. Επιπλέον, το άρθρο παρουσίαζε τον ρόλο του πρωθυπουργού υποδεέστερο σε σχέση με τον αντίστοιχο του Προέδρου της Δημοκρατίας. Παρόμοια αίσθηση όμως ανέβλυζε και από τις δηλώσεις του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ είτε βρισκόταν στην αντιπολίτευση είτε κυβερνούσε. Κατηγορούσε συνεχώς τον Κωσταντίνο Καραμανλή ότι με την αναθέωση του Συντάγματος που πραγματοποίησε, οι εξουσίες του Προέδρου αυξήθηκαν, σε αντίθεση με αυτές του Κοινοβουλίου, καθιστώντας το πολίτευμα περισσότερο συγκεντρωτικό¹⁴⁶.

Οι αναφορές της εφημερίδας στο πρόσωπο του Κωσταντίνου Καραμανλή ποικίλουν. Όλες στόχευαν στην ανάδειξη ενός πολιτικού που είχε κερδίσει τις καρδιές και την εμπιστοσύνη του ελληνικού λαού¹⁴⁷ και που ήταν θεμελιωτής και ένθερμος υποστηρικτής του δυτικού προσανατολισμού της χώρας. Τέλος, αν και βρισκόταν στο τέρμα της πολιτικής του καριέρας εντούτοις στο πρόσωπό του

¹⁴⁵ Στο ίδιο.

¹⁴⁶ Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα, 1976, σ. 253.

¹⁴⁷ *Η Καθημερινή*, «Λόγια», 3-7-1983, σ. 8.

συσσωρεύονταν όλες οι αρετές και οι αξίες ενός γνήσιου πατριώτη που επενέβαινε καθοριστικά όποτε το επέβαλαν οι συνθήκες. Παρακολουθώντας την εξέλιξη των γεγονότων αυτό το διάστημα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής προβαλλόταν ως πατρική φιγούρα, με βασικά γνωρίσματα τη λογική και την πραότητα, ο οποίος ήταν έτοιμος ανά πάσα στιγμή να νουθετήσει και να συνετίσει τον Αντρέα Παπανδρέου. Ο τελευταίος διέθετε όλα τα χαρακτηριστικά ενός «νέου» που τον καθιστούσαν επικίνδυνο, δηλαδή αντιδραστικό προς κάθε μορφή κατεστημένου, αντιφατικό και ασταθή.

Η συμβολή του Κωνσταντίνου Καραμανλή αποδείχτηκε καίρια όταν οι διαπραγματεύσεις έδειχναν να μην καρποφορούν, λόγω της στρατιωτικής αναλογίας 7:10 που επιθυμούσε να εξασφαλίσει η ελληνική πλευρά και της άρνησης της αμερικανικής. Σε επιστολή του προς τον Αμερικανό Πρόεδρο, Ρόναλντ Ρέικαν, που αναδημοσιεύει η εφημερίδα, τόνιζε ότι το πνεύμα φιλίας και συνεργασίας που διέπτε παραδοσιακά τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις ήταν ικανό να επιλύσει τα όποια ζητήματα είχαν προκύψει κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων¹⁴⁸.

Η συμφωνία για τις στρατιωτικές βάσεις παρείχε μία επιπλέον ευκαιρία στην εφημερίδα να εμπλουτίσει την αρθρογραφία της με σχόλια του Προέδρου της Δημοκρατίας. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής εξέφρασε την βαθιά ικανοποίησή του, αφού η ασφάλεια της χώρας θα ενισχυόταν σημαντικά¹⁴⁹. Ο ίδιος ο Καραμανλής επιθυμούσε την παραμονή των αμερικανικών βάσεων, θέση που είχε υποστηρίξει και όταν ήταν πρωθυπουργός. Η εξωτερική πολιτική που είχε προδιαγράψει και περικλειόταν στην φράση «ανήκομεν εις την Δύση», τηρήθηκε, αν και καθυστερημένα, από τον Αντρέα Παπανδρέου και η *Καθημερινή* προσπάθησε να του προσάψει μέρος της επιτυχίας.

Η εργαλειοποίηση της συμφωνίας δεν σταμάτησε εδώ. Αντίθετα χρησιμοποιήθηκε από την εφημερίδα προκειμένου να υπογραμμίσει τη διγλωσσία του ΠΑΣΟΚ και ιδιαίτερα του αρχηγού του. Το τελικό κείμενο διέθετε πολλές ελαστικές ερμηνείες που κάθε πλευρά μπορούσε να τις εκλάβει με διαφορετικό τρόπο. Αρχικά, η μετάφραση του αγγλικού όρου «terminable» αποτέλεσε το πρώτο πεδίο σύγκρουσης. Οι ΗΠΑ και τα υπόλοιπα ελληνικά κόμματα μετέφραζαν τον όρο με δυνητικό ενεστώτα, δηλαδή μπορούσε να τερματιστεί, ενώ η κυβέρνηση θεωρούσε ότι ο όρος ήταν δεσμευτικός και ότι με το πέρας του χρονοδιαγράμματος οι στρατιωτικές βάσεις

¹⁴⁸ *Η Καθημερινή*, «Γίνεται δεσμευτικός όρος η αναλογία 7 προς 10», 5-7-1983, σ. 1.

¹⁴⁹ *Η Καθημερινή*, «Ενισχύει την εθνική ασφάλεια η υπογραφή της συμφωνίας», 16-7-1983, σ. 1.

θα απομακρύνονταν από την ελληνική ύπαιθρο. Η αντιπολίτευση και ειδικότερα η ΝΔ κατηγορούσε το ΠΑΣΟΚ ότι σπατάλησε πολύτιμο χρόνο και ότι η συμφωνία που έφερε προς ψήφιση δεν διέφερε σε τίποτα με αντίστοιχες που είχαν υπογράψει οι ΗΠΑ με άλλα κράτη, αφού η πενταετής διάρκεια προβλεπόταν και στην αμερικανοτουρκική συμφωνία¹⁵⁰.

Ο Αντρέας Παπανδρέου κατέβαλε προσπάθειες να διαχωρίσει την συμφωνία από το ΝΑΤΟ, αναδεικνύοντας έτσι τον διμερή προσανατολισμό της. *Η Καθημερινή* εξαπέλυσε σωρεία άρθρων για να αντικρούσει την παραπάνω θέση. Αναλυτικότερα, θεωρούσε ότι ο νατοϊκός χαρακτήρας της συμφωνίας επιβεβαιωνόταν τόσο από την κοινή ιδιότητα των δύο χωρών ως μελών της Βορειοατλαντικής συμμαχίας, όσο και από την απουσία διάταξης που να προβλέπει την στρατιωτική αναλογία στον ευαίσθητο χώρο του Αιγαίου και την διασφάλιση των συνόρων από την Τουρκία. Τέλος, ο νατοϊκός χαρακτήρας της συμφωνίας ενισχύθηκε και από την τύχη των 108 μυστικών πρωτοκόλλων, για την ύπαρξη των οποίων ευθύνονταν οι προγενέστερες κυβερνήσεις. Ενώ το ΠΑΣΟΚ διατυμπάνιζε ότι δεν θα περιλαμβάνονταν στη νέα συμφωνία, η αλήθεια ήταν διαφορετική. Ύστερα από συζητήσεις μεταξύ των δύο πλευρών, όσα πρωτόκολλα δεν έχριζαν αναθεώρησης θα ενσωματώνονταν κανονικά, τα υπόλοιπα όμως θα παρακάπτονταν.

Ως απόρροια, η εφημερίδα επιχειρούσε να προβάλλει την εικόνα ενός κόμματος που έπραττε διαφορετικά από ότι είχε υποσχεθεί στους ψηφοφόρους του, σε τόσο μεγάλο βαθμό που στην εξωτερική πολιτική του σημείωσε ολοκληρωτική μεταβολή. Επιπρόσθετα, η ΝΔ εμφανιζόταν ως ένα κόμμα σταθερό, με δυτικό προσανατολισμό και χωρίς να υπόσχεται στον ελληνικό λαό ανορθόδοξες και εκ του προοιμίου ατέρμονες δεσμεύσεις. Με κάθε ευκαιρία, η εφημερίδα υποστήριζε ότι η συμφωνία της ΝΔ του 1977, ήταν καλύτερη σε πολλά σημεία της¹⁵¹, αφού συνιστούσε προϊόν μιας γενικότερης επιθυμίας παραμονής στους δυτικούς συνασπισμούς και μιας μακροχρόνιας διαπραγματεύσεως που απέβλεπε στην εξασφάλιση ευνοϊκότερων όρων για την ελληνική πλευρά. Ωστόσο, και η συμφωνία του 1983 εμπεριείχε ορισμένες διατάξεις που κρίνονταν ευμενέστερες. Αν και οι συγκεκριμένες δεν προήλθαν από την ανυποχώρητη διάθεση του Αντρέα Παπανδρέου ούτε από τη δεινή διαπραγματευτική ικανότητα της ομάδας που είχε

¹⁵⁰ *Τα Νέα*, «Το κείμενο της συμφωνίας Αμερικής και Τουρκίας», 3-6-1980, σ. 3.

¹⁵¹ *Η Καθημερινή*, «Δεν προκύπτει αποχώρηση των βάσεων από το κείμενο συμφωνίας, λέει η Ν.Δ.», 4-11-1983, σ. 2 και «Για αήθεις μεθόδους στη Βουλή εγκαλεί η ΝΔ την κυβέρνηση», 5-11-1983, σ. 5.

αναλάβει τις συζητήσεις αλλά από το πέρασμα του χρόνου και από την ανάγκη να εκσυγχρονιστούν οι νέες συμφωνίες.

Όσον αφορά τον πρωθυπουργό, και το σύνολο της εξωτερικής πολιτικής που είχε ασκήσει μέχρι εκείνη την στιγμή, με κορύφωση την υπογραφή του τελικού κειμένου, κατακρίθηκε ότι πορευόταν με βάση εσωτερικά κριτήρια και ειδικότερα με κριτήριο το βραχυπρόθεσμο κομματικό όφελος. Αποσκοπούσε στην εδραίωση της θέσης του στο κόμμα του, καθώς είχε δυσαρεστήσει πολλούς ψηφοφόρους του με τις υποχωρήσεις που πραγματοποίησε στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις. Για αυτόν τον λόγο, συνέχισε την αντιμπεριαλιστική του πολιτική, αποφεύγοντας πλέον να επικεντρώσει τα πυρά του στις ΗΠΑ. Επιχειρούσε να διασκεδάσει έτσι, όσους προσήλθαν στο κόμμα του από τα αριστερά αλλά και να αποφύγει τυχόν διαρροές προς την ίδια κατεύθυνση. Οι διαρροές αυτές θα ανέτρεπαν το δίπολο που είχε οικοδομήσει, Δεξιάς-Αντιδεξιάς, και που είχε καταφέρει να ηγηθεί ο ίδιος, ως αρχηγός της μεγαλύτερης παράταξης.

5.2 Τα Νέα

Στις 28 Μαΐου 1931 πρωτοκυκλοφόρησε η εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* από τον Δημήτρη Λαμπράκη. Ο τελευταίος θέλοντας να διαχωρίσει τη θέση του από την κυκλοφορία της εφημερίδας κατά τη γερμανική κατοχή, άλλαξε το όνομά της σε *Νέα*¹⁵². Τα *Νέα*, αποτελούσαν μία από τις βασικότερες εφημερίδες της μεταπολεμικής και της μεταπολιτευτικής Ελλάδας, όπως μαρτυρά και η υψηλή κυκλοφορία τους¹⁵³. Η υποστήριξή της στο πρόσωπο του Αλέξανδρου Παπάγου αποτελεί τη μοναδική εξαίρεση της κεντροαριστερής ροπής που είχε υιοθετήσει η εφημερίδα¹⁵⁴. Το αξίωμα του διευθυντή είχαν υπηρετήσει εξέχουσες προσωπικότητες της ελληνικής δημοσιογραφίας, ενώ η υψηλή κυκλοφορία ευθυνόταν εν μέρει και στο αξιόλογο στελεχικό δυναμικό από το οποίο ήταν επανδρωμένη. Από το 1974 ο Γιάννης Καψής είχε αναλάβει τη διεύθυνση της αρχισυνταξίας, έως το 1982 όταν και παραιτήθηκε για να ορκιστεί υφυπουργός Εξωτερικών, της πρώτης κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Τα *Νέα* όπως και *Το Βήμα* που ανήκαν στον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη, παρά την πολυφωνία που επικρατούσε στις σελίδες τους, ήταν φιλικά προσκείμενες εφημερίδες στο ΠΑΣΟΚ και έτρεφαν ιδιαίτερο «θαυμασμό» στον Αντρέα

¹⁵² Ριχάρδος Σωμερίτης, «Τα Νέα», στο Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, σ. 230.

¹⁵³ Στο ίδιο.

¹⁵⁴ Στο ίδιο.

Παπανδρέου. Η υπογραφή της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας τον Ιούλιο του 1983, παρείχε τα κατάλληλα ερείσματα στην εφημερίδα να εξυμνήσει τον Αντρέα Παπανδρέου, να επισημάνει τα θετικά σημεία του κειμένου και να τονίσει τον διεθνή αντίκτυπο μέσα από αναφορές σε ειδησεογραφικά πρακτορεία του εξωτερικού. Η παραπάνω θεματολογία βρίθει στα πρωτοσέλιδα των Νέων, όπου πολλές φορές παρατηρούνται περισσότερα από δύο άρθρα σε αυτά. Κείμενα με υπογραφή συντακτών δεν συναντάμε στα πρωτοσέλιδα της εφημερίδας αλλά στο εσωτερικό της. Οι βασικότεροι συντάκτες ήταν ο καθηγητής διεθνούς δικαίου Χρήστος Ροζάκης, ο οποίος ασχολήθηκε με το νομικό σκέλος της συμφωνίας, ο ανταποκριτής της εφημερίδας στη Νέα Υόρκη Στάθης Ευσταθιάδης και οι δημοσιογράφοι Άγγελος Στάγκος και Γιάννης Φάτσης, ενώ αισθήτη γίνεται η απουσία κειμένων πολιτικών προσώπων.

Στο διάστημα των διαπραγματεύσεων, η ελληνική αντιπροσωπεία και κατ' επέκταση ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ παρουσιάζονταν αδιάλλακτοι, όχι όμως από αναίτιο πείσμα αλλά επειδή επέμεναν σε θέσεις που θα απέφεραν σημαντικά οφέλη στην χώρα. Αυτά σχετίζονταν με την άμυνα της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας, με τη βελτίωση του νομοθετικού καθεστώτος και με την κατάργηση της ετεροδικίας και τέλος με το αυστηρό πενταετές χρονοδιάγραμμα. Ταυτόχρονα, οι ΗΠΑ εμφανίζονταν «αγχωμένες» καθώς αναγκάζονταν συνεχώς να υποχωρούν στις επιθυμίες της ελληνικής πλευράς και να παρέχουν πρόσθετες διευκολύνσεις, εκφράζοντας διαρκώς την επιθυμία τους για αίσιο τέλος των διαπραγματεύσεων.

Αυτή ακριβώς η εικόνα μας παρατίθεται, ύστερα από την απαγόρευση ελλημενισμού του Έκτου Στόλου στον Σαρωνικό στις 14 Ιουλίου 1983¹⁵⁵. Η στιγμή μόνο τυχαία δεν μπορεί να θεωρηθεί. Ο Αμερικανός υπεύθυνος για τις διαπραγματεύσεις είχε προσγειωθεί στην Αθήνα και είχε συναντηθεί με τον Γιάννη Καψή, καταθέτοντάς του τις τελικές προτάσεις. Η απόφαση της απαγόρευσης εξυπηρετούσε δύο βασικούς στόχους. Αφενός, δημιουργούταν η πεποίθηση ότι ο συγκεκριμένος πρωθυπουργός με την κυβέρνησή του μάχονταν για την εδραίωση της εθνικής ανεξαρτησίας. Και με ποιον τρόπο; Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών δεν θα πραγματοποιούνταν με την παρουσία αμερικανών στρατιωτών στην ευρύτερη περιοχή, καθώς η ελληνική κοινωνία θα το εκλάμβανε ως πράξη υποτίμησης και υποδούλωσης ενώ οι συζητήσεις θα χαρακτηρίζονταν από

¹⁵⁵ Τα Νέα, «Πρόθυρα Συμφωνίας», 15-7-1983, σ. 1.

ματαιότητα και θα σχηματιζόταν η πεποίθηση ότι η Αμερική ασκούσε πίεση με αυτήν την κίνηση στην ελληνική αντιπροσωπεία. Αφετέρου, η απόφαση της απαγόρευσης του ελλιμενισμού λειτουργούσε και ως μοχλός πίεσης, αφού το λιμάνι της Ελευσίνας πληρούσε τις προδιαγραφές και είχε κριθεί κατάλληλο από την στρατιωτική ηγεσία των ΗΠΑ. Η εύρεση άλλης λύσης τη δεδομένη στιγμή δεν θεωρούταν εύκολο εγχείρημα, αφού τα υπόλοιπα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου δεν πληρούσαν όλες τις προϋποθέσεις¹⁵⁶, και επίσης εξαιτίας της πίεσης του χρόνου ακόμα και της εικόνας των ίδιων των ΗΠΑ, που θα παρουσιαζόταν στον υπόλοιπο κόσμο και κυρίως εντός του NATO ως ανήμπορες και έρμαιο των ελληνικών διαθέσεων.

Τις τελευταίες κρίσιμες ώρες των διαπραγματεύσεων, οι συζητήσεις παρουσίασαν για ακόμα μία φορά κώλυμα. Αιτία ήταν η αποφυγή συμπερίληψης της ετεροδικίας, όπου σύμφωνα με αυτήν οι Αμερικανοί που συνδέονταν με τις στρατιωτικές βάσεις απολάμβαναν διπλωματική ασυλία καθώς και σειρά άλλων προνομίων¹⁵⁷. Ο κίνδυνος για οριστικό τερματισμό των συζητήσεων, ύστερα από αυτήν την «εσκεμμένη» ενέργεια σύμφωνα με το ΠΑΣΟΚ, αποσοβήθηκε με την παρέμβαση του ίδιου του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών¹⁵⁸. Η κίνηση στην οποία προχώρησε ο Αμερικανός υπουργός παρείχε τα απαραίτητα εφόδια για να συναντήσουμε ξανά έναν πομπώδη και νικηφόρο τίτλο στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας: «Υποχώρηση των ΗΠΑ έφερε την συμφωνία»¹⁵⁹. Ο τίτλος αυτός είναι ενδεικτικός του τρόπου με τον οποίον η εφημερίδα περιέγραφε το θέμα. Μία υπερδύναμη ηττημένη, όχι από πολεμική σύγκρουση αλλά από τη συσπειρωμένη λαϊκή επιθυμία. Μία υπερδύναμη που για χρόνια καταπατούσε τα δικαιώματα της εθνικής κυριαρχίας και εθνικής ανεξαρτησίας σε πολλές χώρες στον πλανήτη και που μία μικρή χώρα ύψωσε το ανάστημά της για να τα διεκδικήσει. Οι ΗΠΑ απεναντί τους δεν βρήκαν μία Ελλάδα φιλοκομμουνιστική ούτε με κατευθυντήριες γραμμές από την ΕΣΣΔ. Αντίθετα, μία κυβέρνηση που είχε ενστερνιστεί πλήρως τις αξιώσεις των ψηφοφόρων της και επιθυμούσε να τις φέρει εις πέρας.

Η ελληνική διπλωματία αμετακίνητη από τις αρχικές της θέσεις είχε καταφέρει με τη βοήθεια και της πίεσης του χρόνου, να πλήξει καίρια τις ΗΠΑ. Αρθρογραφία και τίτλοι συνηγορούσαν στη δημιουργία ενός «μύθου» κατά τον οποίον η αμερικανική υποχώρηση αποτελούσε καρπό του συνδυασμού της επιθυμίας

¹⁵⁶ Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά ρεαλισμού...*, ό.π., σ. 278-280.

¹⁵⁷ Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι...*, ό.π., σ. 217-218.

¹⁵⁸ *Τα Νέα*, «Υποχώρηση των ΗΠΑ έφερε την συμφωνία», 16-7-1983, σ. 1.

¹⁵⁹ Στο ίδιο.

του λαού, της σθεναρής ελληνικής πολιτικής και της αναγκαστικής επίτευξης μιας συμφωνίας. Η σειρά αυτή δεν είναι τυχαία. Ο πόθος της ελληνικής κοινωνίας ήταν να σταματήσει η εξάρτηση της χώρας από τα κέντρα εξουσίας, ειδικά από την Αμερική που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο σε όλες τις εθνικές τραγωδίες μετά την Απελευθέρωση της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής. Ως άμεσο αποτέλεσμα της απεξάρτησης ήταν και η απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων, η αρχική επιδίωξη των οποίων ήταν η ασφάλεια της χώρας από τον βορρά κίνδυνο. Ένας στόχος που ποτέ δεν υλοποιήθηκε διότι ποτέ δεν συνέτρεξε απτός κίνδυνος. Στη συνέχεια, η ελληνική διπλωματία αγκάλιασε τη λαϊκή επιθυμία και ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις έχοντας στο πλευρό της τον λαό. Το κράμα αυτό, με βασικά χαρακτηριστικά του την υπομονή, την επιμονή και την επιθυμία για εθνική ανεξαρτησία αναδείχθηκε νικητής. Η νίκη προήλθε και από την ανάγκη των ΗΠΑ. Οι τελευταίες, μπροστά στον κίνδυνο να απολέσουν την ισχύ τους στην ευρύτερη περιοχή, προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν μία συμφωνία που θα τους παρείχε χρονικό διάστημα, ικανό για εξεύρεση κατάλληλης λύσης, προκειμένου να μην καταρρεύσει το status quo στην Ανατολική Μεσόγειο, όπως μαρτυρούσε και η δήλωση αμέσως μετά την μονογραφή του αγγλικού κειμένου: «είμαστε ευτυχείς που επετεύχθη η συμφωνία¹⁶⁰».

Αντιλαμβανόμενος και ο Αντρέας Παπανδρέου την έκβαση των γεγονότων, δήλωσε: «αισθάνομαι ιδιαίτερη περηφάνεια». Από τη μία πλευρά έχουμε τους Αμερικανούς ευτυχισμένους και από την άλλη τον Έλληνα πρωθυπουργό περήφανο. Όπως ακριβώς προσδοκούσε και την εξωτερική πολιτική του, περήφανη και αδέσμευτη. Έτσι, το πρόγραμμα της Αλλαγής ξεκίνησε να πραγματοποιείται, έστω και με αργά αλλά σταθερά βήματα. Ο ίδιος εμφανιζόταν ως ο μοναδικός νικητής τόσο στο εσωτερικό, αφού ήταν συνεπής στις προεκλογικές του δηλώσεις πως η συμφωνία θα είχε ως αντικείμενο την απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων αλλά και γιατί το περιεχόμενό της κρινόταν ευνοϊκότερο από την αντίστοιχη της ΝΔ, όσο και στο εξωτερικό καθώς μία μικρή χώρα με γνώμονα την λαϊκή επιθυμία απέσπασε από τις ΗΠΑ όρους που εκλαμβάνονταν ως άμεση υποχώρηση.

Η συμβολή του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ συνέχιζε να αναδεικνύεται στα άρθρα της εφημερίδας. Πιο συγκεκριμένα, στα ελάχιστα δημοσιεύματα που συναντάμε για διαδηλώσεις εναντίον των στρατιωτικών βάσεων, έπειτα από την υπογραφή του

¹⁶⁰ Στο ίδιο.

κειμένου, δεν εντοπίζουμε καμία αναφορά στην κυβέρνηση και στο όνομα του πρωθυπουργού. Οι πληροφορίες που μας παρέχονται, σχετίζονται με τον αριθμό των διαδηλωτών και τον τόπο που σημειώθηκε η πορεία. Ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση όμως ως πρωτεργάτες των διαδηλώσεων εμφανίζονταν οι οργανώσεις του κινήματος της Ειρήνης, οι οποίες κινητοποιούνταν κατά κύριο λόγο για την επικείμενη εγκατάσταση πυρηνικών στην Ευρώπη και στη συνέχεια για το ζήτημα των βάσεων.

Στις 20 Οκτωβρίου, ο δημοσιογράφος Γιάννης Φάτσης παρέθεσε στο πρωτοσέλιδο ένα πολύ ενδιαφέρον γκάλοπ. Αυτό πραγματοποιήθηκε την στάση των πολιτών της Αθήνας και του Πειραιά, καθώς εκεί είχε λάβει χώρα, απέναντι στο πρόσωπο του Αντρέα Παπανδρέου και σε τι βαθμό τον θεωρούσαν οι πολίτες ικανό να χειριστεί εθνικά ζητήματα¹⁶¹. Το αποτέλεσμα ανέφερε ότι το 79% θαύμαζε τον πρωθυπουργό και το 63% τον θεωρούσε κατάλληλο για τη διαχείριση των ζωτικών συμφερόντων της χώρας¹⁶². Παρόλο που η έρευνα δεν απευθυνόταν σε όλους της πολίτες της ελληνικής επικράτειας, εντούτοις αναφερόταν σε δύο από τους μεγαλύτερους και πολυπληθέστερους δήμους της χώρας. Το πόρισμα ερχόταν να προστεθεί στα «γενέθλια» δύο χρόνων της εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ και στη γιορτά που πραγματοποιήθηκε στην πλατεία Συντάγματος. Ο όγκος των πολιτών που προσήλθαν σε αυτήν ανέδειξε σύμφωνα με τον δημοσιογράφο την εμπιστοσύνη στο πρόγραμμα της Αλλαγής και στο πρόσωπο του πρωθυπουργού. Αν συλλογιστούμε και ότι επρόκειτο για μία κομματική εκδήλωση χωρίς προεκλογικό χαρακτήρα, τα επίπεδα της προσέλευσης επέδειξαν και την παγίωση του ΠΑΣΟΚ και την πιθανή νίκη του στις επόμενες εκλογές.

Η θετική έκβαση των διαπραγματεύσεων συνοδεύτηκε και από την συμπερίληψη άρθρων ξένων πρακτορείων, αποβλέποντας στην εδραίωση της εξής εικόνας: οι ΗΠΑ που αγωνιούσαν για τις συζητήσεις και την εξέλιξή τους και δέχτηκαν με μεγάλη ανακούφιση το αποτέλεσμα¹⁶³ και η αντίσταση που κατέβαλε η ελληνική πλευρά όλο αυτό το διάστημα. Η παρουσίαση μιας Αμερικής λαβωμένης εξυπηρετούσε και την εξύμνηση του Αντρέα Παπανδρέου από *Τα Νέα*. Στην ίδια κατεύθυνση λειτουργούσαν και τα σχόλια που παρατέθηκαν από γαλλικό πρακτορείο και από το σοβιετικό πρακτορείο ΤΑΣΣ. Το γαλλικό πρακτορείο έκανε λόγο για

¹⁶¹ *Τα Νέα*, «Ξεκαθάρισαν όλα», 20-10-1983, σ. 1.

¹⁶² Στο ίδιο.

¹⁶³ *Τα Νέα*, «Αισιοδοξεί η Ουάσιγκτον», 14-7-1983, σ. 16.

ολοκληρωτική νίκη της σοσιαλιστικής κυβέρνησης, αφού οι εθνικές θέσεις επικράτησαν εντελώς¹⁶⁴. Όσον αφορά την ΕΣΣΔ, το πρακτορείο ΤΑΣΣ επικεντρώθηκε στη σθεναρή στάση της Ελλάδας έναντι των Αμερικανών και στο άμεσο αποτέλεσμα της συμφωνίας που ήταν ο περιορισμός της αμερικάνικης στρατιωτικής ισχύς στη χώρα¹⁶⁵.

Βέβαια, την κύρωση της συμφωνίας σχολίασαν οι ΗΠΑ και η Τουρκία. Οι δηλώσεις των Αμερικανών αν και τις συναντάμε στα πρωτοσέλιδα των *Νέων* πάντα, ήταν λακωνικές. Η λιτότητά τους ερμηνεύτηκε ως λόγια πικρίας, δυσαρέσκειας και ήττας, παρόλο που οι ΗΠΑ συνεχώς εξέφραζαν την ικανοποίησή τους. Πίσω από αυτήν, υποκρυπτόταν μία ανακούφιση για το τέλος των μακροχρόνιων και επίπονων διαπραγματεύσεων και μία δυσάρεστη αίσθηση για τις υποχωρήσεις που αναγκάστηκαν να υποστούν και για την ταπεινωτική ήττα. Μία ήττα που προήλθε από σοσιαλιστική κυβέρνηση και από έναν πρωθυπουργό που σε κάθε ευκαιρία έβαλε εναντίον των ΗΠΑ, του ΝΑΤΟ, της ΕΟΚ και γενικότερα των ιμπεριαλιστικών πρακτικών που είχαν εφαρμοστεί από αυτούς. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που ο Αντρέας Παπανδρέου είχε διαφωνήσει ανοιχτά με ψηφίσματα του ΝΑΤΟ κατά άλλων χωρών ή με την πυρηνική πολιτική του επιθυμούσε να ακολουθήσει η συμμαχία. Όπως σημειώνει και ο υφυπουργός Εξωτερικών Γιάννης Καψής στο βιβλίο του: «μία μικρή χώρα να σηκώσει κεφάλι στα ‘γεράκια’ της Συμμαχίας; Ανήκουστο»¹⁶⁶.

Η νέα συμφωνία ενόχλησε ιδιαίτερα την Άγκυρα εξαιτίας της στρατιωτικής αναλογίας 7 προς 10 που προέβλεπε, καθώς και τη δυνατότητα που παρείχε στην ελληνική κυβέρνηση να καταγγείλει τη συμφωνία οποιαδήποτε στιγμή σε περίπτωση ανατροπής της ισορροπίας¹⁶⁷. Η ισορροπία στον χώρο του Αιγαίου θα μεταβαλλόταν προς ελληνικό όφελος, γεγονός που την δυσαρέστησε. Από την στιγμή της ένταξης των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ, η Τουρκία είχε μετατραπεί στο αγαπημένο «παιδί» της Αμερικής, η οποία δεν της έφερνε ποτέ αντίρρηση και μεριμνούσε πάντοτε να την εφοδιάζει με το κατάλληλο και εκσυγχρονισμένο στρατιωτικό υλικό. Η μεταβολή αυτή δεν ήταν καλοδεχούμενη. Η εντεινόμενη τούρκικη δυσαρέσκεια συμπληρώθηκε και με σχόλια Άγγλου δημοσιογράφου, που ανέφερε την δυσφορία των κρατών-μελών του ΝΑΤΟ, καθώς η ελληνοαμερικανική συμφωνία αναιρούσε την

¹⁶⁴ *Τα Νέα*, «Υποχώρηση των ΗΠΑ έφερε τη συμφωνία», 16-7-1983, σ. 1.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, και «Και νέο ευνοϊκό σοβιετικό σχόλιο για τις βάσεις», 21-7-1983, σ. 1.

¹⁶⁶ Γιάννης Καψής, *50 Χρόνια στο Κουρμπέτι. Ψέματα και αλήθειες. Πρωταγωνιστές και Κομπάρσοι*. Λιβάνη, Αθήνα, 2003, σ. 620-621.

¹⁶⁷ *Τα Νέα*, «Η συμφωνία ενοχλεί την Άγκυρα», 19-7-1983, σ. 16.

σπουδαιότητα της Τουρκίας, που με κάθε ευκαιρία υπογράμμιζαν οι ΗΠΑ¹⁶⁸. Ωστόσο, αποτελούσε ένα ακόμα επιχείρημα ότι η κυβέρνηση φρόντιζε να αλλάξει την κατάσταση που ίσχυε όλα αυτά τα χρόνια και ότι ο Αντρέας Παπανδρέου με την σθεναρή στάση που κράτησε κατά τις διαπραγματεύσεις κατάφερε να αναβαθμίσει το κύρος της χώρας και να αποκομίσει οφέλη που αναμενόμενα ενόχλησαν ορισμένους.

Τα Νέα απέδωσαν μεγάλη βαρύτητα και στις διατάξεις του κειμένου, όπως το χρονοδιάγραμμα, η αποσύνδεση από το ΝΑΤΟ, η απουσία μυστικών πρωτοκόλλων, η στρατιωτική αναλογία 7:10 και οι οικονομικές συνέπειες. Αρχικά, το ΠΑΣΟΚ και ο αρχηγός του διατράνωναν ότι η συμφωνία διέθετε καταληκτική ημερομηνία, κατά την οποία θα απομακρύνονταν οριστικά και οι στρατιωτικές βάσεις, ενώ δεν αποδέχονταν τις κατηγορίες της αντιπολίτευσης ότι μετέθετε την αποπομπή των βάσεων στο μέλλον και ίσως σε μία άλλη κυβέρνηση. Ο καθηγητής διεθνούς δικαίου Χρήστος Ροζάκης σε άρθρο του στην εφημερίδα, καταπιάστηκε με το συγκεκριμένο ζήτημα, τονίζοντας: «η Συμφωνία παρέχει τη δυνατότητα απομάκρυνσης των βάσεων»¹⁶⁹. Οι δηλώσεις κυβερνητικών βουλευτών και ιδιαίτερα του υφυπουργού Γιάννη Καψή καθώς και του πρωθυπουργού αποτέλεσαν θέμα προσφιλές για την εφημερίδα, όπως ακριβώς και η αποσύνδεση της συμφωνίας από το ΝΑΤΟ. Ο διμερής χαρακτήρας της σημειωνόταν σύμφωνα με τον Αντρέα Παπανδρέου από τις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ των δύο χωρών και ταυτόχρονα από τον υφυπουργό Εξωτερικών από το γεγονός ότι οι βάσεις αν ήταν νατοϊκές δεν θα μπορούσαν να διωχθούν παρά μόνο σε περίπτωση εξόδου της χώρας από την Βορειοατλαντική συμμαχία¹⁷⁰. Επιπλέον, ο διμερής προσανατολισμός εξυπηρετούσε και τον φιλειρηνικό χαρακτήρα της κυβέρνησης καθώς και το άνοιγμα που είχε επιχειρήσει σε χώρες του Αραβικού κόσμου. Οι βάσεις δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναντίον σύμμαχων κρατών, αν όμως εντασσόταν στο νατοϊκό πλαίσιο, κάτι τέτοιο δεν θα ήταν εφικτό. Έτσι, οι προσπάθειες που είχε ήδη καταβάλει ο Αντρέας Παπανδρέου και που επιθυμούσε να συνεχίσει, όπως την Κίνηση των Έξι για τον διεθνή αφοπλισμό με τη συμμετοχή των ηγετών της Σουηδίας, της Ινδίας, του Μεξικό, της Αργεντινής και της Τανζανίας θα έπεφταν στο κενό.

Σχετικά με την στρατιωτική αναλογία 7:10 στον χώρο του Αιγαίου, η εφημερίδα παράθετε διαρκώς κυβερνητικές δηλώσεις που υποδείκνυαν την ανάληψη

¹⁶⁸ *Τα Νέα*, «Οι Τούρκοι συνεχίζουν τις «βολές» τους εναντίον ΗΠΑ για τη συμφωνία», 23-7-1983, σ. 14.

¹⁶⁹ *Τα Νέα*, «Νομικές επισημάνσεις για τη Συμφωνία των Βάσεων», 14-9-1983, σ. 4.

¹⁷⁰ *Τα Νέα*, «Κρατάμε τα κλειδιά», 10-9-1983, σ. 1.

ευθύνης από την πλευρά των ΗΠΑ. Νομικά όμως, δεν ήταν δυνατό να κατοχυρωθεί¹⁷¹. Παρόλα αυτά, η συμπερίληψη της, έστω και σε μορφή επιστολών, λειτουργούσε επικουρικά στον εκθειασμό της συνολικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ καθώς και του ίδιου του Αντρέα Παπανδρέου, επειδή κατόρθωσαν μέσω επίπονων διαπραγματεύσεων να επιτύχουν μία συμφωνία, προσωρινού χαρακτήρα, που οι διατάξεις της σε σχέση με τις προηγούμενες κρίνονταν σαφώς βελτιωμένες. Ανάμεσα σε αυτές τις διατάξεις, εκτός από την στρατιωτική αναλογία, εμπεριέχονταν η κατάργηση του καθεστώτος της ετεροδικίας καθώς και η μη σύναψη μυστικών πρωτοκόλλων. Η ετεροδικία, που ειδικά κατά την προδικτατορική περίοδο είχε γεννήσει πλήθος προβλημάτων, και που ο ίδιος ο πρωθυπουργός είχε πολεμήσει κατά τη θητεία του ως βουλευτής της ΕΚ, καταργούταν σύμφωνα και με τον καθηγητή Χρήστο Ροζάκη¹⁷². Όσον αφορά την ύπαρξη μυστικών πρωτοκόλλων, όντως η νέα συμφωνία δεν περιλαμβάνονταν. Όμως, τα υπόλοιπα 108 δεν θα καταργούνταν όπως ανακοίνωσε το ΠΑΣΟΚ και όπως ενημέρωσε η εφημερίδα τους αναγνώστες της. Αντίθετα, θα οριζόταν ένας νέος κύκλος συζητήσεων κατά τον οποίον άλλα θα ακυρώνονταν και άλλα απλά θα ανανεώνονταν, καθώς θεωρούνταν παρωχημένα. Η μη συμπερίληψη επιμέρους μυστικών κειμένων που θα πλαισίωναν το τελικό, παρείχε τη δυνατότητα στην κυβέρνηση να περηφανεύεται για συμφωνία, που θα δινόταν στον ελληνικό λαό ολόκληρη και όχι τμήματά της και που δεν είχε να κρύψει τίποτα.

Στον οικονομικό τομέα, η εφημερίδα εστίασε στη δημιουργία ευνοϊκών περιστάσεων για επενδύσεις, στην αύξηση της παραγωγικότητας και στην καταπολέμηση της ανεργίας¹⁷³. Οι επιπτώσεις της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης είχαν αρχίσει να γίνονται αισθητές στην ελληνική κοινωνία, η οποία βυθιζόταν όλο και περισσότερο στη δίνη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Ο Αντρέας Παπανδρέου την επομένη της εκλογικής του νίκης βρέθηκε μπροστά σε δίλημμα. Από τη μία έπρεπε να πραγματοποιήσει τις προεκλογικές του δηλώσεις περί μισθολογικών αυξήσεων και από την άλλη να δαμάσει τα αρνητικά αποτελέσματα της οικονομίας. Συνεπώς, η νέα συμφωνία και το οικονομικό σκέλος της, του παρείχε τη δυνατότητα να διασκεδάσει την κοινή γνώμη και ως προς το ζήτημα της αποπομπής των στρατιωτικών βάσεων και ως προς τη θετική σημασία της για την ελληνική οικονομία. *Τα Νέα*, για ακόμη μία φορά «προστάτευσαν» τον πρωθυπουργό είτε με

¹⁷¹ *Τα Νέα*, «Νομικές επισημάνσεις για τη Συμφωνία των Βάσεων», 14-9-1983, σ. 4.

¹⁷² Στο ίδιο.

¹⁷³ *Τα Νέα*, «Οι 3 στόχοι μας», 18-7-1983, σ. 1.

την απουσία κριτικής πάνω στα συγκεκριμένα οικονομικά ζητήματα, είτε με δηλώσεις υπουργών που τόνιζαν την συνέπεια της κυβέρνησης απέναντι στον λαό.

5.3 Ο Ριζοσπάστης

Ο *Ριζοσπάστης* αποτελεί όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Ο σοσιαλιστής Γιάννης Πετσόπουλος εξέδωσε στη Θεσσαλονίκη την εφημερίδα *Ριζοσπάστης* στις 12 Ιουλίου 1916. Λίγα χρόνια αργότερα και πιο συγκεκριμένα την 1^η Αυγούστου 1921, ο *Ριζοσπάστης* κυκλοφόρησε με τη νέα του ταυτότητα¹⁷⁴. Η ιστορία της εφημερίδας είναι ταυτόσημη με το κόμμα, δηλαδή όποτε απαγορευόταν η λειτουργία του ΚΚΕ, έκλεινε και αυτή. Κατά το διάστημα του Μεσοπολέμου επιβλήθηκε απαγόρευση της κυκλοφορίας από τις εκάστοτε κυβερνήσεις αρκετές φορές. Ο *Ριζοσπάστης* επανεκδόθηκε με την απελευθέρωση της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα τον Οκτώβριο του 1944 για να απαγορευτεί ξανά μετά τα Δεκεμβριανά. Ωστόσο, με την συμφωνία της Βάρκιζας ξεκίνησε πάλι η κυκλοφορία της για να διακοπεί τον Οκτώβριο του 1947 ως παράνομη. Η τελευταία αυτή διακοπή διήρκεσε 27 χρόνια, όταν η κυβέρνηση «εθνικής ενότητας» που ανέλαβε ύστερα από την πτώση της δικτατορίας, προχώρησε στις 23 Σεπτεμβρίου στη νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος. Δύο μέρες αργότερα επανεκδόθηκε και ο *Ριζοσπάστης*, η λειτουργία του οποίου συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Οι ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις στρατιωτικές βάσεις καθώς και η τελική συμφωνία παρείχαν τα κατάλληλα κίνητρα στην εφημερίδα για να ασκήσει κριτική τόσο στην κυβέρνηση όσο και στον γενικότερο φιλοδυτικό προσανατολισμό της χώρας. Καθημερινά συναντάμε άρθρα στα πρωτοσέλιδά της καθώς και στο εσωτερικό της, άρθρα που άλλοτε μπορεί να εκτείνονταν σε ολόκληρη την σελίδα και άλλοτε να διέθεταν τη μορφή μιας παραγράφου. Τα άρθρα υπογράφονταν κυρίως από πολιτικούς συντάκτες της εφημερίδας όπως ο Γιάννης Γούτης και ο Παύλος Τσίμας, ενώ συναντάμε και κείμενα του ανταποκριτή στη Νέα Υόρκη Χρήστου Νικολόπουλου.

Οι «επιθετικές» δραστηριότητες των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ αποτελούσαν πεδίο έντονης κριτικής από την εφημερίδα, τονίζοντας τις ιμπεριαλιστικές στρατηγικές τους και την αρνητική σύμπραξη των ελληνικών κυβερνήσεων μαζί τους. Επομένως, και το ζήτημα των στρατιωτικών βάσεων αναγορεύτηκε στο πλέον ενδιαφέρον. Μέσα

¹⁷⁴ *Ριζοσπάστης*, «Στιγμές από την ιστορία του Ριζοσπάστη», 6-1-2021, σ. 3.

από αυτό, η εφημερίδα κατέγραψε τις αρνητικές δραστηριότητες των βάσεων στην Ελλάδα καθώς και του NATO γενικότερα. Η υπογραφή της συμφωνίας μετέβαλε την κριτική της που εστιάστηκε στον αναξιόπιστο πρωθυπουργό και στη συνέχεια στις μαζικές διαδηλώσεις ως αποτέλεσμα μιας αντιλαϊκής συμφωνίας.

Σε άρθρο που δημοσιεύεται στις 14 Ιουνίου καταγράφονται οι λόγοι εγκατάστασης των νατοϊκών στρατιωτικών βάσεων στην Ελλάδα. Αρχικά, τις ορίζει ως νατοϊκές, ενώ ο Αντρέας Παπανδρέου είχε θέσει ως στόχο την αποσύνδεση τους από το νατοϊκό πλαίσιο. Η «νατοϊκότητα» των βάσεων εξυπηρετούσε την άποψη του ΚΚΕ ότι η Βορειοατλαντική συμμαχία υπακούει στα διατάγματα των ΗΠΑ και ότι έχει ως άμεση προτεραιότητα την επίτευξη των αμερικανικών συμφερόντων. Παράλληλα, βέβαια η όποια κριτική επικεντρωνόταν και στις ΗΠΑ και στο NATO. Ως στόχοι των στρατιωτικών εγκαταστάσεων θεωρούνταν η απομόνωση του αναπτυσσόμενου σοσιαλισμού, η στρατιωτικοποίηση των ευρωπαϊκών κρατών και η αποσιώπηση του δημοκρατικού πνεύματος¹⁷⁵. Η ένταξη της χώρας στο NATO και η συμφωνία του 1953 για την εγκατάσταση των στρατιωτικών βάσεων τοποθέτησε έστω και άτυπα την Αμερική ως προστάτη της Ελλάδας, ενώ με την σειρά της η τελευταία υιοθέτησε τους στόχους της συμμαχίας. Η προστασία αυτή όμως είχε αρνητικές επιπτώσεις και ο *Ριζοσπάστης* έσπευσε να υπενθυμίσει την απαθή στάση της Αμερικής απέναντι στο Κυπριακό ζήτημα και στη δικτατορία των συνταγματαρχών¹⁷⁶. Η ουδετερότητα δεν αφορούσε απλώς δύο επίμαχα ζητήματα αλλά για προβλήματα που ταλάνισαν τη χώρα, θέτοντας σε κίνδυνο τις εθνικές επιδιώξεις της και το πολίτευμά της. Οι νύξεις στο προμεταπολιτευτικό παρελθόν αποτελούσαν την αγαπημένη τακτική του ΚΚΕ, αφού το ίδιο λόγω της εξορίας του και των απηνών διωγμών των υποστηρικτών του, απείχε από τις όποιες αποφάσεις λαμβάνονταν και συνεπώς δεν ευθυνόταν για όσα στοίχειωσαν την χώρα. Παράλληλα, μπορούσε να κατηγορήσει όλους όσους ήταν συνένοχοι στοχοποιώντας τη Δεξιά και πολλούς βουλευτές της.

Η αρθρογραφία εστίασε και στις αρνητικές δραστηριότητες των βάσεων αλλά και των Αμερικανών στρατιωτών, παραθέτοντας καθημερινά γεγονότα. Αρχικά, στο χωριό Αργυρούπολη, που βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από το Κιλκίς, εδραζόταν αμερικανική βάση, οι ενέργειες της οποίας προκαλούσαν την οργή των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής. Οι Αμερικανοί στρατιώτες εκτός από τη μεταφορά χωμάτων σε

¹⁷⁵ *Ριζοσπάστης*, «Οι βάσεις, επιθετικό στήριγμα των ΗΠΑ», 14-6-1983, σ. 3.

¹⁷⁶ *Ριζοσπάστης*, «Το ΚΚΕ σταθερό στο δρόμο της Αλλαγής», 15-7-1983, σ. 1.

διπλανά οικόπεδα, εκ των οποίων το ένα τύγγανε να είναι ελληνική στρατιωτική μονάδα, επιδίδονταν στην ρήψη λυμάτων στον ποταμό, από όπου υδρευόταν ολόκληρη η πόλη του Κιλκίς. Οι φήμες για τοποθέτηση πυρηνικών κόνων στο έδαφος της βάσης αποτέλεσαν την χαριστική βολή για τους κατοίκους. Η αγανάκτηση τους ήταν έντονη και εκφράστηκε με συνεχόμενες διαδηλώσεις για την απομάκρυνση των βάσεων από την χώρα. Στο πλευρό τους τάχθηκαν και πολιτικά πρόσωπα της περιοχής, όπως ο νομάρχης και ο δήμαρχος του Κιλκίς, ενώ στο ρεπορτάζ καταγράφηκαν αρνητικές δηλώσεις που κάλυπταν όλο το ηλικιακό φάσμα καθώς και τα δύο φύλα¹⁷⁷.

Παράλληλα, η εφημερίδα σημείωνε ότι οι Αμερικανοί είτε εργάζονταν στις βάσεις είτε ως «φιλοξενούμενοι», όταν ο έκτος στόλος αγκυροβόλούσε στα ελληνικά λιμάνια, συμπεριφέρονταν σαν στρατός κατοχής, επιδιδόμενος σε απαράδεκτες και αναξιοπρεπείς ενέργειες¹⁷⁸. Στη συνέχεια, το άρθρο ανέφερε περιστατικό κατά το οποίο μεθυσμένος αμερικανός ναύτης προέβη στο σκίσιμο της ελληνικής σημαίας, πράξη που δεν είχαν τολμήσει ούτε οι γερμανικές δυνάμεις. Η γκανκστερική και προκλητική συμπεριφορά σχολιάστηκε και σε εκτενές άρθρο δύο μέρες αργότερα, εξαιτίας της επικείμενης έλευσης του αμερικανικού στόλου. Ζωηρό ενδιαφέρον προκαλούν τόσο η ταυτότητα των ναυτών όσο και οι δηλώσεις του αξιωματικού τους στον δημοσιογράφο της εφημερίδας. Όσοι Αμερικανοί στρατολογούνταν για να συμμετάσχουν σε υπερπόντια θαλάσσια ταξίδια, χαρακτηρίστηκαν ως «ρεμάλια»¹⁷⁹ που δεν είχαν τι να κάνουν στην χώρα τους και μοναδική τους διέξοδος αποτελούσε η στράτευση. Ανάλογη ήταν και η συμπεριφορά τους. Για αυτόν τον λόγο και όταν προσάραζαν αναζητούσαν αλκοόλ και ναρκωτικά¹⁸⁰, συνήθειες που είχαν υιοθετήσει από την χώρα τους. Στην προσπάθειά τους να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους μετατρέπονταν σε κτήνη και δεν σέβονταν τίποτα, ούτε τις γυναίκες, ούτε τις περιουσίες των Ελλήνων. Από την άλλη πλευρά, ο εκάστοτε αξιωματικός τους, τους συνιστούσε να προσέχουν, διότι ο γηγενής πληθυσμός δεν ανεχόταν πλέον τις βάρβαρες συνήθειες τους και ταυτόχρονα οι διαδηλώσεις εναντίον των Αμερικανών

¹⁷⁷ Ριζοσπάστης, «Ζουν αγκαλιά με τον πυρηνικό θάνατο», 10-6-1983, σ. 3.

¹⁷⁸ Ριζοσπάστης, «Σα στρατός κατοχής συμπεριφέρονται οι Αμερικανοί στη χώρα μας», 1-7-1983, σ. 2.

¹⁷⁹ Ριζοσπάστης, «Όταν έρχεται ο 6^{ος} στόλος», 3-7-1983, σ. 4.

¹⁸⁰ Στο ίδιο.

είχαν πολλαπλασιαστεί, με αποτέλεσμα να έχουν φοβίσει ακόμα και τους ναύτες του έκτου στόλου¹⁸¹.

Η ενοχλητική στάση των ΗΠΑ, στο νατοϊκό πλαίσιο, δεν αφορούσε μόνο τις απρεπείς συμπεριφορές των στρατιωτών της. Κατά παρόμοιο τρόπο ενεργούσε και το Επιστημονικό Πρόγραμμα του NATO σύμφωνα με άρθρο ειδικού συντάκτη της εφημερίδας¹⁸². Σε αυτό συγκαταλέγονταν και οι λόγοι ίδρυσης του προγράμματος, όπως η δημιουργία της εικόνας μιας συμμαχίας όχι μόνο στρατιωτικής αλλά και με ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της επιστήμης και την ευημερία της ανθρωπότητας¹⁸³. Βέβαια ο *Ριζοσπάστης* θεώρησε ότι οι παραπάνω λόγοι αποτελούσαν την αφορμή για την ίδρυση του προγράμματος. Ως αιτίες η εφημερίδα προέτασσε τη χειραγώγηση της έρευνας από το NATO και την άσκηση μεγαλύτερης επιρροής στους επιστήμονες. Έτσι, η επιστημονική κοινότητα δεν θα αντιδρούσε ούτε θα αντιπαλευόταν τις βασικές δραστηριότητες της συμμαχίας, που δεν ήταν άλλες από στρατιωτικές¹⁸⁴.

Με πρόσχημα την επίτευξη της συμφωνίας, ο *Ριζοσπάστης* άσκησε σκληρή κριτική στη γενικότερη πολιτική του ΠΑΣΟΚ και κυριώς στον αρχηγό του, καθώς προεκλογικά οι θέσεις των δύο κομμάτων για το NATO και την ΕΟΚ συνέκλειναν. Το ΚΚΕ δεν μπορούσε να δεχθεί την συμφωνία για τις βάσεις και προέβαλε την επιτακτική ανάγκη για διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Το αποτέλεσμα του, δεν θα αντιπροσώπευε τα ποσοστά που σημείωσαν τα κόμματα κατά τις τελευταίες βουλευτικές εκλογές καθώς την απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων θα μπορούσαν να ψηφίσουν και όσοι είχαν εμπιστευτεί το ΠΑΣΟΚ και οι ελπίδες τους είχαν καταρρακωθεί. Επίσης, μέσω αυτής της διαδικασίας το ΚΚΕ προσπαθούσε να αναδείξει ότι οι πολιτικές της κυβέρνησης δεν διέφεραν από αυτές της ΝΔ, αφού και τα δύο κόμματα είχαν ταυτίσει την εξωτερική πολιτική της χώρας με την Βορειοατλαντική συμμαχία, παρά τη μάταιη και κενή περιεχομένου προσπάθεια του πρωθυπουργού για το αντίθετο.

Η εφημερίδα κατά τη διάρκεια των τελευταίων διαπραγματεύσεων παρουσίαζε τον πρωθυπουργό κατώτερο των περιστάσεων, διότι δεν είχε το σθένος να χειριστεί ένα τόσο σημαντικό εθνικό ζήτημα. Η ελληνική αντιπροσωπεία έχανε συνεχώς έδαφος εξαιτίας της ανικανότητάς της, ενώ ταυτόχρονα η εφημερίδα άρχισε

¹⁸¹ Στο ίδιο.

¹⁸² *Ριζοσπάστης*, «Πώς το NATO παρεμβαίνει στην επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη της χώρας μας», 2-7-1983, σ. 3.

¹⁸³ Στο ίδιο.

¹⁸⁴ Στο ίδιο.

να αντιλαμβάνεται και να επισημαίνει ότι οι συζητήσεις δεν αφορούν την απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων αλλά την παραμονή τους¹⁸⁵. Προς αυτήν την κατεύθυνση συνηγόρησε και η απόφαση για ανάληψη της προεδρίας της ΕΟΚ από την Ελλάδα.

Το άνοιγμα των ασκών του Αιόλου επήλθε με την υπογραφή του αγγλικού κειμένου. Αναξιοπιστία, αφερεγγυότητα, προδοσία και εξαπάτηση του ελληνικού λαού συνόδευσαν τα πρωτοσέλιδα του *Ριζοσπάστη* και τις κατηγορίες στο πρόσωπο του πρωθυπουργού. Ο λαός περιγελάστηκε καθώς με αυτήν την ενέργεια δεν εξασφαλιζόταν η εθνική ανεξαρτησία και η εδαφική ακεραιότητα της χώρας αλλά διαιωνιζόταν το υπάρχον καθεστώς¹⁸⁶.

Οι κυβερνητικοί πανηγυρισμοί σχετικά με τις διατάξεις του χρονοδιαγράμματος, της αποπομπής των βάσεων, της κατάργησης των 108 μυστικών πρωτοκόλλων, της ετεροδικίας και της δυνατότητας καταγγελίας σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης δεν είχαν ισχύ. Το κλίμα ευφροσύνης που επικράτησε μετά την συμφωνία, καταγγέλθηκε από την εφημερίδα και όχι μόνο. Και η Αμερική εξέφραζε τη δυσαρέσκειά της για τα κυβερνητικά πυροτεχνήματα, αφού πίστευε ότι χρησιμοποιούνταν απλώς για εσωτερική κατανάλωση¹⁸⁷. Μάλιστα, οι συντάκτες του *Ριζοσπάστη* για να καταστήσουν περισσότερο σαφή την αγανάκτηση των ΗΠΑ για τις θριαμβολογίες, παρέθεταν τίτλους αμερικανικών εφημερίδων αλλά και άρθρα που γκρέμιζαν τα διθυραμβικά σχόλια, τα οποία είχαν ξεπεράσει κάθε όριο¹⁸⁸. Προφανώς με την αναδημοσίευση τέτοιων κειμένων, ο *Ριζοσπάστης* αποσκοπούσε πρώτον στην κατεδάφιση του πνεύματος επιτυχίας που είχαν καλλιεργήσει τόσο ο πρωθυπουργός και το κόμμα του όσο και η ΝΔ, σε μικρότερη ένταση βέβαια, και δεύτερον στην παρουσίαση όλης της αλήθειας, που δεν ήταν άλλη από το γεγονός ότι η συμφωνία εξασφάλιζε τα συμφέροντα των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και ότι για ακόμα μία φορά καταστρατηγούταν η εθνική κυριαρχία.

Επιπρόσθετα, ο Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ, Χαρίλαος Φλωράκης, σε ομιλία του δήλωσε πως τα δύο κόμματα διέθεταν κοινή συνθηματολογία κατά την προεκλογική περίοδο με αποτέλεσμα να αναπτύξουν ένα πλατύ λαϊκό κίνημα¹⁸⁹.

¹⁸⁵ *Ριζοσπάστης*, «Να φύγουν οι βάσεις σε τούτη τη Βουλή», 1-7-1983, σ. 1.

¹⁸⁶ *Ριζοσπάστης*, «Το ΚΚΕ σταθερά στο δρόμο της αλλαγής», 15-7-1983, σ. 1.

¹⁸⁷ *Ριζοσπάστης*, «Όχι στο χρονοδιάγραμμα παραμονής των βάσεων», 16-7-1983, σ. 1.

¹⁸⁸ *Ριζοσπάστης*, «Οι Άμερικανοί πήραν ό,τι ζητούσαν», 19-7-1983, σ. 9.

¹⁸⁹ *Ριζοσπάστης*, «Το ΚΚΕ σταθερά στο δρόμο της αλλαγής», 15-7-1983, σ. 1.

Ωστόσο, το ΚΚΕ συνέχιζε να μένει πιστό στο περιεχόμενο της «Αλλαγής» σε αντίθεση με το κυβερνών κόμμα που τάχθηκε πλήρως στο πλευρό της Αμερικής και στα ιμπεριαλιστικά της σχέδια. Η γλώσσα και το ύφος των άρθρων ήταν ιδιαίτερα επικριτικά και καυστικά προς τον πρωθυπουργό, καθώς ταύτιζε την πολιτική του με εκείνη της ΝΔ όταν ήταν στην εξουσία και γενικότερα της Δεξιάς. Το ΚΚΕ μέσω των ομιλιών και των δηλώσεων των βουλευτών του αλλά και μέσω της αρθρογραφίας του *Ριζοσπάστη*, προσπάθησε να εμφανίσει στον ελληνικό λαό ότι οι προεκλογικές εξαγγελίες του Αντρέα Παπανδρέου δεν αντιστρατευόταν, απεναντίας συμπορεύονταν με τις αντίστοιχες της ΝΔ. Παρά τη λαϊκή επιθυμία για έξοδο των στρατιωτικών βάσεων, η κυβέρνηση έπραξε αντίθετα. Συνεπώς, το ΚΚΕ υιοθέτησε τη λύση του δημοψηφίσματος.

Όπως υπογράμμιζε το ΚΚΕ, αυτό και το ΠΑΣΟΚ είχαν λάβει περισσότερο από 50% στις βουλευτικές εκλογές του 1981, ενώ βασικό σύνθημά τους αποτελούσε η αποπομπή των στρατιωτικών βάσεων. Επομένως, αφού σημειώθηκε απόκλιση της κυβέρνησης στο συγκεκριμένο ζήτημα, τον τελευταίο λόγο έπρεπε να τον έχει ο λαός. Ακόμα και σε περίπτωση διεξαγωγής δημοψηφίσματος, το αποτέλεσμα θα δικαίωνε την κυβερνητική συμφωνία. Ωστόσο, το ΚΚΕ θα ενίσχυε την επιρροή του. Πώς θα το πετύχαινε αυτό; Αρχικά, με την απορρόφηση των αριστερών ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ, που θα ήταν απογοητευμένοι. Στη συνέχεια, με την αναπροσαρμογή του διπόλου Δεξιά-Αντιδεξιά, αφού το ΠΑΣΟΚ και ο αρχηγός του, με τις αποφάσεις που έλαβαν σχετικά με τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας, ταυτίζονταν με τη ΝΔ και οι διαφορές των δύο κομμάτων μεταξύ τους δεν ήταν πλέον εμφανείς. Παρόμοια δήλωση πραγματοποίησε και ο βουλευτής του ΚΚΕ, Κώστας Κάππος, στη Βουλή κατά τη διάρκεια κύρωσης της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας¹⁹⁰.

Η μονογραφία της συμφωνίας έδωσε το έναυσμα για την πραγματοποίηση διαδηλώσεων σε όλες τις πόλεις της χώρας. Οι συμμετέχοντες διατράνωναν την επιθυμία τους για οριστική απομάκρυνση των βάσεων και όχι για χρονοδιαγράμματα. Το πενταετές χρονοδιάγραμμα είχε καταγγελθεί και από το ΚΚΕ, που υπογράμμιζε πως η κυβέρνηση δεν διέθετε τη βούληση αλλά και το σθένος για μία τέτοια απόφαση. Το περίφημο “terminal” μεταφράστηκε από το ΚΚΕ ως παραμονή, επειδή το πέρας της πενταετίας θα έβρισκε στην κυβέρνηση είτε το ΠΑΣΟΚ είτε τη ΝΔ, κόμματα που ευθυγραμμίζονταν με την πολιτική των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ. Η

¹⁹⁰ Αγόρευση Κώστα Κάππου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 4-11-1983.

κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να αναλάβει την απόφαση για παραμονή εδώ και τώρα, καθώς μοιραία θα ερχόταν σε σύγκρουση όχι μόνο με τους αριστερούς ψηφοφόρους της αλλά και με όσους την εμπιστεύτηκαν ελπίζοντας στη μεταβολή της εξωτερικής πολιτικής.

Καθημερινά, ο Ριζοσπάστης φιλοξενούσε κείμενα σχετικά με τις διαδηλώσεις, τα συνθήματά τους και τους συμμετέχοντες σε αυτές. Ο όγκος των διαδηλωτών περιελάμβανε όλες τις ηλικίες και τα φύλα, ενώ επεσήμανε και την ευρύτητα του κοινωνικοταξικού φάσματος, αφού συναντάμε σωματεία τόσο εργατών και εργαζομένων όσο και δικηγόρων, πολιτικών μηχανικών και καθηγητών του Πανεπιστημίου¹⁹¹.

Το πλήθος συνεχώς αυξανόταν για δύο λόγους. Ο πρώτος σχετιζόταν με την αμερικανική εισβολή στην Γρενάδα, νησί της Καραϊβικής, που ήρθε να προστεθεί σε μία σειρά επεμβάσεων σε χώρες της Κεντρικής και της Λατινικής Αμερικής, ιδιαίτερα μετά την ανάληψη της Προεδρίας από τον Ρόναλντ Ρήγκαν. Η επαναστατική κυβέρνηση που είχε ανέλθει στην εξουσία, προσανατολίστηκε για εύρεση συμμάχων στη γειτονική Κούβα και στην ΕΣΣΔ. Η Αμερική άρχισε να αισθάνεται ότι «κινδύνευε» η ασφάλειά της και επιχείρησε να ανατρέψει το πολίτευμα, όπως ακριβώς είχε πράξει και σε ανάλογες περιπτώσεις. Η στρατιωτική επιχείρηση παρείχε την ευκαιρία στον Αμερικανό Πρόεδρο να εξυψώσει το ηθικό του στρατού του, που είχε καταρρακωθεί από τα γεγονότα της προηγούμενης δεκαετίας, την ήττα του στο Βιετνάμ αλλά και την αποτυχημένη αποστολή διάσωσης των αμερικανών στο Ιράν. Ο δεύτερος λόγος αφορούσε την εγκατάσταση πυραύλων μέσου βεληνεκούς στη Δυτική Ευρώπη, προκειμένου να είναι ικανοί να πλήξουν ανά πάσα στιγμή την ΕΣΣΔ και τις χώρες-δορυφόρους της. Οι οργανώσεις του Κινήματος Ειρήνης ξεχύθηκαν στους δρόμους για να διαλαλήσουν την αντίθεση τους με αυτήν την ενέργεια, υποδεικνύοντας τον Αμερικανό Πρόεδρο ως υπεύθυνο για την έξαρση του ανταγωνισμού που παρατηρούταν.

Τα δύο παραπάνω γεγονότα συνέπεσαν με την συζήτηση στη Βουλή για την συμφωνία των στρατιωτικών βάσεων. Οι κινητοποιήσεις ήταν μαζικές και τα καλέσματα της εφημερίδας για μαζική συμμετοχή πολυάριθμα. Η αμερικανική παρέμβαση στο εσωτερικό της Γρενάδας αλλά και η τοποθέτηση αμερικανικών πυραύλων ήρθαν να προστεθούν στην ελληνική περίπτωση. Η λαϊκή επιθυμία για

¹⁹¹ Ριζοσπάστης, «Έντονες διαμαρτυρίες και αντιδράσεις κατά της συμφωνίας των βάσεων», 17-7-1983, σ. 11 και «Διακήρυξη Πανεπιστημιακών για τις βάσεις», 26-7-1983, σ. 9.

απομάκρυνση των βάσεων ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τα θέλω των ΗΠΑ και απειλούσε και τα συμφέροντά της. Η εφημερίδα σκιαγραφούσε τη μορφή ενός «συμμάχου» σκληρού, αδίστακτου και με επιθετικές διαθέσεις, που η χρήση της βίας είχε εκθρονίσει τις ειρηνικές πρακτικές και τη διαλλακτικότητα. Έτσι, οι ΗΠΑ μετατράπηκαν σε σύμβολο με αρνητικό περιεχόμενο, ειδικότερα για την ελληνική πραγματικότητα. Η ανάμειξη τους στις εγχώριες υποθέσεις από τα μέσα της δεκαετίας του '40 μέχρι και την στιγμή αυτή, είχε αρνητικό πρόσημο.

Σε αντίθεση με την *Καθημερινή*, ο *Ριζοσπάστης* δεν εστίασε στη διγλωσσία του ΠΑΣΟΚ και του αρχηγού του, αλλά στο ήθος του τελευταίου. Τον εμφάνιζε με όλα τα γνωρίσματα ενός σαλτιμπάγκου, δηλαδή αναξιοπιστία και χωρίς αξιοπρέπεια, προσάπτοντάς του όμως και αυτά της εμμονής με την εξουσία και της ηθελημένης εξαπάτησης του ελληνικού λαού. Αναλυτικότερα, η εφημερίδα σημείωνε ότι ήδη από την περίοδο που βρισκόταν στην αντιπολίτευση, ο Αντρέας Παπανδρέου άλλα διατράνωνε και άλλα είχε στο μυαλό του. Όπως ακριβώς και στο ζήτημα των στρατιωτικών βάσεων που διαρκώς επεσήμαινε την επιτακτική απομάκρυνσή τους. Για αυτό τον λόγο καμία διάταξη δεν εξυπηρετούσε την οριστική αποπομπή ούτε κρινόταν ευνοϊκότερη από τις αντίστοιχες της ΝΔ.

Ο κύριος όγκος της αρθρογραφίας από την ώρα της μονογραφής του αγγλικού κειμένου αφορούσε την αποσαφήνιση των διατάξεων μία προς μία, επιχειρώντας να ισοπεδώσει την εικόνα μίας σθεναρής διαπραγματεύσεως, χωρίς όμως να εξυψώσει την Αμερική ή να αναφερθεί εγκωμιαστικά σε αυτήν. Σε σχετικό άρθρο, ο Παύλος Τσίμας υποστήριξε δεν υπήρχε κανένας λόγος για διθυραμβολογίες από ελληνικής πλευράς, καθώς ούτε τα 108 μυστικά πρωτόκολλα καταργούνταν ούτε το καθεστώς ετεροδικίας¹⁹². Και τα δύο ανανεώνονταν εξαιτίας των καινούργιων συνθηκών και όχι προς ελληνικό όφελος. Επίσης, στη συμφωνία δεν συμπεριλαμβανόταν ρητός όρος που να αποτρέπει τη χρήση των βάσεων από την Αμερική εναντίον χωρών, που η Ελλάδα διατηρούσε φιλικούς δεσμούς. Ο κίνδυνος της διεθνούς έκθεσης της χώρας ήταν ορατός, ενώ ταυτόχρονα οι δεσμοί «συνεργασίας» θα γίνονταν πιο στενοί, σχεδόν ασφυκτικοί¹⁹³. Τέλος, στο κείμενο δεν προβλεπόταν η διατήρηση της στρατιωτικής αναλογίας και οικονομικά ανταλλάγματα¹⁹⁴. Επομένως, αφού οι ΗΠΑ δεν υποχρεώνονταν νομικά προς τέτοιες δεσμεύσεις, αυτές προορίζονταν για

¹⁹² *Ριζοσπάστης*, «Η εθνική υπερηφάνεια και το χρονοδιάγραμμα», 17-7-1983, σ. 3.

¹⁹³ Στο ίδιο.

¹⁹⁴ Στο ίδιο.

εσωτερική κατανάλωση. Κατά παρόμοιο τρόπο, συναντάμε και άλλα άρθρα που εστιάζουν στο δοθέν χρονικό πλαίσιο, που όπως υποστηρίζουν αναφέρεται στην επέκταση της εγκατάστασης.

Η εθνική υπερηφάνεια για την οποία ενδιαφερόταν και μαχόταν το ΠΑΣΟΚ είχε πλήρως γκρεμιστεί, όπως και το περιεχόμενο της «Αλλαγής». Πώς θα μπορούσε άλλωστε να ήταν κάποιος ήσυχος όταν το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ δήλωναν με μεγάλη χαρά και ανακούφιση ότι ένιωθαν υπερηφάνεια για την επίτευξη της συμφωνίας¹⁹⁵; Πώς θα μπορούσε να ένιωθε κάποιος περήφανος όταν η τελευταία χαιρετιζόταν από ολόκληρο τον δεξιό τύπο¹⁹⁶; Κυβέρνηση και πρωθυπουργός δεν προχωρούσαν στην οριστική επίλυση σημαντικών ζητημάτων αλλά προσπαθούσαν αγωνιωδώς και απροκάλυπτα να εξαπατήσουν την κοινή γνώμη μέσα από την παρουσίαση μιας συμφωνίας που παρουσίαζε τις ΗΠΑ ηττημένες και το ΠΑΣΟΚ ως το μοναδικό κόμμα που χάραξε και εφάρμοσε εθνική πολιτική.

¹⁹⁵ Ριζοσπάστης, «Μετά τη μονογραφή της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας», 17-7-1983, σ. 3.

¹⁹⁶ Στο ίδιο.

6. Συμπεράσματα

Ο Αντρέας Παπανδρέου ανέλαβε το πρωθυπουργικό αξίωμα σε μία ιδιαίτερα φορτισμένη μέρα, καθώς 37 χρόνια πριν είχε εισέλθει ο πατέρας του στην Αθήνα ως πρωθυπουργός της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Το ποσοστό που εξέλαβε το ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981, ήταν συντριπτικό. Παράλληλα, το κόμμα του Αντρέα Παπανδρέου προέταξε την εκπλήρωση του αόριστου συνθήματος της «Αλλαγής». Σε αυτό συμπεριλαμβανόταν και η κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας σε συνδυασμό με μία νέα εξωτερική πολιτική που θα είχε αδέσμευτο περιεχόμενο. Η κατάκτηση θα ερχόταν σε αντίθεση με τη «δουλική» στάση που είχε ακολουθήσει όχι μόνο οι κυβερνήσεις της ΝΔ αλλά και οι υπόλοιπες της δεξιάς. Μοναδική εξαίρεση αποτελούσε το κεντρώο διάλειμμα της διακυβέρνησης από την ΕΚ, που προσπάθησε να μην ακολουθήσει πλήρως τα προτάγματα των ΗΠΑ και ΝΑΤΟ και για αυτό απώλεσε την εξουσία.

Ο προσωποπαγής χαρακτήρας του ΠΑΣΟΚ δεν άφηνε περιθώρια ελιγμών στους βουλευτές του, ανεξαρτήτως της πολιτικής επιρροής που διέθεταν. Η εξωτερική πολιτική χαρακτήριζε και εφαρμόστηκε όπως ακριβώς επιθυμούσε και είχε σχεδιάσει ο Αντρέας Παπανδρέου. Παρά τα αντιμπεριαλιστικά πυροτεχνήματα που κοσμούσαν την ρητορική του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ και τις πομπώδεις δηλώσεις για έξοδο από τους δυτικούς συνασπισμούς, η πολιτική που εφαρμόστηκε αποδίδεται σχηματικά ως εξής: βελτίωση της θέσης της χώρας στους δύο δυτικούς συνασπισμούς, στην χαλάρωση των δεσμών από την αμερικανική εξάρτηση, στην τήρηση ίσων αποστάσεων λόγω της νέας ψυχροπολεμικής έντασης και στην αποτροπή τούρκικης απειλής¹⁹⁷.

Αφού οι προεκλογικές υποσχέσεις για έξοδο από το ΝΑΤΟ μετατράπηκαν σε προσπάθεια επίτευξης μιας συμφωνίας ημιπαραμονής, το ζήτημα των στρατιωτικών βάσεων και η διαπραγμάτευσή του εξυπηρετούσε και τους τέσσερις παραπάνω στόχους, με διαφορετική ένταση τον καθένα. Η έναρξη των συζητήσεων βρήκε τη ΝΔ να εμμένει στις θέσεις της για ανάγκη παραμονής των βάσεων και το ΚΚΕ να είναι αντίθετο με αυτές αλλά και καχύποπτο σχετικά με το περιεχόμενο των

¹⁹⁷ Σωτήρης Ρούσσος, «Η αυτονομία του ηγέτη: ο Αντρέας Παπανδρέου και η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981-1989», στο Βασίλης Ασημακόπουλος – Χρύσανθος Δ. Τάσσης (επιμ.), ΠΑΣΟΚ 1974-2018, ό.π., σ. 589-590.

συζητήσεων, εξαιτίας της δυσπιστίας του στο πρόσωπο του πρωθυπουργού. Το κυβερνών κόμμα εξέφραζε την αμέριστη συμπαράστασή του στην ελληνική ομάδα αντιπροσωπείας, ενώ ταυτόχρονα ο Αντρέας Παπανδρέου συνέχιζε την αιρετική του πολιτική απέναντι στις ΗΠΑ και στο ΝΑΤΟ, δικαιώνοντας τον χαρακτηρισμό που του είχε αποδοθεί ως το «άτακτο παιδί» της Βορειοατλαντικής συμμαχίας.

Τα σημεία που παρουσιαζόταν συνεχώς κώλυμα, αφορούσαν την εξασφάλιση στρατιωτικής ισορροπίας 7:10 ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία και το χρονοδιάγραμμα παραμονής των βάσεων. Σχετικά, με το τελευταίο ζήτημα η ελληνική πλευρά επιθυμούσε την πρόβλεψη ενός διαστήματος 2-5 χρόνων, σε αντίθεση με την αμερικανική που θα ήταν ικανοποιημένη με ένα διάστημα που θα ξεπερνούσε την πενταετία.

Τελικώς, τα δύο μέρη κατέληξαν σε συμφωνία στις 15 Ιουλίου 1983, ενάμισι χρόνο αργότερα από την έναρξη των διαπραγματεύσεων. Η *Καθημερινή* την υποδέχτηκε με μεγάλη θερμότητα. Οι λόγοι του ενθουσιασμού της δεν περιελάμβαναν την επικρότηση του πρωθυπουργού και της κυβέρνησης αλλά εστιάζονταν στη δικαίωση της ΝΔ και της πολιτικής που ακολούθησε όσο βρισκόταν στην εξουσία αλλά και στην ικανοποίηση του Προέδρου της Δημοκρατίας, Κωνσταντίνου Καραμανλή. Ο τελευταίος παρουσιαζόταν ως εχέγγυο του δυτικού προσανατολισμού της χώρας, που την περίοδο της πρωθυπουργίας του είχε δομήσει ορθά και με σύνεση την εξωτερική πολιτική, αναβαθμίζοντας το διεθνές κύρος της χώρας. Για αυτούς τους λόγους, ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ όχι μόνο δεν ακύρωσε τις συμφωνίες που είχαν υπογραφεί αλλά συνέχισε προς την ίδια κατεύθυνση, εγκαταλείποντας τη ριζοσπαστική ρητορική προς όφελος του «πολιτικού ρεαλισμού».

Ωστόσο, μέχρι να συνειδητοποιήσει την εσφαλμένη οδό που εφάρμοζε, χάθηκε πολύτιμος χρόνος και η *Καθημερινή* επικεντρώθηκε σε αυτόν καθώς και στις προεκλογικές εξαγγελίες του Αντρέα Παπανδρέου που δεν μπορούσαν να μετουσιωθούν. Τον κατηγορήσε ότι παραπλάνησε τον λαό με συνθήματα και ανεδαφικές υποσχέσεις που απέβλεπαν σε εσωτερική κατανάλωση. Μοναδικός του στόχος εμφανιζόταν η διατήρηση των εκλογικών ποσοστών και η αποφυγή διαρροής ψηφοφόρων προς τα άλλα δύο κοινοβουλευτικά κόμματα. Ουσιαστικά, η εφημερίδα παρουσίαζε το ΠΑΣΟΚ ως ένα κόμμα, οι ψηφοφόροι του οποίου δεν είχαν πεισθεί για το πολιτικό πρόγραμμά του αλλά είχαν ενθουσιαστεί από τα «μεγάλα λόγια» και από τις κενές φιλοδοξίες που είχε δημιουργήσει στον ελληνικό λαό. Από την άλλη, ο Αντρέας Παπανδρέου θέλοντας να διογκώνει συνεχώς τα εκλογικά ποσοστά του

αρεσκόταν να αφουγκράζεται τις λαϊκές επιθυμίες και να υπόσχεται λύσεις. Έτσι, μπορούσε να αιτιολογηθεί και η αντιφατική πολιτική που εφαρμόστηκε όταν το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας.

Όσον αφορά τις δύο μείζονες διατάξεις της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας, η εφημερίδα θεώρησε ότι η ελληνική αντιπροσωπία δεν αντιμετώπισε καμία από τις δύο με την απαιτούμενη σοβαρότητα. Αρχικά, επιχειρούσε να ανατρέψει τις κυβερνητικές εξαγγελίες για μαχητικές διαπραγματεύσεις και για ισότιμη συμφωνία, προβάλλοντας μία διαφορετική εικόνα. Υποστήριζε ότι το χρονοδιάγραμμα σχετιζόταν με την παραμονή των στρατιωτικών βάσεων και όχι με την απομάκρυνσή τους. Ταυτόχρονα, σχετικά με την στρατιωτική ισορροπία στον χώρο του Αιγαίου σημείωνε ότι αυτή δεν βρισκόταν στο κυρίως κείμενο της συμφωνίας και συνεπώς οι ΗΠΑ δεν δεσμεύονταν με κάποιο τρόπο. Και για τις δύο διατάξεις προέτασσε τις αντίστοιχες προσπάθειες της ΝΔ. Αυτές είχαν δομηθεί, αφού πρώτα είχε αναγνωστεί ορθά η ψυχροπολεμική κατάσταση και είχε επισημανθεί με κάθε τρόπο η επιθετική συμπεριφορά της Τουρκίας¹⁹⁸.

Η κριτική εύλογα κατέληγε στο πρόσωπο του πρωθυπουργού και σε πολύ μικρό βαθμό στους συνεργάτες του. Η αναξιπιστία, η αντιφατικότητα και το πάθος για την εξουσία, αποτελούσαν τα βασικά γνωρίσματα που του απέδιδε η *Καθημερινή*. Η αποκαθήλωσή του επιτυγχάνοταν με την αποδοχή των πολιτικών των κυβερνήσεων της ΝΔ από μεριάς του και με την παραγκώνιση της αναίτιας ανοιχτής σύγκρουσης με τις ΗΠΑ, που κατέληξε στην ολοκλήρωση της συμφωνίας. Η εφημερίδα δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο, η προαναφερόμενη αντιιμπεριαλιστική και αντιαμερικανική πολιτική να μην είχε υιοθετηθεί πλήρως από τον Αντρέα Παπανδρέου αλλά να εξυπηρετούσε τη διεύρυνση του κομματικού ακροατηρίου και την εξασφάλιση μεγαλύτερων εκλογικών ποσοστών.

Αν έπρεπε να καταλήξουμε σε ένα δίπολο, θα υποστηρίζαμε ότι αυτό θα είχε από τη μία την κυβερνητική διγλωσσία του Αντρέα Παπανδρέου σε συνδυασμό με την εικόνα ενός ριζοσπάστη με έμφαση στον αντιαμερικανισμό και από την άλλη τον πολιτικό ρεαλισμό του Κωσταντίνου Καραμανλή και την εικόνα του ως δυναμικού και σταθερού ηγέτη. Η εξωτερική κυβερνητική πολιτική που εφάρμοσε ο τελευταίος

¹⁹⁸ Η *Καθημερινή*, Κώστας Κέκης και Νίκος Ρίζος, «Δεν προκύπτει αποχώρηση των Βάσεων από το κείμενο συμφωνίας, λέει η Ν.Δ.», 4-11-1983, σ. 2 και «Αποκαλυπτική η συζήτηση στη Βουλή περί Κυπριακού και εξωτερικής πολιτικής», 8-11-1983, σ. 1.

κρίθηκε επιτυχημένη και αυτό φάνηκε από το γεγονός ότι το ΠΑΣΟΚ παρά τη ρητορική του, στο τέλος δεν απέκλεινε από την πολιτική του προκατόχου του.

Διαφορετική εικόνα μας μεταδίδουν *Τα Νέα* τόσο για την εξεταζόμενη ελληνική εξωτερική πολιτική όσο και για τον Αντρέα Παπανδρέου. Ένθερμος υποστηρικτής της εθνικής ανεξαρτησίας και υπέρμαχος της διεθνούς ύφεσης εργάστηκε διακαώς προκειμένου να επιτύχει τους στόχους του και να απαλλάξει τον ελληνικό λαό από τα χρόνια δεσμά της «αμερικανικής» υποδούλωσης. Η εφημερίδα τόνιζε συνεχώς την ιδιότητά του ως προστάτη των αδυνάτων και την ευθεία σύγκρουση με τους δυτικούς συνασπισμούς, που οδήγησε εν τέλει στην τελική νίκη-δικαίωσή του με την υπογραφή για την απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων. Παρομοιάζεται με τον Δαβίδ και οι ΗΠΑ με τον Γολιάθ, καθώς για πρώτη φορά χώρα μικρή, όπως η Ελλάδα με σθένος και τόλμη αντιμετώπισε έναν τόσο μεγάλο εχθρό και υπέγραψε μία ισότιμη συμφωνία.

Η παραπάνω εικόνα ήταν διάχυτη σε όλη την αρθρογραφία της εφημερίδας ακόμα και στα σκίτσα της. Έτσι, συναντάμε στις 18 Ιουλίου, τρεις μόλις μέρες μετά την μονογραφία του αγγλικού κειμένου, στο πρωτοσέλιδο σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου, μία γυναίκα Αμερικανίδα να κρατάει βαλίτσες που αναγράφουν πάνω «βάσεις» και πορεύεται προς μία κατεύθυνση έπειτα από την υπόδειξη ταμπέλας, η οποία αναγράφει, 5 χρόνια και 17 μήνες, όσα ακριβώς χρειάζονταν για την απομάκρυνση των βάσεων. Απο πίσω φαίνεται η Ακρόπολη με καθαρό ουρανό. Κάτω από την εικόνα ο σκιτσογράφος αναφέρει: «Περνάν τα χρόνια σαν νερό και οι μήνες σαν διαβάτες!...»¹⁹⁹. Και εδώ η Αμερική παρουσιάζεται ηττημένη και εδώ τονίζεται η νίκη της ελληνικής αντιπροσωπείας, με τον χρόνο να κυλάει γρήγορα και υπέρ της απομάκρυνσης. Η εφημερίδα με την παράθεση του σκίτσου υπογραμμίζει εμμέσως και την επίτευξη της εθνικής ανεξαρτησίας. Η παραπάνω διαπίστωση γίνεται αντιληπτή από τον καθαρό ουρανό που βρισκόταν πάνω από τον Ακρόπολη καθώς και από την ίδια την επιλογή του αρχαίου μνημείου, που αποτελεί εθνικό σύμβολο.

Το κείμενο της συμφωνίας προέβλεπε την απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων από την χώρα και *τα Νέα* διατράνωναν συνεχώς τον τελικό χαρακτήρα της. Ωστόσο, μέχρι να επέλθει η οριστική απομάκρυνση, οι διατάξεις της νέας συμφωνίας κρίθηκαν ιδιαίτερα ικανοποιητικές από την εφημερίδα. Το καθεστώς που διείπε τους

¹⁹⁹ *Τα Νέα*, «Οι 3 στόχοι μας», 18-7-1983, σ. 1.

Αμερικανούς που δούλευαν σε αυτές μεταβαλλόταν ριζικά, αφού το καθεστώς της ετεροδικίας καταργούταν. Παράλληλα, γινόταν σαφής αναφορά για την τήρηση της στρατιωτικής αναλογίας με την Τουρκία και για την ασφάλεια των ελληνικών συνόρων. Η βαρύτητα αυτής της διάταξης ήταν πολύ μεγάλη καθώς καμία από τις προηγούμενες κυβερνήσεις δεν είχε καταφέρει να εντάξει στη συζήτηση με τις ΗΠΑ την στρατιωτική αναλογία στον χώρο του Αιγαίου. Τα μυστικά πρωτόκολλα έπαυαν να ισχύουν, επομένως το περιεχόμενο της συμφωνίας θα γνωστοποιούταν στον ελληνικό λαό και αυτός θα ήταν πλήρως ενήμερος σε αντίθεση με ότι συνέβαινε με τις προηγούμενες συμφωνίες.

Η εφημερίδα για να υπογραμμίσει ακόμα περισσότερο την σημασία της επίτευξης συμφωνίας παρέθετε δηλώσεις τόσο της αξιωματικής αντιπολίτευσης όσο και διεθνών πρακτορείων. Αρχικά, οι τοποθετήσεις που συναντάμε από τη ΝΔ και φιλοξενούνται στα πρωτοσέλιδα των *Νέων*, δεν αφορούσαν όλους τους βουλευτές της αλλά δύο συγκεκριμένους τον Ευάγγελο Αβέρωφ και τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, σημαίνουσες και ηγετικές προσωπικότητες του κόμματος. Και οι δύο εξέφραζαν την ικανοποίησή τους για τη θετική έκβαση των διαπραγματεύσεων. Οι δηλώσεις τους ήταν ιδιαίτερα σημαντικές καθώς είχαν ψηφίσει την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ και ήταν σύμφωνοι με την εγκατάσταση των αμερικανικών βάσεων το 1953. Ταυτόχρονα, η εφημερίδα παρουσίασε τις δηλώσεις γαλλικού πρακτορείου, το οποίο σημείωνε την σοσιαλιστική νίκη. Με αυτόν τον τρόπο, επιθυμούσε να υπενθυμίσει στους αναγνώστες της ότι το ΠΑΣΟΚ ήταν σοσιαλιστικό κόμμα και ότι έμενε πιστό στις ιδέες του. Έτσι, ενισχύονταν και τα γνωρίσματα της αξιοπιστίας και της εμπιστοσύνης που χαρακτήριζαν τον πρωθυπουργό. Τέλος, πρέπει να αναφερθούν και οι δηλώσεις του σοβιετικού πρακτορείου Τασς. Σύμφωνα με αυτές, η ΕΣΣΔ δέχτηκε την συμφωνία ως νίκη απέναντι στις ΗΠΑ και στον ιμπεριαλισμό και για αυτό συνεχάρη την ελληνική κυβέρνηση για την σθεναρή στάση που κράτησε κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και για το γεγονός ότι δεν υπέκυψε όλο αυτό το διάστημα.

Ο *Ριζοσπάστης* και το ΚΚΕ, αν και δεν προέβαιναν σε κριτική προς το ΠΑΣΟΚ και τον Αντρέα Παπανδρέου όταν οι τελευταίοι αναλωνόντουσαν σε αντιιμπεριαλιστικές δηλώσεις, ωστόσο, η παραμονή των στρατιωτικών βάσεων στην Ελλάδα, έδωσε το έναυσμα για μια έντονη κριτική, τα βέλη της οποίας εστιάζονταν στον πρωθυπουργό και στο σύνθημα της «Αλλαγής». Ο πρωθυπουργός παρουσιάστηκε αναξιόπιστος και καιροσκόπος, διότι η συμφωνία σύμφωνα με την

εφημερίδα ήταν αντιλαϊκή, αφού ο λαός δεν είχε δώσει τέτοια εντολή στο ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981, που σθεναρά είχε υποσχεθεί την απομάκρυνσή τους. Η παραμονή τους συνεπαγόταν και την ταυτόχρονη απώλεια της εθνικής ανεξαρτησίας, αφού η Ελλάδα θα συνέχιζε να αποτελεί προπύργιο των ορέξεων της Αμερικής και του ΝΑΤΟ.

Επιπρόσθετα, η εφημερίδα μετέφρασε και αυτή τον όρο “terminal” όπως και η ΝΔ, δηλαδή ότι η συμφωνία μπορεί να τερματιστεί. Άρα, οι βάσεις δεν φεύγουν αλλά παραμένουν. Βέβαια μπορεί η μετάφραση να ήταν κοινή αλλά η οπτική διέφερε αισθητά. Το ίδιο του ΚΚΕ αυτοπαρουσιάστηκε ως το μοναδικό κόμμα που διέθετε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα και δεν περιέπαιζε τον ελληνικό λαό. Κατέκρινε την πολιτική του ΠΑΣΟΚ ότι δεν διέφερε από την αντίστοιχη της ΝΔ και ότι με αυτόν τον τρόπο ταυτιζόταν με τη Δεξιά. Προς ενίσχυση της θέσης του, η εφημερίδα παρέθετε συνεχώς τις δηλώσεις του πρώην βουλευτή του ΠΑΣΟΚ, Στάθης Παναγούλη, που και αυτός κατηγορούσε την κυβέρνηση για αντιλαϊκή πολιτική και για σύγκληση απόψεων με τη Δεξιά.

Τέλος, ο *Ριζοσπάστης* ενέτασσε το ζήτημα των στρατιωτικών βάσεων στη γενικότερη επιθετική διάθεση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ. Με κάθε ευκαιρία τόνιζε όχι μόνο τις επεμβάσεις, στρατιωτικές και πολιτικές, σε άλλες χώρες και ειδικά σε αυτές της Κεντρικής και της Λατινικής Αμερικής αλλά και τα αρνητικά αποτελέσματα που επέφερε η αμερικανική ανάμειξη στη μεταπολεμική Ελλάδα. Παρουσίαζε την Αμερική ως δύναμη του κακού, που ευθυνόταν για την ανεπιτυχή επίλυση του Κυπριακού και την στρατιωτική δικτατορία. Αν και η ελληνοαμερικανική συμφωνία δεν αποτελούσε την έναρξη, εντούτοις αποτέλεσε την κορύφωση ενός έντονου εθνικιστικού λόγου που είχε ως μοναδικό αποδέκτη τις ΗΠΑ και την προσπάθειά τους να υποσκάψουν τα εθνικά θέματα.

Συνοψίζοντας, ο Αντρέας Παπανδρέου παρά τον αντιιμπεριαλιστικό και αντιαμερικανικό τόνο που υιοθέτησε, απέβλεπε στην αναβάθμιση του διεθνούς κύρους της χώρας και στην ταυτόχρονη εκτόνωση του αντιαμερικανικού αισθήματος της ελληνικής κοινής γνώμης. Σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιούσε τις σχέσεις ΗΠΑ-Τουρκίας περισσότερο ως πεδίο ανταγωνισμού²⁰⁰ και ως μέσο να εξασφαλίσει

²⁰⁰ Σωτήρης Ρούσσο, «Η αυτονομία του ηγέτη: ο Αντρέας Παπανδρέου και η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981-1989», στο Βασίλης Ασημακόπουλος – Χρύσανθος Δ. Τάσσης (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ 1974-2018. Πολιτική Οργάνωση, Ιδεολογικές Μετατοπίσεις, Κυβερνητικές Πολιτικές*, ό.π., σ. 592.

περισσότερα οφέλη για την χώρα του. Εντός αυτού του πεδίου του παρεχόταν η δυνατότητα της συνεχούς διεκδίκησης, αφού τα όποια προβλήματα δημιουργούνταν και αφορούσαν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, άμεσα αφορούσαν και τις ΗΠΑ, που καλούταν να τα επιλύσει.

Από ότι φάνηκε η παραμονή των βάσεων είχε δρομολογηθεί από την στιγμή που το ΠΑΣΟΚ σχημάτισε κυβέρνηση. Η αναμονή της συμφωνίας μέχρι τον Ιούλιο του 1983 και όχι πιο πριν εξυπηρετούσε τρεις στόχους. Αρχικά, την καλλιέργεια στην κοινή γνώμη της πεποίθησης ότι η κυβέρνηση αντιμετώπιζε το ζήτημα με σοβαρότητα και πορευόταν σύμφωνα με τη λαϊκή επιθυμία. Έπειτα, ότι αυτή αποτελούσε προϊόν πίεσεων ως αντιστάθμισμα των τουρκικών προκλήσεων στον χώρο του Αιγαίου αλλά και των όσων διαδραματιζόνταν εκείνη την περίοδο στη Μέση Ανατολή. Τέλος, η καθυστέρηση εναρμονιζόταν άριστα με τις κυβερνητικές διακηρύξεις για διεθνή ειρήνη και για τον αναβαθμισμένο και πρωτεύοντα ρόλο της Ελλάδας προς αυτή την κατεύθυνση.

Η δεύτερη θητεία του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και ο εξωτερικός προσανατολισμός που χαραξέε διέφερε άρδην από τον αντίστοιχο της πρώτης τετραετίας. Σε αυτό συντέλεσε και η μεταβολή του ψυχροπολεμικού κλίματος. Το 1985 η προσέγγιση Ρέηγκαν-Γκορμπατσόφ εγκαινίασε μία περίοδο διεθνούς ύφεσης²⁰¹, ο σοβιετικός έλεγχος προς τις χώρες-δορυφόρους σημείωσε αισθητή μείωση ενώ ταυτόχρονα η ΕΟΚ παρουσίαζε μία νέα δυναμική που αποσκοπούσε στην εξισορρόπηση της ισχύς του NATO τουλάχιστον στον οικονομικό τομέα στην Ευρώπη.

Οι στρατιωτικές βάσεις ποτέ δεν έφυγαν από την ελληνική ύπαιθρο, την οποία συνεχίζουν να υπάρχουν μέχρι και σήμερα. Τον Μάρτιο του 1986 ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών ανακοίνωσε ότι συμφώνησε με τον πρωθυπουργό Αντρέα Παπανδρέου να ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις για να λυθεί το ζήτημα των βάσεων. Οι συνομιλίες όντως ξεκίνησαν στα μέσα του 1987 αλλά δεν ολοκληρώθηκαν, εξαιτίας της δίνης των σκανδάλων που είχαν ξεσπάσει και που συμπεριελάμβαναν και το όνομα του πρωθυπουργού. Τελικώς, το 1990 τα δύο μέρη ήρθαν και πάλι σε συμφωνία, αυτή τη φορά όμως στην κυβέρνηση βρισκόταν η ΝΔ με πρωθυπουργό τον Κωσταντίνο Μητσοτάκη και υπουργό Εξωτερικών τον Αντώνη Σαμαρά.

²⁰¹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, ό.π., σ. 64.

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΤΥΠΟΣ

Εφημερίδες

Το Βήμα

Η Καθημερινή

Τα Νέα

Ριζοσπάστης

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 31.10.1983.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 2.11.83.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 3.11.83.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 4.11.83.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 7.11.83.

ΦΕΚ

Πράξις Υπουργικού Συμβουλίου 1036, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, τεύχος Α', 12 Οκτωβρίου 1953.

Νόμος υπ' αριθ. 1403, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α', αρ. 169, 21 Νοεμβρίου 1983

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Couloumbis, Theodore, *Greek Political Reaction to American and NATO influences*, New Haven, Yale University Press, 1966.
- Couloumbis, Theodore, *The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle*, New York, Praeger, 1983.
- Elephantis, Angelos, «PASOK and the Elections of 1977: The Rise of the Populist Movement», *στο Greece at the Polls: The National Elections of 1974 and 1977, American Enterprise for Public Policy Research*, Washington, 1981, σ. 105-129.
- Hobsbawn, Eric. *Η εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος 20^{ος} αιώνας, 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995.

- Isernia, Pierangelo, «Anti-Americanism in Europe during the Cold War», στο Peter Katzenstein και Robert Keohane (επιμ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press, Νέα Υόρκη, 2007, 57-90.
- Kaplan, Lawrence, *NATO and the United States. The Enduring Alliance*, New York, Twayne Publ., 1994.
- Katzenstein Peter και Keohane Robert, «Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis», στο Peter Katzenstein και Robert Keohane (επιμ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press, Νέα Υόρκη, 2007, σ. 9-38.
- Laclau, Ernest, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, London, Verso, 1977.
- Rubinstein Alvin και Smith Donald, «Anti-Americanism: Anatomy of a Phenomenon», στο Alvin Rubinstein και Donald Smith (επιμ.), *Anti-Americanism in the Third World: Implications for US Foreign Policy*, Praeger, Νέα Υόρκη, 1985, σ. 1-30.
- Αλεφαντής, Άγγελος –Καβουριάρης, Μάκης, «ΠΑΣΟΚ, Σοσιαλισμός ή λαϊκισμός;» στο Π. Παπασαραντόπουλος (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ και εξουσία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, σ. 157-191.
- Βαληγάκης, Γιάννης, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα 1974-1987. Η Ελλάδα στο σύστημα Ανατολής-Δύσης*. Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1987.
- Βούλγαρης, Γιάννης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα, Πόλις, 2013.
- Γιαννουλόπουλος, Γιάννης, *Ο μεταπολεμικός κόσμος: ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1992.
- Δρούλια-Μητράκου, Έλλη, «Ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας», στο Αικατερινή Κουμαριανού, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Αργυρώ Αγγελοπούλου, Γιάννης Γιαννουλόπουλος, Έλλη Δρούλια-Μητράκου, Ελευθέριος Καριάτογλου, Νάση Μπάλτα (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2005, σ. 477-488.
- Ηλιού, Φίλιππος, «Η πορεία προς τον Εμφύλιο: από την ένοπλη εμπλοκή στην ένοπλη ρήξη», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Άλκης Ρήγος – Γρηγόρης Ψαλλίδα (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2003, σ. 26-27.
- Καραμανωλάκης, Βαγγέλης, «Ιστορία και ιδεολογία στη δεκαετία του '60», στο Άλκης Ρήγος – Σεραφείμ Σεφεριάδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης – Καστανιώτης, 2008, σ. 84-94.
- Κατσούδας, Δημήτρης, «Ψήφος και ιδεολογία», στο Χρήστος Λυριντζής – Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1990, σ. 238-248.
- Καψής, Γιάννης, *50 Χρόνια στο Κουρμπέτι. Ψέματα και αλήθειες. Πρωταγωνιστές και Κομπάρσοι*, Αθήνα, Λιβάνη, 2003.

- Κώνστας, Δημήτρης – Τσαρδανίδης Χαράλαμπος (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, 1989.
- Κωστής, Κώστας, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού Κράτους 18^ο-21^ο αιώνας*, Αθήνα, Πόλις, 2013.
- Λιαλούτη, Ζηνοβία, *Ο «άλλος» Ψυχρός Πόλεμος. Η αμερικανική πολιτιστική διπλωματία στην Ελλάδα, 1953-1973*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019.
- Λιαλούτη, Ζηνοβία, *Ο Αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα, 1947-1989*, Αθήνα, Ασίνη, 2016.
- Λιαλούτη, Ζηνοβία, «Ο Αντιαμερικανισμός στον λόγο του ΠΑΣΟΚ (1974-2018): Δημόσια Ιστορία, Ταυτότητα και Ιδεολογία», στο Βασίλης Ασημακόπουλος – Χρύσανθος Δ. Τάσσης (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ 1974-2018. Πολιτική Οργάνωση, Ιδεολογικές Μετατοπίσεις, Κυβερνητικές Πολιτικές*, Αθήνα, Gutenberg, 2019, σ. 389-420.
- Λυριντζής, Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», στο Χρήστος Λυριντζής – Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1990, σ. 44-69.
- Μανουσάκης, Γρηγόριος, *Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος κατά την περίοδο 1981-1989. Προβλήματα και Προοπτικά*, Αθήνα, 1989.
- Μαρδάς, Κώστας, *Η Ελλάδα στα δίχτυα των Βάσεων. Από το δόγμα Τρούμαν στον Α. Παπανδρέου*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1989.
- Μητσοτάκης, Κυριάκος, *Οι συμπληγάδες της εξωτερικής πολιτικής. Εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις, 1974-1985*, Αθήνα, Πατάκης, 2006.
- Μπρεδήμας, Αντώνης, «Οι αμερικανικές βάσεις στην Ελλάδα», στο Βαληνάκης, Γιάννης – Κίτσος Πάρις (επιμ.), *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1986, σ. 41-90.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Ελεγχόμενη δημοκρατία. Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 9-46.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων», στο Χρήστος Λυριντζής – Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1990, σ. 203-237.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Πατάκης, 2001.
- Παναγιώτης Παπασαραντόπουλος (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ και Εξουσία*. Αθήνα, Παρατηρητής, 1980
- Πανταζόπουλος, Αντρέας, «Για το λαό και το έθνος». *Η στιγμή Αντρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Αθήνα, Πόλις, 2001.

- Παπαδημητρίου, Δέσποινα, «Η Καθημερινή», στο Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, σ. 476-477.
- Παπανδρέου, Ανδρέας, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Αθήνα, Καρανάσης, 1976.
- Παπαχελάς, Αλέξης, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας: ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα, Εστία, 2007.
- ΠΑΣΟΚ, *Διακήρυξη της κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ. Συμβόλαιο με το λαό*, Αθήνα 1981.
- Πελώνη, Αριστοτελία, *Ιδεολογία κατά ρεαλισμού: η Αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα 1963-1976*, Αθήνα, Πόλις, 2010.
- Ριζάς, Σωτήρης, «Η δικτατορία, 1967-1974», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 47-56.
- Ριζάς, Σωτήρης, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964. Πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και Ύφεσης*, Αθήνα, Πατάκης, 2000.
- Ριζάς Σωτήρης και Στεφανίδης Ιωάννης, «Το Κυπριακό Ζήτημα. Ο αγώνας για Ένωση, η Ανεξαρτησία, η Τούρκικη εισβολή», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 97-110.
- Ριζάς, Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Δικτατορία των Συνταγματαρχών και το Κυπριακό Ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα, Πατάκης, 2002.
- Ριζάς, Σωτήρης, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε μετάβαση. Από τον Ψυχρό Πόλεμο στην Ύφεση 1960-1974*, Αθήνα, Σιδέρης, 2006.
- Ρουμπάτης, Γιάννης, «Η ανατομία των Ελληνονατοϊκών σχέσεων», στο Βαληνάκης, Γιάννης – Κίτσος Πάρις (επιμ.), *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1986, σ. 93-113.
- Ρουμπάτης, Γιάννης, *Δούρειος Ίππος. Η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1987.
- Ρούσσο, Σωτήρης, «Η αυτονομία του ηγέτη: ο Αντρέας Παπανδρέου και η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981-1989», στο Βασίλης Ασημακόπουλος – Χρύσανθος Δ. Τάσσης (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ 1974-2018. Πολιτική Οργάνωση, Ιδεολογικές Μετατοπίσεις, Κυβερνητικές Πολιτικές*, Αθήνα, Gutenberg, 2019, σ. 583-599.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα, Εστία, 2017.
- Σπουρδαλάκης, Μιχάλης, *ΠΑΣΟΚ. Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση εξουσίας*, Αθήνα, Εξάντας, 1988.
- Σπουρδαλάκης, Μιχάλης, (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ. Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*, Αθήνα, Πατάκης, 1998.

- Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον ψυχρό πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα, Πατάκης, 2002.
- Σωμερίτης, Ριχάρδος, «Τα Νέα», στο Λουκία Δρούλια και Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, σ. 230-231.
- Φραγκιάδης, Αλέλης, *Ελληνική Οικονομία 19^{ος}-20^{ος} αιώνας. Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης*, Αθήνα, Νεφέλη, 2007.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα, Πατάκης, 2015.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954-1956*, Αθήνα, Πατάκης, 2001.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα, Πατάκης, 2008.